

A láthatatlan ember – egy verseny kutató tanulóknak és tanáraiknak

Ha kezünkbe veszünk egy képeslapot a múlt század hajnaláról, kackiás bajszú katona, iparos vagy éppen fürdőző társaság mosolyog róla. Emberek, akik ma már nincsenek közöttünk. Ha egy iskolai évkönyvet lapozunk fel, tablóképeket nézünk, magabiztos fiatalok tekintenek vissza ránk. Koruk ünneplő viseletébe öltözve keresik jövőjüket az optikában. Pedig az a jelen, az a jövő már múlt idő. Vajon kik lehettek? Vajon boldogok voltak? És ami még fontosabb: vajon hagytak-e maguk után valami maradandót? Őrzi-e valahol valaki az emléküket? Azok, akik nemcsak jelenvaló létük kényelmét vagy éppen nyugójait élik meg, gyakran kíváncsiak erre. És ez a kíváncsiság a hajtóereje minden történeti kutatásnak, lett légyen az egy családi fényképalbum fellapozása, egy nagyszülő történeteinek hallgatása.

Ha a múlt felé fordulunk, gyakran találkozunk a műveltségi kánonba beépült személyek életével. Ki ne hallott volna Petőfiről, Kossuthról? Minden iskolában elhangzik, hogy Csokonai Vitéz Mihály, Móricz Zsigmond és Ady Endre is tanultak a nagyhírű Debreceni Református Kollégiumban. A múlt építőkövei azonban sokszor olyan emberek életéből és életművéből állnak, akiknek a neve nem lett közismert. Akikről esetleg egy-egy utca van elnevezve saját településükön, szülőhelyükön vagy éppen iskolájuk városában. Ezek a történelem számára láthatatlan hősök, gyakran többet tettek saját településük, iskolájuk vagy éppen hazájuk érdekében, mint azok, akiket szárnyára vett a hírnév. Az ő nyomukba eredt néhány lelkes fiatal. Közös volt bennük az, hogy a verseny idején protestáns (református vagy evangélikus) iskola tanulói voltak, és közös az is, hogy olyan személyek életművét igyekeztek feltárni, akik a közismert történelem számára láthatatlanok, életművük azonban iskolájuk,

környezetük vagy éppen egyházaink, hazánk boldogulása és fejlődése szempontjából valamiképpen meghatározó.

A **Láthatatlan ember** című versenyt az Evangélikus Pedagógiai Intézet hirdette meg 2017 februárjában. A felhívással azokat a középiskolás tanulókat szólítottuk meg, akik indíttatást éreztek magukban arra, hogy iskoláikhoz kötődő egykori pedagógusok, egykori diákokból lett közéleti szereplők vagy tudósok munkásságát feltárják, megismerjék és közzé is tegyék. A feltétel mindössze annyi volt, hogy azokról írjanak pályaművet, akik eddig nem vagy alig kaptak publicitást. Nevezni lehetett egyénileg vagy 2-4 fős csapatokban is. A jeligével ellátott pályázatokat szakértő bírálóbizottság értékelte.

Nem volt előzmény nélküli a felhívás, hiszen a Református Tehetséggondozó Alapítvány 2016-ban már rendezett egy vetélkedőt „Rejtőzködő kincseink” címmel. Akkor a hangsúly az elrejtett, feltárandó értékeken volt. Mostani versenyünk pedig – hagyományteremtő céllal – ennek folytatása. Az értékek és feltáratlan kincsek között kellett megkeresni az egyéni sorsát megélt embert.

A verseny tíz legjobb pályamunkáját készítők 2017 novemberében az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium dísztermében rendezett döntőn mutathatták be, ahol azt a szakemberekből álló zsűri értékelte és rangsorolta is, de egyben útmutatást adott további munkájukhoz, biztatva a fiatal kutató diákokat arra, hogy lelkesedésükkel erősítve használják ki készségeiket, lehetőségeiket.

A verseny kapcsán ezen a helyen is szeretnénk köszönetet mondani az Emberi Erőforrások Minisztériumának, azon belül is a Reformációi Emlékbizottságnak, és dr. Hafenscher Károly miniszteri biztos úrnak, hogy rendezvényünket anyagiakkal, és miniszteri biztos úr személyes jelenétével támogatta. Köszönetet mondunk dr. Cserhátné Szabó Izabella tisztelendő asszonynak, a Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerülete püspök-helyettesének, hogy egyházvezetésünk részéről részt vett a konferencián, ahol áhítattal is szolgált. Köszönet illeti Majorosné Lasányi Ágnes igazgató asszonyt, az Evangélikus Pedagógiai Intézet intézményvezetőjét. A vendéglátó és házigazda az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium igazgatója, Veizer Valéria, valamint címzetes igazgatója (az intézmény újralapítója) dr. Roncz Béla volt, támogatásuk és vendégszeretetük nagyban hozzájárult a rendezvény sikeréhez. Külön köszönet illeti a zsűri tagjait: dr. Kovács Eleonórárt, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosát, az Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsának elnökét, dr. Kertész Bontondot, az Evangélikus Országos Múzeum tudományos főmunkatársát, és dr. Baranyai Norbertet, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének munkatársát. Köszönet illeti dr. Papp Kornélt, a Református Zsinati Iroda Oktatási Irodájának irodavezetőjét a verseny szervezésében történt közreműködéséért, és Barthos Gergely tiszteletes urat, hogy útra bocsátó áhítatával szolgált nekünk. És nem maradhat ki a köszönet azoknak a kollégáknak: tanároknak, felkészítőknak, akik lehetővé tették

azt, hogy fiatal kutató diákjaik leporolhassák iskolájuk múltjának egy-egy régi darabkáját, csillogóvá, érdekessé, személyessé téve az emberi sorsok tükörcserepeit.

Feltáró, megismerő és alkotó munka gyümölcsét láthatjuk az elkövetkező oldalakon. A célcsoport a középiskolás korosztály, de a munka kihívást jelentett a felkészítőknél is. Elsődleges célunk valósult meg azzal, amikor a tanulók, a diákok saját kutatásba kezdtek. Kezük nyomán nemcsak sorok születtek. Nemcsak papírra vetett pályaművek láttak napvilágot, nemcsak előadások hangzottak el. A személyes élmény, a teljesítmény és a megismerő kíváncsiság kapott itt teret. És persze az, hogy mindezt egy közösségben élhessék meg olyanokkal, akik sokban különböznek, de egyben nem: immár összeköti őket a jól végzett munka, a verseny láza és a kutatás öröme és tapasztalata. Mivel éppen csak szárnyukat próbálgató fiatal szerzőkről van szó, egy-két helyen lehet majd később érettebb a megfogalmazás, szakmai tekintetben mivesebb a megszövegezés. De az Evangélikus Nevelés hasábjain történő megjelenés olyan emberekké teszi, avatja őket, akiktől a tudás önálló bővítése és az írás sohasem áll majd távol.

A cím: A láthatatlan ember. Sokakban felidézheti Gárdonyi Géza regényét. Az áthallás nem véletlen. A címválasztás kicsit provokáció. Hiszen Gárdonyi így ír híres előszavában, amely – a szerző szavaival élve – utószóként is olvasható.

„Kérdezzétek Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát? Mindenki azt mondja:

– Én is.

És némelyek hozzáteszik:

– Könyvtárosa ő a császárnak, és barátja a jeles Priszkosznak. Bölcs és becsületes ember. A szíve arany.

Hát én volnék az a Zéta. S bizony mondom: nem ismer engem senki. Igaz, hogy könyvtárosa vagyok a császárnak, és hogy Priszkosz szeret engem, de bölcs ember nem vagyok. (...) Dehogy ismertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. (...) Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.”

Így figyelhettük olyan „láthatatlan emberek” sorsát, így elevenítették meg kezük munkáját, Istennek az ő szervező vagy tudományos tevékenységükben megjelenő áldását együtt, és juthattunk közelebb hozzájuk, s juthattunk közelebb ezzel egyben saját múltunkhoz, saját láthatatlan embereinkhez, felfedezésre váró kincsként rejtőzködő életműveikhez. Róluk szólnak az itt következő tanulmányok. Nyugalmas kincskeresést, sok rácsodálkozást kívánunk a Kedves Olvasónak!

Budapest, 2018. 04. 27.

a szervezők nevében
Sziráki György,
EPSZTI pedagógiai szakértő

Korompai Virág és Kasuba Kristóf

Ballagi Mór

élete és munkássága

„Ha azt kívánnátok tőlem, hogy a magyar irodalom élő bajnokai között keressek oly példányt, melly porban és homályban született, Istenre és magára hagyottan fejlődött, a lemondás és küzdelmek iskolájában edződve, magas pártfogás nélkül felemelkedett, egy és nagy czélért egy és ugyanazon irányban, öröm és bú között, künn és hon, mindig mindenütt lelkesült [...], terhes hivatalai által igénybe vett idejéből meggazdálkodott kevés óráiban bámulatos munkásságot fejtett ki s ennek gyümölcseiként maradandó becsü munkákat mutathat fel: azt mondanám, ide e képre nézzetek, Ballagi Móricz a ritka példány, mellyet kerestek.”¹ – olvashatjuk e jeles, ámde legtöbbek számára máig „láthatatlan” emberről szóló cikk kezdetét az egykori Vasárnapi Újság 26. számában, s talán nincsenek is szavak, melyek ily rövid terjedelmen hűebben fejezhetnék ki e meglehetősen kanyargós életutat, ezt a rendkívüli hetvenhat évet.

Ballagi Mór – eredeti nevén *Bloch Móric* – 1815 márciusában született a Zemplén megyei Inócon, mint arra a fenti idézetben is találunk nyomot, nagy szegénységben élő, zsidó család gyermekeként. Már első emlékei is a nélkülözéshez, szenvedéshez, a teljes kétségbeeséshez köthetőek. Ezt csak tovább fokozta az az év, melyben édesapját elfogták s bebörtönözték, így nyomorúságos körülmények között maradt egyedül édesanyjával. Az éhbérért dolgozó, a házuk fenntartásáért küzdő szülők nem engedhették meg maguknak fiuk taníttatását. A fiatal *Ballagi* tehát sokáig nem is ismert mást a héber nyelven és a Biblián kívül, azt viszont kiválóan, könyv nélkül tudta, páratlan emlékezőtehetséget fejlesztve magában a szent könyv olvasása közben. E tudását hasznosítva egy darabig a Szentírás

¹ Vasárnapi Újság 26. száma, Pest, 1856. június 29.

tanításával, felmondásával kereste kenyerét, ez által nyert ajándékokat, s legfőképp megbecsülést.

Később aztán – továbbra is híján az anyagiaknak – önszorgalomból kezdte elsajátítani a gimnáziumi tanulmányokat, továbbá a görög, latin és német nyelvet, és e tudás birtokában pedig 18 éves korában felvételt nyert a Pápai Református Főiskola filozófia szakára. Tanulmányait ezután 1837-ben Pesten folytatta, ezúttal korábbi irányultságától eltérő módon matematikával, s közben magánórák adásával igyekezett fenntartani magát. Ám hiába tanult, az egyetem vezetősége megtagadta mérnöki oklevelének kibocsátását – valójában vallása miatt, ám *Ballagi* e kudarcot önnön felkészületlensége következményének tartotta, így kevéske megtakarított pénzén Párizsba utazott, hogy szakmájában még mélyrehatóbb ismeretekre tegyen szert.

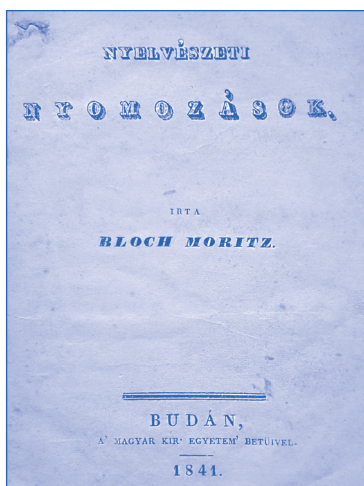
Ekkortájt, az 1840-es országgyűlésen került napirendre a zsidóság egyenjogúsításának kérdése – mely származásánál fogva erősen érintette őt is –, ám kisebb engedmények kivételével nem történt jelentős haladás az ügyben. Az általános meggyőződés nyomán, miszerint e népcsoport olyannyira idegen a magyaroktól, és nem képes, sőt, nem is hajlandó az együttműködésre, a többség veszélyesnek ítélte polgárjoggal ruházni fel őket egészen addig, míg nem tanúsítanak maguk is erősebb elkötelezettséget a magyar nép irányában. E probléma orvoslása vonta be jobban a közéletbe *Ballagi Mórt* is – az országgyűlés egyik szabadelvű tagja. *Eötvös József* báró felszólítására kezdett behatóbban foglalkozni a zsidóság helyzetével s emancipációjának elősegítésével, melynek első nagy lépése *A zsidókról* című röpiratának kibocsátása volt.

A rövid kötetben a szerző nem tett mást, mint a néphez fordult, s bizalmat, jogmegosztást kért Izrael utódai részére bizonyítványul, hogy méltók erre. Azoktól pedig együttműködést az értük folytatott harc során, így például a magyar nyelv megtanulását, elfogadását sajátjukként, jó példával járva előttük ez ügyben. E folyamatot segítette, hogy még ebben az évben megkezdte *Mózes öt könyvének* és *Józsuének* lefordítását héberről magyarra, remélve, hogy e mélyen vallásos emberekhez a nemzet nyelve is könnyebben jut el az ígéken keresztül. E fordítások kötetenként, két nyelven jelentek meg, egyaránt héberül és magyarul.

Kemény munkájának hamar meglett a gyümölcse: a rákövetkező évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választották, miután több mint tizen ajánlották be az ifjút éppen ezen fordításai alapján (így ő vált az MTA első zsidó származású munkatársává). A célközönségben elért sikere már sokkal inkább vitatható – próbálkozása nem maradt eredmény nélkül, a zsidók körében egyre többen tanultak meg a haza nyelvén imádkozni, olvasni a Bibliát, ám túlzás volna azt állítanunk, hogy ennyivel sikerült megoldania az egész nemzetet felbolygató problémát.

Tevékeny évek köszöntöttek rá; még 1841-ben került nyomtatásba német–magyar nyelvkönyvének első kiadása. Sikerére való tekintettel ezt még további hét követte. Majd nem sokkal ez után jelent meg *Nyelvészeti nyomozások* című értekezése, mely

mér földkönek számított az MTA-n folytatott fél évszázados tevékenységében. Ez az irány határozta meg törekvéseit az elkövetkezendő időkre is: munkáinak pozitív fogadtatása után lassanként ismeretségbe került az ország szellemi életének meghatározó alakjaival, a magyarság színével-javával, s a nemzetről így kialakult kellemes benyomásai alapján szándékában állt neki is valamiféle nagy szolgálatot tenni – és mi más lehetett volna ez, mint a magyar nyelv terjesztése, karöltve a zsidóság helyzetének további javításával.

Kibontakozó mozgalmának elsődleges állomásaként a *Pesti Hírlap*ban közölt cikkeket, melyekben hangot adott meggyőződésének, hogy a nyelv oktatását még kisgyermekkorban volna érdemes megkezdeni, s ugyanezen gondolatot vitte tovább *Ungarischer Unterricht in der Kleinkinderschule*² című iratában is. Ám a nyelv ügyének előremozdítása alatt sem feledkezett meg másik nagy céljáról: ugyanekkor állt elő egy központi rabbiképző intézet felállításának ötletével. A tervnek több támogatója akadt, mint azt remélhette, a jelesebbek között például gróf Széchenyi István is. Ballagi azonban készen állt egy még nagyobb lépésre: a pesti zsidósághoz fordult segítségért. Felszólítást intézett feléjük, ám a siker ezúttal elmaradt. A bevétel a vártnál jóval kisebb összeg volt, egész közösségüktől összesen kevesebb, mint amit Széchenyi egymagában áldozott az ügyre.

Többek között ez lehetett az egyik lépcsőfok afelé, hogy Ballagi egyre inkább elidegenedjen hittársaitól, olyannyira, hogy németországi útján – mialatt a nép jeles tudósaitól történelmet és hittudományt tanult – Tübingen városában végül teljesen elhagyta korábbi hitét, és 1843. május 28-án az evangélikus egyház kötelékébe lépett. Ugyanitt vált az elkövetkezőkben a teológia doktorává, itt állt neki biztosabb, erősebb alapot teremteni hitének. Tübingen volt helyszíne egyik jó barátsága születésének is, méghozzá a „lángszellemüként” emlegetett lelkész-költővel, Székács Józseffel. Közösen sok jót cselekedtek a magyarság és az egyház javára is, nevükhöz köthető például a Biblia egy egészen új fordítása.

Németországból hazatérve irodalmi és tanítói munkáknak szentelte idejét: rendszeresen publikált a *Protestáns egyházi és iskolai lapban* – cikkeiben a protestáns felekezetek unióját sürgetve –, majd 1844-ben a szarvasi gimnázium szolgálatába lépett, Vajda Péter barátjával együtt.

Az iskola ekkor már negyvenkét éves múltra nézett vissza: 1802. május 19-én mondta ki megalapítását az evangélikus egyházmegyei gyűlés, ám helyhiány miatt az

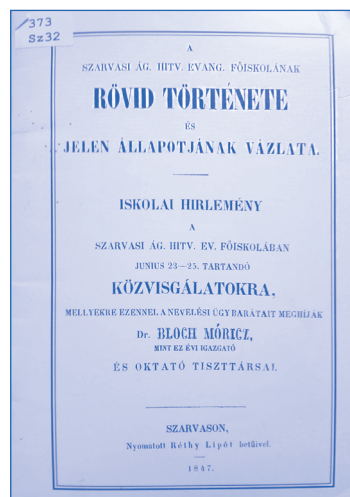
² Magyarul: Magyar oktatás a kisiskolákban

intézmény először nem Szarvason, hanem Mezőberényben kezdte meg működését. Minden jól működött 1830-ig, akkor viszont egyre romló helyzete miatt mozgalom indult az áttelepítése érdekében. A terv megvalósításához minden lehetőség adott volt. Ekkoriban szűnt meg *Tessedik Sámuel* iskolája, mely épülete így üresen állt. *Gróf Bolza József* komoly adományokkal járult hozzá a gimnázium működtetéséhez, szintúgy az evangélikus egyház is, továbbá a mezőberényi épületeket értékesítve komoly összegek gyűltek össze az iskola fejlesztésére.

A jelenleg vizsgált 1843-tól 1848-ig tartó szakaszt a gimnázium életében *Vajda Péter* korának szokás nevezni, az ő irányítása alatt nyerte vissza egykori tekintélyét az iskola. Intézkedései mind egy jobb, és eredményesebb gimnázium működtetésére irányultak: ő vezette be a szakszerű tanítást, könyvtárat szervezett, ösztöndíjakat alapított, önképzőköröket hozott létre, megszüntette a testi fenyítést, legfőképp azonban jól képzett és emberséges tanári gárdát toborzott össze diákjai tanítására – köztük volt például *Greguss Ágost*, és természetesen maga *Ballagi Mór* is. E három ember – *Vajda*, *Greguss* és *Ballagi* – kellett ahhoz végtelen kitartásával, lelkesedésével és tehetségével, hogy még a korban oly jellemző kevéske eszközzel, erővel is világosságot, fénykort hozzon az iskola életébe, s felvirágoztassa azt, terjessze a tudás őszinte szeretetét a diákok között.

Ekkoriban a külföldi benyomások, s a hazai példák, vallási hagyományok útján a középiskolák helyzete eléggé zavarossá vált, jellemző volt a gimnáziumok célközönségének kiszélesítése különféle bővítésekkel, tanítóképzők létrehozásával, teológiai és jogi intézetekkel, vagy akár az elemi osztályok hozzákapcsolásával is. Ezek alapján a fenntartóság szándékának megfelelően Szarvason is megkezdődött a teológia oktatás az 1846-os évben – nem meglepő módon *Ballagi Mór* tanári közreműködésével. E területen hittant, az újszövetség magyarázatát és bölcseletet tanított, de a tudományok legkülönbözőbb ágaiban is megmutatta tudását a katedrán, így tantárgyai közé tartozott a magyar nyelv és irodalom, a latin irodalom, a Hegel szerinti logika és metafizika, az algebra és szóbeli számolás, a tértan, a síkgeometria, a görög nyelv, s végezetül a francia – legalábbis az iskola 1846-os évi programja szerint.

Amellett, hogy a gimnázium kiváló tanáráként működött, továbbra is folytatta irodalmi munkáját. Itteni évei alatt kezdett anyagot gyűjteni majdani *Magyar szónyomozásról* című értekezéséhez, *A szarvasi ágostai hitvallású főiskolának rövid története és jelen állapotjának vázlatja* (1847) című művéhez, melyben *Vajda Péter* is segédkezett. Itt készítette el a *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteményét* is, mely 1850-ben jelent meg két kötetben.

Szarvasi hivatalából az 1848-as országos mozgalmak szólították el. Először Eötvös József báró jelölte ki őt az egyetemi tanszékre, ám ott nem kezdhetette meg munkáját, így bekapcsolódott a szabadságharcba: szolgált egy ideig tábori hírnökként és fogalmazóként Békés vármegye ügyeit intézve, s nemzetőrségi százados, majd honvédkapitányi rangban *Aulich Lajos*, később *Görgei Artúr* seregében.

A szabadságharc bukását követően megfosztották tanári állásától és Szarvasra internálták, e szünet alatt adta ki a már említett *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások* című gyűjteményét s első szótárát is. Ennek jelentősége rendkívüli a karrierjére való tekintettel, hiszen a szótár, mint műfaj számít uralkodónak munkásságában, ez tette a magyar nyelv ügyének egyik legelhivatottabb szolgájává.

1851-ben a szarvasi gimnázium egyházi előljárói nagy nehézségek árán, de elérték, hogy visszaállíthassák *Ballagi* hivatalába, ám őt útja hamarosan Kecskemétre, onnan pedig Pestre vitte, a teológiai szemináriumba. Itt a tanintézet legkiválóbb, leghatásosabb pedagógusaként tartották számon, s ez a jó vélemény minden kétséget kizárólag kölcsönös volt, hiszen pályájának elkövetkezendő huszonkét évét áldozta az iskola diákjainak lelki és erkölcsi nevelésére.

A magyar nép szellemi erősödését tartva szem előtt, igyekezett jó kapcsolatot ápolni a haza nagyjaival, s őket írói munkákra bírni, ezért alapította meg 1855-ben a *Protestáns Naptárt*, majd a *Házi kincstár* elnevezésű folyóiratot. Mindkettőben rendkívüli tehetségek publikáltak, előbbiben általános egyházi, vallási kérdésekkel kapcsolatban, s a történelem témakörében, utóbbiban inkább a családi hit, szeretet erősítését tartva szem előtt. *Ballagi* ezek mindegyikét fontosnak tartotta az erkölcsi élet fejlesztésének szempontjából. Így a történelmi érzést, a hagyományokhoz való ragaszkodást, a nemes elődök történeteit, melyek jó példával járva elöl mind-mind jobb, tartalmasabb, hasznosabb életre sarkallják az embereket – és persze összetartásra egy olyan időben, mikor egy idegen nép, új törvényekkel, eltérő szellemiségben kormányozza országunkat.

Ballagi következő vállalkozása egy újabb egyházi lap megalapítása volt 1858-ban, mely, ha mondhatunk ilyet, még nagyobb hatást ért el, mint elődjei. A kezdetektől mind a harmincegy éven át, míg az ő vezetése alatt folytak az újság munkálatai, minden népünk számára jelentős témát és kérdést napirendre tűzött, legyen szó belföldi vagy külföldi meghatározó eseményekről, mozgalmakról, a tudományok és az irodalom fejlődéséről vagy annak hiányáról, és természetesen főként a vallás korszerű eszméiről, egyházpolitikáról, azon belül is külön figyelmet szentelve a vallásszabadságnak. A szabadságharc bukása utáni osztrák uralom alapjaiban rengette meg a reformáció vívmányaként elterjedt vallási egyenlőséget. Az embereket megfosztották jogaiktól azt gondolva, hogy az egy-egy valláshoz való kötődés ellehetetleníti a szabad, józan gondolkodást – vagy éppen ellenkezőleg azért, mert a kettő együtt jár, s fenyegetést jelent az uralkodókra nézve.

Így tehát nagy bátorság volt *Ballagi* részéről az *Egyházi lap* vezetése, s az abban való közzététel egyaránt, ám sosem volt hiábavaló ez a kockázat, hiszen kitartása, különleges, étellel teli írói stílusa, s széleskörű ismeretei erős hatást értek el a protestáns egyházi életben. Neki és szerkesztőtársainak köszönhetően ismerte el a már többször emlegetett *Eötvös József* báró is a protestáns szellemiség hatalmas erejét, s az ő érdemükként tartható számon az 1855-ben indult, a protestáns alkotmányjogok eltörlésére irányuló törekvések megakadályozása is.

Az évek múlásával azonban az osztrák elnyomás egyre tűrhetlenebbé fajult. A kormány belátta, hogy céljai nem érhetők el, rendszere pedig nem lehet stabil addig, míg egy ilyen erős, milliós tömeg szabadon gyűlésezik, s terjeszti gyűlöletét a fennálló hatalommal szemben, ennek következtében pedig új rendelkezést bocsátott ki a független egyházak ellen. Ezáltal az egyházi élet egyre inkább fenyegetve lett.

Ezen a helyzeten kívánt segíteni *Ballagi* „szervező terve” kibocsátásával, melyben a lutheránus egyház kormányzatának, működésének, alapjainak szabályozását kísérelte meg a németországi minta alapján. E szerint Németországban az egyház alárendelt az államnak, s hiányzik egyházpolitikai öntudata is – bár ez nem is jelent problémát ott, hol az uralkodó s a legtöbb előkelőség is az evangélikus hitet vallja, így nem áll fenn harc a két hatalom között. Hazánkban épp ellenkezőleg. A kiadott rendelet – mely a népet megfosztotta történelmi múltjától s jogaitól – nem váltott ki mást, mint erősebb ellenállást és összefogást a sérelmezettek közt, mi több, közös erővel való küzdelmet, melynek *Ballagi* is az első soraiban harcolt, mint egyik legelhivatottabb, legtevékenyebb tagja.

A független egyházak ellen kibocsátott rendelet hatályba lépésével megkezdte tartózkodó, ám annál határozottabb és erősebb fellépését ellene, a kezében lévő leghatékonyabb eszköz, az írott sajtó által. Publikált a *Protestáns Lapban*, továbbá ekkor, 1860-ban adta ki *Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Oesterreichs*³ című két füzetből álló röpiratát azzal a céllal, hogy a német közönség előtt tiszta képet adjon a magyar helyzetről, nem torzítva el azt a bécsi sajtó által. Ekkor már megkezdődtek a vallásüldözések, egyre több evangélikus nemest ítéltek börtönre, s – sértő mivolta végett – műve után e mozgalom még élénkebb erőre kapott volna, ha az európai viszonyok, s részben a kormány önbeismerése nem eredményezte volna mégis a rendelkezés beszüntetését.

Ballagi tehát mindig készen állt egyháza érdekeiért kiállni, és teljes erejéből küzdeni értük a szükség óráiban, ám a békés időkben sem pihent meg, ilyenkor fogyhatatlan lendülettel igyekezett a fennálló helyzetet javíttatni, ahol még szükség volt rá. Munkája tisztelt személlyé tette, elismerést hozott, így egyre több törvényhatóság is tagjává választotta, majd az 1861-es országgyűlésen a balközép párt képviselőjévé vált.

3 Magyarul: A protestáns-kérdés Magyarországon és az osztrák politika

A későbbiekben nem maradt az országgyűlés résztvevője, ennek ellenére több rendbeli felszólalást is közölt, mint például 1868-ban *A népiskolai törvényjavaslatról*, 1869-ben pedig *A baloldal ez idő szerinti feladatáról* című írásait. Ezen felül különböző folyóiratokban – mint például a *Magyar Sajtó*, a *Pesti Napló* vagy a *Magyarország* – jelentette meg politikai dolgozatait.

Azonban akármennyit, akármily sikeresen is tevékenykedett a politikában, továbbra is a teológia s a tanulmányok álltak hozzá közelebb, továbbá gyakran hallatta a hangját ilyen témájú vitákban is.

Még 1863-ben bocsátotta ki *Tájékozódás a theologia mezején* című röpiratát, mely egy korábbi, 1862-es vitájának észrevételeit összegzi Jézus feltámadásának témájában, egyaránt támadva az ortodox nézeteket, s kiállva a hittudomány szabadságáért. Ebbéli próbálkozása sikeresnek bizonyult, bár az újdonság erejével hatott, mivel addig nem igen volt példa az ügyben ilyen nyílt támadásra, mely így magára vonja a közfigyelmet. Ennek ellenére, e heves szellemi harcban még maga *Ballagi* is gondolkodóba esett, vajon mely tanok az igazak, a hirdetnivalók, melyek azok, melyekről szónokolni szabad a szószékről vagy az iskolákban. Végző döntésképp erre jutott: „[...] *szobámban, tanteemben megbolygathatok minden tételt, de a közönség előtt [...] úgy teszek, mintha minden rendben volna, mintha mindezt hinni kellene és magam is hinném*”⁴. E kijelentésével pedig ellentmondott az elmélet s gyakorlat összefüggésének, mondhatni csorbát ejtett szerzői, tanári s teológusi hitelességén, hiszen ahogy a mondás tartja: „a meggyőződés tesz ékesszólóvá”.

Mégis egész életét végigkísérte egyfajta kettősség, miszerint mindig elhivatottan harcolt valamilyen erő mellett vagy ellen, meggyőződése szerint. Egyaránt az uralkodó erők elnyomása, a szabadság távolinak tűnő eszményképe, az őt gyermekkorától kezdve végigkísérő esélyegyenlőtlenség miatt, de mindvégig magára vállalva a harcot azok helyett, kiknek nem volt kellő ereje vagy hajlandósága a küzdelemre. Ilyen célok kísérték pályáját, s teljes életútját bölcsőjétől a sírig.

Az 1864-es évben *Renan* nevezetes *Jézus élete* című művét támadta, egész cikksorozatot szentelve ellenérzéseinek s ítéletének *Renaniana* címen. Kemény vádakkal illette a szerzőt, s annak hitét, ám cikkei későbbi részeiben ismét a szabadabb kutatások s tanok mellett áll ki lelkesen, ám sokszor gúnyos hangnemben.

Teológia témájú értekezéseinek a következőkben a *Bibliai tanulmányok* című gyűjteményében adott hangot, előbb 1865-ben, majd 1868-ban. Az első kötetben a szentkönyvek szakszerű sorrendjét vette jobban górcső alá, természetesen teljeskörű tekintettel a történelmi hagyományokra, s az újabb kutatásokra is, mindezt alaposan, tudományosan, mégis rengeteg – jogos – kérdést vetve fel az Ószövetséggel, kiváltképp Mózes öt könyvével, azon belül is a teremtéstörténettel kapcsolatban. A második kö-

4 Emlékbeszéd Ballagi Mór rendes tagról, 17. oldal (Budapest, 1893, kiadta a Magyar Tudományos Akadémia)

tetet már a múlttal szemben a jövődőlésnek, profétizmusnak szentelte, így sorban jellemzett minden ismert profétát, bemutatva életüket, gondolataikat, írásaikat – azokat pedig ügyesen összevetve a napjaiban tapasztalt szemléletekkel. E könyvéhez szorosan kapcsolódik egyik 1864-es munkája, a *Tanulmányok a magyar bibliafordítások közül* is, mely teológiai tartalma mellett az irodalomtudományban, s nyelvészetben is igen becsesnek számít, így sokszoros figyelmet érdemel.

E munkái alatt és után értekezések újabb sorozatával készült *Untramontanismus elleni harcz* néven, melyben ismét egyháza és országa szabadságáért harcol azok ellen, kik a magyar hatalom helyett másikat fogadnak el – ekkor pedig ezt végre büntetlenül, s teljes joggal tehetette az 1867-ben kimondott sajtószabadság értelmében, az immár visszaállított, demokratikus rendszerben.

Ezt az előrelépést követően *Ballagi* újabb törekvései már teljes egészében a vallási élet fejlesztését szolgálhatták. Néhány barátjával együtt azt az újabb célt tűzte ki, hogy a német minta szerint minden protestáns ágazatot egyesítsenek egy gyülekezeté. Ebbéli tervének pedig bőven akadtak támogatói Budapesten, egyaránt közemberek és egyházi méltóságok, politikai vezérek, kik örömmel figyelték őt, amint a harcban ismét előrehalad, állva a támadásokat, védve valami új és minden bizonnyal nemes eszmét. E nagyszerű emberek egyesülete az egyház egészen újszerű alapokra helyezését adta meg feladatul, tantételek helyett pedig az emberséget, erkölcsöt, lelkiismeretet, szeretetet tartotta fontosnak.

Az általa tervezett egyesülés végül 1871-ben következett be, s *Ballagi* ünnepi megnyitó beszédével vette kezdetét, mely nyomtatásban is megjelent, s nevezetessé vált a protestáns irodalomban – ellenben magával a mozgalommal, melyet az idő kevesebb, mint egy évtized elteltével elsodort.

A gondolat azonban hosszabb életűnek bizonyult: ez szólalt meg 1870-ben a pesti polgárság számára tartott, *A tudományos fejlődés hajdan és most* című előadásában, s ezt fűzte tovább a *Protestáns Tudományos Szemle* elnevezésű teológiai-filozófiai folyóiratban is. Nem is szólva a később éveket felölelő írásos vitáiról a mozgalom ellenzőivel, kiváltképp vezetőjükkel, *Révész Imrével* – ennek pedig csak ez utóbbi halála, s *Figyelmező* című lapjának megszűnése vetett véget.

Betegsége miatt 1877-ben végleg lemondott hivataláról, mint a pesti szeminárium tanára, s visszavonult az újságírói tevékenységétől, lapja szerkesztésétől is – ezeket mind kiváló tanítványaira, méltó utódaira testálta át. Ilyenek közül pedig bőven válogathatott, hiszen tanítása alól lelkes, tehetséges, hűséges szívű diákok kerültek ki, melyek sokan apjukként tisztelték őt, s szinte vakon követték tanításait.

Nyugdíjas éveiben visszavonultabban, ám továbbra is tevékenyen részt vett mind a tudományos, mind a vallási- és közéletben. Aktív tagja és munkatársa maradt a Magyar Tudományos Akadémiának – kitartóan szolgálta tovább a nyelv ügyét a nyelvújítás harcába való közbeavatkozásaival, s különböző szótáraival is – ekkor publikálta

a *Brassai s a nyelvújítás, a Nyelvünk újabb fejlődése, A héber nyelv elemi tankönyve* című műveit, *Magyar–német és Német–magyar szótárát* s a *Magyar Nyelv Teljes Szótárát*, melyet legjelentősebb munkái között tartunk számon. Emellett a közéletnek is aktív részese maradt, otthagyta keze nyomát a vallási és világi ügyek csatamezején, többek között úgy is, mint *I. Ferenc József* királyi tanácsosa (1884. július 23-tól). A magyar nyelv térhódítása, az egyház fejlődése, az árvák helyzete mind visszavezethető ennek az embernek a küzdelmeire, az eszméihez, elveihez való fáradhatatlan hűségére és lelkesedésére, melyet a tettvágy ébresztett benne, valahányszor úgy látta, tehet valamit a magyarokért. E népért, mely nem is volt igazán a sajátja, ő mégis akként szerette, akként harcolt érte – ugyanúgy fiatalságában és ugyanúgy élete utolsó éveiben is.

1891. szeptember elsején, hetvenhat éves korában távozott az élők sorából, hátrahagyva öt évvel fiatalabb feleségét, *Lehóczky Idát*, négy felnőtt korú gyermekét – *Ballagi László, Ballagi Aladár, Ballagi Jozsefin* és *Ballagi Géza* – s az egyként gyászoló nemzetet. Egykori kollégái, tanítványai mind-mind mélyesen megrendülve álltak sírja felett, tolmácsolva minden közösség fájdalmát, melyeket éltében a tőle megszokott lelkesedéssel s kitartással szolgált. Mozgalmas és eredményes életet élt, amelynek végén elmondható, hogy annyi jót tett az országgal,

a néppel, annyi embert ösztönzött s segített egy jobb életre, hogy halálos ágya fölött végül kivétel nélkül fájdalmas, ugyanakkor őszinte szeretettel és tisztelettel teli arcok búcsúztatták. Nyughelye a fővárosi Kerepesi temető.

Kiemelkedő munkássága és nem mindennapi életútja sokak számára inspiráló lehet, nekünk pedig, mint nyelvi tagozatos gimnazistáknak, különösen figyelemre méltó *Ballagi Mór* páratlan nyelvérzéke és tanítás iránti elkötelezettsége. Ha művei nem is állnak napjainkban a nyelvészet él-

vonalaiban, követőik, akik bizonyára forrásként használták és merítették műveiből, az általa meghatározott nyomvonalon haladtak.

A Vajda Péter Evangélikus Gimnázium diákjai rengeteget köszönhetnek a *Vajda–Greguss–Ballagi* kollaborációnak, hiszen nélkülük közel sem biztos, hogy iskolánkban jelenleg is ilyen magas színvonalon folya az oktatás.

Ballagi Mór művei

- ◆ A zsidókról (1840)
- ◆ Mózes öt könyve (1840–1841, fordítás)
- ◆ Nyelvészeti nyomozások (1841)
- ◆ Jisraél könyörgései egész évre, I. rész (1841)
- ◆ Első jósok – József könyve (1842, fordítás)
- ◆ Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache (1842)
- ◆ Magyar–német és német–magyar zsebszótár, 2 Köt. (1843–1844)
- ◆ A magyar és német nyelv nélkülözhetetlen kiegészítő szótára, II. rész (1846)
- ◆ A magyar szónyomozás és az összehasonlító nyelvészet (1846)
- ◆ A szarvasi ág. hitv. evang. főiskolának rövid története (1847)
- ◆ Magyar példabeszédek, közmondások, szójárások gyűjteménye, 1–2. Köt. (1850)
- ◆ A legújabb magyar szavak, II. rész (1851)
- ◆ A magyar és német nyelv segéd- és idegen szótára, II. rész (1852–1854)
- ◆ A héber nyelv elemi tankönyve (1856)
- ◆ Nyelvújítás és nyelvrontás (1857)
- ◆ Gróf Széchenyi István (1860)
- ◆ Renaniána (1864)
- ◆ A magyar nyelv teljes szótára (1866–1873)
- ◆ Bibliai Tanulmányok, 1–2. Köt. (1865–1868)
- ◆ A protestantismus harca az ultramontanismus ellen (1867)
- ◆ A semmiről meg nem feledkezett „feledékeny ember” (1869)
- ◆ A tudomány fejlődése hajdan és most (1871)
- ◆ Brassai és a nyelvújítás (1875)
- ◆ Nyelvünk újabb fejlődése (1881)
- ◆ A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr (1884)
- ◆ Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola (1890)
- ◆ Magyar–német és német–magyar kéziszótár (1893–1894)

Felhasznált források:

Vasárnapi Újság 26. száma (Pest, 1856. június 29.)

Emlékbeszéd Ballagi Mór rendes tagról, 17. (Budapest, 1893, kiadta a Magyar Tudományos Akadémia)

Wikipédia – Ballagi Mór (https://hu.wikipedia.org/wiki/Ballagi_M%C3%B3r#frb-inline)

Reformatus.hu – Kétszáz éve született Ballagi Mór (<http://reformatus.hu/mutat/ketszaz-eve-szuletett-ballagi-mor/>)

Vajdaevang.hu – Iskolánk múltjáról (<http://vajdaevang.hu/index.php/2012-09-27-11-44-50/tortenet>)

Összefoglalás

Munkánk témája **Ballagi Mór** élete és hagyatéka. Kevés ember van iskolánk történelmében, akinek több hálával tartoznánk. Lenyűgözve olvastunk Ballagi határtalan tudásáról, hiszen valódi polihisztor volt: számos nyelven beszélt, és jártas volt a matematikában és a fizikában is. Fő célja az volt, hogy szolgálja a magyar nyelv ügyét és segítsen héber testvéreinek. Vajda Péterrel és Greguss Ágosttal egyetemben, Ballagi a Vajda Péter Evangélikus Gimnázium egyik valaha élt legkiemelkedőbb személyisége volt. E három férfi munkásságának idejét ma „az iskola fénykoraként” tartjuk számon.

E pályázati lehetőségre irodalomtanárunk, **dr. Laukóné Adamik Edit** tanárnő hívta fel a figyelmünket, ennek kapcsán kezdtünk behatóbban foglalkozni iskolánk történetével, jeles igazgatóival, pedagógusaival és diákjaival. Mind jobban belemélyedve a részletekbe így bukkantunk néhány ismeretlen névre is ezek között. Ballagi Mór nevére, s munkájára Edit néni hívta fel a figyelmünket, rövid internetes kutatást követően pedig úgy döntöttünk, kihasználjuk a városunk intézményei adta lehetőségeket is. Ellátogattunk a régi könyvtárba, mely a városi könyvtár kezelése alatt a Tessedik Sámuel Múzeumban lelhető fel, s innen gyűjtöttük forrásaink nagy részét: az intézmény dolgozóinak segítségével találtunk újságcikkeket, emlékbeszédet, s átlapozhattuk Ballagi Mór legtöbb művét is. Azonban ez még csak az első, mondhatni legkisebb lépés volt a téma megismerésében. Az igazi csoda inkább e dokumentumok tüzetesebb tanulmányozása közben következett, ahogy rádöbentünk, ez a legtöbb ember számára valóban „láthatatlan” ember mennyivel járult hozzá iskolánk, városunk, s lényegében egész nemzetünk fejlődéséhez.

Kulcsszavak: nyelvészet, oktatásfejlesztés, pedagógia, vallás, 1848-as forradalom

Korompai Virág és Kasuba Kristóf

Mi – Korompai Virág és Kasuba Kristóf – mint a Vajda Péter Evangélikus Gimnázium nyelvi tagozatos diákjai, büszkén tekintünk pályamunkánk személyének, Ballagi Mórnak hagyatékára, illetve a városra, ami egy időben otthont jelentett neki. Szarvasnak több aspektusa is van, ami miatt szerethetjük, legyen az akár a régi időkre visszanyúló múzeuma és könyvtára, akár a szlovák kultúr-gyökerei, vagy

akár nevezetes vízi színháza. Mindemellett számos lehetőség van a szórakozásra és a szabadidő hasznos eltöltésére a természetben. Úgy gondoljuk, hogy pont Szarvas kulturális és természeti sokszínűsége lehet az oka annak, hogy ennyi tehetséges ember fordul meg nálunk, és emiatt áll olyan közel a szívünkhöz ez a város.

Egy láthatatlan ember a XIX. századból – Boczkó Dániel

Az Evangélikus Pedagógiai Intézet pályázati kiírásában az szerepelt, hogy mutassam be a lakóhelyemen található protestáns oktatási, nevelési intézményhez kötődő egykori diák életművét, lokális társadalmi és értékteremtő munkáját. *Boczkó Dániel* életútja ezeknek a feltételeknek tökéletesen megfelel, hiszen iskolám diákja és mentora volt, emellett az evangélikus egyház világi tisztségviselője.

I. Családi öröksége

A Boczkó család nemesi előneve zászkali. *Idősebb Boczkó Dániel* a Liptó vármegyei Deménfalun (ma Liptószentmiklós része) született, a család ezen ága ezért nevezi magát zászkali és deménfalvi Boczkónak. *Idősebb Boczkó Dániel* felesége *Thaisz Julianna* volt.

Idősebb Boczkó Dánielt 1786-ban Szarvasra helyezték, *Szilágyi Adrienn, A Békés vármegyébe betelepülő nemesség a 18–19. században* című doktori értekezésében (2011) megállapította, hogy a felső-magyarországi vármegyék közül „... ötödik helyen lévő Liptóból közel azonos arányban Csabára (2), Mezőberénybe (4), Orosházára (4) és Szarvasra (4) érkeztek. Olyan jeles Liptó megyei családok tagjai tűntek fel a vármegyében, mint a Dobák, a Devossa, a Lehoczky, az Oskó, a Bohus és a Boczkó famíliák.”⁵

Így zászkali és deménfalvi *ifjabb Boczkó Dániel* itt született, 1789. december 4-én, keresztszülei pedig *Tessedik Sámuel* és *Szimonidesz János* lelkész lánya, *Szimonidesz Zsuzsanna* voltak.

Ifjabb Dániel testvérei: *Boczkó Sámuel*, később Királyi táblai ügyvéd, a *Podmaniczky* bárók ügyésze, és *Boczkó Károly*, Szarvas első alkotmányosan választott országgyűlési képviselője (1828–32), az orosházi kerület esküdtje (1832–40) és Szarvas alszolgabírója.

Az apa esetében megkerülhetetlen a szarvasi gimnázium alapításának ügye. *Benka Gyula*, későbbi igazgató írása nyomán (1901) röviden így foglalható össze a történet.

⁵ A zárójelben levő számok a nemesi családok számát jelölik.

Az Alföld területén a XVIII. század közepén ág. hitvallású evangélikus középiskola nem volt. A művelt családok tanulni óhajtó gyermekeiket római katolikus iskolákba nem járatták, inkább Selmecre, Késmárkra, Eperjesre, Pozsonyba küldték.

Ezért a pesti ág. hitv. ev. egyházmegye gyűlésein 1790–91-ben *Pongrácz Balthazár* felügyelő ajánlotta, hogy létesítsenek gimnáziumot. Amikor a pesti egyházmegyéből kivált a Békés-Bánáti egyházmegye, *Klaniczay János* temesi alispán, egyházmegyei felügyelő felkarolta *Pongrácz* ötletét. 1802. május 19-én Szarvason tartott egyházmegyei közgyűlésen határozták el, hogy gimnáziumot nyitnak. *Boczkó Dániel* lelkész tanítási tervet és a fenntartásra vonatkozó számításokat mutatott be, amit a közgyűlés elfogadott. Az intézmény nem Szarvason, hanem Mezőberényben nyílt meg, 1802. október 2-án.

Nehéz megítélni, hogy az amúgy komaságba került, 17 éven át lelkésztárs *Boczkó és Tessedik* min kapott össze, de a források *Boczkót* kárhozzatják. Az elfogulatlan *Nádor Jenő* a következőket írta: „A dolgot úgy szoktuk kíméletesen elintézni, hogy a reális és a humánus irányú nevelésnek egymással való harca volt ez. A rideg valóság azonban mást mutat; a humánus iskola jelszava mögött emberi gyarlóság rejlett. A fejedelmi kitüntetésekkel ékesített falusi pap nagyságát nem bírta elviselni falusi paptársa. »Ritkán – írja *Tessedik* – nagyon ritkán örül valamely pap őszintén más paptársának bármennyire megérdemelt szerencséjén!...« Egész, okmányokból bőven megírható története van annak a küzdelemnek, amelyet *Boczkó* a gimnázium követelésének fedezéke mögül *Tessedik* ellen folytatott.” (*Nádor Jenő dr.*, 1934. 6. o.)

Elek László ennél keményebben fogalmazott: „*Boczkó Tessedik* elleni fékezhetetlen dühkitöréseiből számos fontos sarkigazságot vonhatunk le. Mindenekelőtt azt, hogy az irigység engesztelhetetlenebb a gyűlöletnél. [...] Ez a szomorú igazság jutott érvényre most is, amikor a folyton-folyvást áskálódó, rossz munkafegyelmű, emberileg gyenge, anyagi *Boczkó* magához akarta kicsinyíteni *Tessediket*.” (*Elek László*, 1985. 177. o.)

A háttérben a gimnázium szarvasi elhelyezésének kérdését látja *Elek*: „A Szarvason tartott közgyűlés résztvevői lelkesen hallgatták végig felügyelőjük előterjesztését; ekkor azonban még nem döntöttek arról, vállalják-e a vele járó költségeket, s ha igen, hol is kívánják felépíteni azt. [...] Nem lehet kétséges – *Szimonideszek* Szarvason, a *Tessedik*-féle iskolában kívánták megnyitni a gimnáziumot. Ez volt az egyetlen olyan épület, amely kimondottan oktatási célra épült, s amely a korabeli igényeknek tökéletesen meg is felelt. Ezért támadt *Boczkó* – közvetlen feletteseinek a támogatását élvezve – olyan kitartóan és elszántan ellene.” (*Elek László*, 1985. 181. o.) Hogy *Dániel* ebből mit érzékelt, azt nem tudhatjuk.

II. Ifjabb Boczkó Dániel életútjának vázlata

Tanulmányait Késmárkon és Mezőberényben folytatta, majd Pozsonyban 1816-ban tette le a jogi vizsgáját. Ezután Békés vármegye tiszti ügyészének nevezték ki. Az 1825/27-es országgyűléssel kezdődő reformpolitizálás mellé állt, 1847–48-ban a Boczkó testvérek az Ellenzéki Kör tagjai voltak, emellett az egyházmegye közössége megválasztotta világi tisztségviselővé is.

A forradalom éve nagy változást hozott életébe, először csak Békés vármegyében tevékenykedett a szarvasi képviselőtestület elnökeként, majd egyhangúlag megválasztották nemzetgyűlési képviselőnek az orosházi kerületben *Táncsics Mihály* ellenében. *Jellasics* támadása után megtszítelő feladatot kapott az Országos Honvédelmi Bizottmánytól: előbb Békés, majd Arad megye kormánybiztosává nevezte ki *Kossuth*. Nevét elsősorban az 1849. február 8-i aradi csata tette ismertté, legendássá. *Kovách Ernő* honvédszázados így írja le emlékeit: „Nevezetes szerepet vitt a csatába *Boczkó Dániel* kormánybiztos. Mindig emlékezetemben marad az a kép, melyet a Minorita zárda felől láttam. A puskaropogás és golyózápor között csillámló szuronyokkal a 29-dik zászlóalj, élén kibontott zászlóval *Asztalos Sándor*, mellette *Boczkó Dániel*. Egy őszbe borult, törődött öreg ember, kezében felemelt bottal, egyedüli fegyverével. Tőle nyert bátorságot az egész zászlóalj *Asztalos Sándorral* együtt, ki már a Csála erdőnél *Battonya* felé akart visszavonulni és csak *Boczkó* unszolására jött vissza segítségükre.” (id. *Czeplédi Imre*, 1978. 439. o.)

1849. júliusban javaslatai, helyes meglátásai és erkölcsi szilárdsága miatt *Kossuth* kinevezte egész Erdély teljhatalmú kormánybiztosává, s ezzel *Bem* tábornok mellett működött a világosi fegyverletételig.

A szabadságharc után előkelő helyen szerepelt a körözöttek listáján, végül elfogták, a hadbírószágon akasztás általi halálra ítélték, azonban ismeretlen okok miatt megkegyelmeztek neki, vagyonát elkobozták, és 10 évnyi várfogsággal büntették. 1851-től Kufsteinben, 1853-tól Olmützben raboskodott, *Székács József* lelkész, barát látogatása nyomán szabadult.

Visszakapta megmaradt vagyonát, s a róla írt nekrológ szerint birtokára vonult vissza, ahogy többen is tették a Bach-korszakban. Az elnyomás időszakát követően ismét részt vállalt a közéletben. Több ízben Békéscsaba követeként járt az országgyűlésre, s kettőn az ülés korelnöke is volt.

1870. szeptember 9-én, csabacsúdi birtokán meghalt, Pesten temették el.

III. Az adakozó

A maga erejéből jómódúvá lett nemes úr sohasem felejtette el, hogy társadalmi kötelezettségei is vannak. Vagyonából támogatott országos, regionális és helyi szinten minden igaz kezdeményezést, oktatást, kultúrát, segített a szűkölködőkön.

Nézzünk néhány példát arra, hogy hogyan támogatott általa ismert vagy csak hírből ismert embereket!

Heckenast Gusztáv könyvkereskedő (később a Landerer és Heckenast Nyomda résztulajdonosa) váci utcai üzletét az 1838-as nagy pesti árvíz elpusztította. Az újrainítást a magyar írók műveik ingyenes átadásával segítették, így született meg a Budapesti árvízkönyv, melynek eladására előfizetőket gyűjtöttek, amihez *Boczkó* is csatlakozott, Békés vármegye vezető nemességéhez hasonlóan:

T. cz. Boczkó Dániel táblabíró, Csabán.	
T. cz. Almásy (Zsadányi és Török-Szent-Miklósi, gróf) Alajos, Keregyházán.	T. cz. Purgly János táblabíró, tompai pusztán.
„ „ Boczkó Károly táblabíró, B. Csabán.	„ „ Rosti Albert, táblabíró.
„ „ Csepcsányi Tamás táblabíró, B. Csabán.	„ „ Simai Kajetán táblabíró, B. Csabán.
„ „ Ómaszta Zsigmond táblabíró, B. Csabán.	„ „ Szeghő József, táblabíró Gyomán.
	„ „ Wenkheim (bárá) Béla, alispán Gyulán.

A Protestans Egyházi és Iskolai Lap egyik szerkesztő-kiadója volt *Boczkó* jó ismerőse, *Székács József* lelkész, így nem csoda, hogy támogatta a szerkesztőséget is: „Ritka örömmel jelentjük, hogy lapunk 17. számában kitűzött jutalomkérdés legjobb megfejtőjének nem 25, hanem már eddig is 30 arannyal szolgálhatunk. Ugyanis *Terelmes Mihály* ur egy, *Tiszántúlról* pedig egy főtekintetű névtelen lelkész úr négy arannyal szaporítá az eddigi jutalmat. Nem szabad elhallgatnunk azt sem, miként *Boczkó Dániel* békési egyh. megyei felügyelő és *Szalacsy József* győri kereskedő urak, a szerkesztőség iránti szívességből olyankép ajánlottak amaz két, emez egy aranyat, hogy azok a szerkesztők által kitűzött tiz aranyba tudassanak be.” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1844.)

A megye néhány községe a földesuraikkal megkötötte az örökváltsági szerződést, így 1845-ben Békéscsaba és Szarvas is. A lakosságra súlyos terhet rótt a váltságösszeg, sokszor csak kölcsön felvételével tudta ezt teljesíteni az előljáróság. „Sajnos – az egész 1846. és 1847. év kölcsön utáni hasonló szaladgálásokkal telt el – szerencse,

hogy a főhitelezők nem voltak rászorulva és a kisebb követeléseket kellett csak fizetni, de a váltság oly nehezen folyt be, hogy folyton útban kellett lenni kiküldötteknek új és új kölcsönök után s így sikerült a nemes Arad városába kiküldött *Kalmár Mihály* ügyész és *Eördögh Frigyes* főjegyző uraknak, ónagysága slavnogradi *Caballini József* Aradon lakó főtörzsörmester úrtól 10000 frtot [...], továbbá br. *Lederer Károlyné* (császári királyi tábornok neje) született *Tisza Amáliától* 25000 frtot és *Boczkó Dánieltől* 20 000 frtot felhajtani [...]" – írta *Fábry Károly* Apponyi-utcák című tárcájában. (Körösvidék, 1922. február 16. 2. o.)

1847-ben hatalmas éhínség sújtotta Békéscsabát, „[...] tehetségéhez képest, megértő szívvel és szeretettel jött segítségére – készpénz és buzakölcsönrel, akkor, amikor az előljáróság csak 100 köből buza és 150 köből kukoricát tudott nehezen összequirálni, akkor *Boczkó Dániel* egymaga 300 köből búzát bocsátott kölcsön a szenvedők éhségének csillapítására, mert tudta és mert érezte, hogy többet ér a tett, mint a tanács. [...]" (Körösvidék, 1922. február 16. 2. o.)

1848 szeptemberében *Jellasics* támadása nyomán megkezdődött hazánk szabadságharca. *Boczkó Dániel* Békéscsabán is ingatlannal rendelkezőként a helyi gyűjtőiven 80 pozsonyi mérő búzát, 120 mérő árpát ajánlott fel a haza védelmére, s ezenfelül 2000 Ft-ot a szűkölködő Pest megsegítésére.

Az orosházi kerületből nemzetgyűlési képviselőnek választották meg, az 1848. szeptember 26-án tartott ülésen ötezer pengőforintot ajánlott fel – rekonstruálni *Csiky Sándor* képviselő pénzügyminiszterhez intézett interpellációja alapján lehet – a következő nemes célra: „[...] ezen összegnek kamatja az ország önállásának, függetlenségének s alkotmányos szabadságának föntartásában, a személy s vagyonbátorság biztosításában magát kitüntető, vagy ütközetekben megcsönkített s élelem keresetre tehetlenné vált, öt katonai közvitéznek nyugdíjazására, akár háborúban elvérzett katonák, honvédek, nemzetörök családjaiknak segedelmezésére fordíttassák. [...]" (OGYK KI-1869. 14. 348-349. o.)

A szabadságharc kiszélesedése egyre nagyobb terhet jelentett a Batthyány-kormánynak, majd a helyébe lépő, *Kossuth* által vezetett kormányként működő Országos Honvédelmi Bizottmánynak. A zsoldfizetés Békés vármegyének is gondot okozott, az alispán nem tehetett mást, mint a kormányzathoz fordult 32000 pengőforintnyi kölcsön érdekében. Ha a haza veszélyben van, a vármegye segítségre szorul, akkor ott kell lennie *Boczkónak*. Az alispáni jelentés így szól: „[...] (a vármegye) kölcsönadás iránti kérélmé teljesíthető lesz, másfelől azon 3000 pengő[orin]t, melyet *Boczkó Dániel* e megye által méltó elismeréssel s köszönettel fogadott hazafias szívességéből 1849-ik évi ápril[is] 1-ő napjáig kamat nélkül a megyének kölcsön adott, a zsoldpótlék fizetésére okt[óber] 15-ig csaknem egészen elegendő lesz, [...]" (*Járolí József*, 1995.).

A másokat segítő önzetlen magatartás a szabadságharc leverése utáni megtorlás éveiben is jellemezte, pedig olmtüzi fogsága idején maga is pártfogásra szorult. *Borsi József*,

a fogolytárs így ír: „*Dani* bácsi önzéstelen jótékonysági hajlama akkor mutatta magát a legszebb világításban, mikor szabadságuknak visszaadott bajtársait ő, a még ott maradó, bizalmasan és négy szem közt egyenként megkérde, megvan-e a hazautazásra szükséges költség? s bizony volt nem egy, a kinek nem telt volna Pozsonyig sem...” (Czeglédi Imre, 1978.), de az öreg *Boczkó* mindig segített.

És megint a Protestans Egyházi és Iskolai Lap, de most 1863-ból: „Lapunk mult számában tiszt. *Kulcsár Ádám* mohi lelkész úr levelét közlöttük, mely a részvét könnyeivel volt áztatva a négy év alatt kétszer elégett peszeki egyház s annak agg derék lelkésze iránt. Azóta más szomszéd lelkészek vettük levelét, és legközelebb a most közlött esperesi lelkes szózatot, melyben a hajlék és élelem nélkül maradt hű pásztor insége irtózatossá festetik. Itt sürgős a segítség; tegyen mindenki a mit tehet, hogy megmentsük a hibája nélkül nyomorúságba süllyedt. Az én gyűjtőívemen eddig adakoztak: *Boczkó Dániel* 2 frt. *Jurány* 2 frt. *Gál Péter* 2 frt. Mltgs (méltóságos) *Zsivora György* hétsz. (hétszer) 10 frt. Szerk.” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1863.)

Térjünk át az iskolaügyre! A Protestans Iskolai Lap 1864-es számában ez olvasható: „Nt. (nagyiszteletű) *Szethlo András* nógrádi ágoston vallású főesperes úr által a losonci ágoston vallású algymnasium számára segélygyűjtéssel megbízatva, az egyetemes gyűlés alkalmával e célra következők adakoztak: *Boczkó Dániel* 10 frt. [...]” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1864.)

A legnagyobb szerelem azonban az édesapja által megálmódott szarvasi gimnázium volt. 1834 májusában ott volt a Békés-Bánáti Esperesség gyűlésén, ahol a szarvasi gimnázium alapítóleveléről is tárgyaltak, ugyanakkor bejelentették, hogy „*T. Boczkó Dániel* Tábla Bíró Úr azon tanuló gyermekek számára, kik magokat a magyar nyelv tanulásában megkülönböztették, erszényéből jutalmat adott.” (*Koszorús Oszkár*, 2013.). Itt külön hangsúlyozni kell, hogy a jórészt szlovák ajkú községben a magyar nyelv tanulását támogatta első fellépésekor.

1839-ben *Nemes Egyházi Testületek!* című, minden egyházközségnek elküldött levelében a szarvasi gimnázium anyagi támogatására hívta fel a figyelmet. A Mezőberényben tartott egyházmegyei közgyűlésen *Boczkó* egy Szarvason létrehozandó „nemzetiségi tanító szak felállítását” kezdeményezte, amin a korban a magyar nyelvet tanítót értettek, erre azonnal megajánlott 40 forintot. A következő esztendőben egy gyűjtőívet mutatott be „a szarvasi anya oskolában falusi tanítók képezésükre fel állítandó Tanító Szék alapítására”, amire 142 pengő forintot gyűjtött.

1844. június 26-án a Szarvason tartott egyházmegyei közgyűlésen *Kristóffy* esperes bejelentette, hogy *Boczkó Dániel* hat év felügyelőség után lemondott, de távozásakor „három rendbeli örökös alapítványt” hozott létre: az 1840 óta gyűjtött 600 pengőforintot (a szarvasi evangélikus gimnáziumban a falusi tanítók képzésére, és a nemzetiség előmozdítására felállítandó tanítószék alapítására) 1000 forinttal és kamataival növelte, 400 forintos alapítványt tett az esperesség területén élő idős, szegény vagy

sokgyerekes lelkipásztor vagy tanító nyugdíjára, és 100 arany az esperességi gimnáziumban tanuló szorgalmas és illő magaviselettel kiemelkedő hat ifjúnak. *Vajda Péter* igazgató a gimnázium helyzetét ebben az évben így látta: „[...] Nagyon hátra vagyunk a szorgalomdíjak ügyére nézve, mert csak egy *Boczkó-féle* alapítványunk van s a superintendentia eddigelé épen nem veté ránk kegyes szemeit: [...]” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1844.)

Tatay István igazgató a szabadságharc időszaka és a Bach-korszak oktatásba való beavatkozása után, az alapítványtevővel rendezte az adományok helyzetét: „A haza csodált jellemű fia – nagytekintetű *Boczkó Dániel* ur épen a közvizsgálatok alkalmával iskolánkat, mint gyöngéd apai figyelmének régótai tárgyát, megörvendeztetette két alapítványi okirattal, melyekben ő azon alapítványait, mik 1848 óta távolabb fekvő ok miatt megszűntek vala gyümölcsözni, ünnepélyesen föléleszti, az elmaradt kamatok tőkéhez-csatlásával kiegészíti s némi megszerzéssel kikerekíti. Ez okiratok egyike a főiskola tanszéki pénzalapját 1800 fttal (o. é. = osztrák értékű) gyarapítja, másika pedig szarvasi tanulóknak évenként osztandó *Boczkó-díj* (stipendium) tőkéjéül 800 fttal (o. é.) biztosít. Jellemző az adományzó urra nézve, hogy – miután ő élte hosszaiig csak a kamatokat utalványozta – maga meghagyja az esperességnek, hogy ez a tőkét a tisztelt alapítványzó urnak egyik birtokára rögtön tábláztassa be.” (A Békési Ág. Hitv. Esperesség Főtanodájáról az 1858/9-diki tanévben). 1859-ben ezt az alapítványt erősítette meg nagylelkűen *Boczkó*.

A békési ág. hitv. ev. egyházmegyétől fenntartott s igazgatott szarvasi főiskola évi értesítőjében (1872/3) már néhaiként emlékeznek meg az intézmény barátjáról, jótévőjéről, igaz illusztris társaságban:

II. Egykori herény-szarvasi tanulók kegyeletes adományai.

Mielőtt e cím alatt hálás tisztelettel nyugtáznók azoknak beküldött vagy behozott járulékait, kik ezt az egy év előtt hozzájuk menesztett megkereső-levél folytán eselekedtek, illő és igazságos előrehozásatunk, hogy intézetünk több régi tanulóit, mindannyi igen tisztelt nevek, már a korábbi gyűjtés alatt adakozván, ezzel a volt-növendék cím alatti különleges felszólítást megelőzték, kik közül szabadjon néhányat, ugysis mint a főiskola büszkeségeit, ezennel megnevezni: néhai *Boczkó Dániel*, főtiszt. *Dr. Székács József* püspök, *Keblovsky Lajos* ügyvéd, nt. *Haan Lajos* lelkész és író, t. *Haan Vilmos* birtokos, t. *Kemény Mihály* orsz. képviselő és esp. felügyelő, t. *Omaszta Szilárd* szolgabíró, t. *Szeméni Samu* főjegyző, t. *Pál Dániel* főjegyző, t. *Ladics György* ügyvéd, t. *Tavaszy János* ügyvéd, nt. *Jeszenszky Károly* lelkész, t. *Kemény Pál* tanító, t. *Kemény Samu* és *János* lelkészek, t. *Domanovszky Endre* író és soproni tanár, t. *Domanovszky Dániel* ügyvéd, t. *Dancs Béla* szarvasi jegyző, t. *Major József* ügyvéd, t. *Salacz Ferenc* szolgabíró. stb.

IV. Az egyház szolgálatában

1833 májusában bizonyítottan ott volt a Békés-Bánáti Esperesség szarvasi ülésén. Ahogy a jegyzőkönyv írja: „A világi rendből: Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő Boczkó Dániel táblabíró úr.” (Koszorús Oszkár, 2013.)

Az 1834. májusi gyűlésen helyet kapott abban az egyházmegyei delegációban, melynek tagjai *Szeberényi János* selmeci prédikátor püspökké választásakor küldöttként jelen lehettek a beiktatáson.

1836 májusában Nagylakon vált véglegessé, hogy a Békés-Bánáti Esperességet kettéválasztják, így létrejött az új Békési Egyházmegye. 1837-ben, Tiszaföldváron jelentette be báró *Prónay Albert*, hogy 12 esztendeig viselt hivataláról lemond. *Boczkó Dániel* követte őt, aki 17 szavazattal, elsöprő többséggel nyerte el az esperességi felügyelői tisztelet, 1838. május 16-án Békéscsabán iktatták be. A jegyzőkönyv szerint *Simon Sámuel* esperes úr „beiktatá a választott világi Elnököt. Mire az iktatott Elnök letévén a Hitet, hévvel szóllott kötelességeiről, midőn magasztos reményekre buzdítana, ez alkalommal csak három évre vállalta fel hivatalát.” (Koszorús Oszkár, 2013.)

Az 1838. június 27-én Szarvason tartott gyűlésen a világi felügyelő gondjai szaporodtak, mert *Simon Sámuel* esperes lemondott. *Boczkó* elnökletével *Kutzián György* mezőberényi lelkipásztort választották esperesnek. Ebből az időszakból maradt fenn összesítés a Békési Egyházmegye gyülekezeteiről és a lélekszámokról: Békéscsaba (18 220), Szarvas (15 458), Orosháza (10 375), Komlós (6796), Berény – tót (3584), Berény – német (2177), Nagylak (4022), Pitvaros (1773), Szemlak (1118), Varsánd (1005), Tiszaföldvár (612), Hódmezővásárhely (536), Szentes (350), Mokra (324), Nagyszentmiklós (268).

A Békési Egyházmegyeének 1839-ben dolgozták ki és közgyűlés által fogadták el az ún. rendezetet (mai nyelven működési szabályzat), melyet *Boczkó Dániel*, *Mikolai István* és *Haan János* készítette el.

Nem tudni miért, de megváltoztatta a beiktatásakor tett ígéretét, hogy csak három esztendőre vállalja a felügyelői tisztséget, mert 1841-ben újra jelöltette magát, 16 szavazattal ismételten megválasztották.

Boczkó elérte az 1842. júliusi szarvasi gyűlésen, hogy a nagylaki lelkészt, *Kristóffy Sámuel*t válasszák esperessé. Ugyanekkor a szarvasi evangélikus esperességi gimnáziumban megürült oktatói szék betöltésére őt főt ajánlottak, első helyen *Vajda Pétert*. Tehát a későbbi névadó Szarvasra hívásában is szerepet játszott *Boczkó Dániel*.

1843-ban sor került a négy evangélikus egyházkerület közgyűlésére, ahol *Boczkó Dániel* először találkozhatott *Kossuth Lajossal*, ahogy olvasható Az Evangélikus Közgyűlési Jegyzőkönyvek szeptemberi feljegyzésében.

Időközben egy *Simon* úrnak nevezett személy arról cikkezett, hogy Szarvason nem érvényesül a szabad tanítóválasztás, illetve a honoratiorok (nem nemesi származású

értelmiségi) szólásjoga az egyháztanácsban korlátozott. Erre a világi felügyelőnek válaszulnia kellett, de ez az irat elveszett, értesülünk *Székács Józseftől*: „[...] Egyébiránt épen most hajhásszuk *Boczkó* felügyelő urnak értekezését a békési egyházmegyei rendszerről, melly irataink között eltévedett, [...]” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1844.)

1844-ben már visszavonhatatlanul lemondott *Boczkó* a hivataláról. Erről *Kristóffy Sámuel* esperes, a Szarvason tartott közgyűlésnek így számolt be: „[...] Az erőltetlen szerénység őszinte nyelvéen, lemondását mintegy erkölcsileg sürgető okul hozza fel a tisztelt úr, hogy rendezett testületekben, három, legfeljebb hat évekig tartó efféle becsületbeli hivataloskodás, egyes tisztviselők munkálódására elegendő határidőt s tág mezőt nyújt, s hogy a jogszerűség, méltányosság közszabályainál fogva, kebelünkbeli más jeles tulajdonokkal felruházott egyedeknek is, érdemek lételére s a közjó sikeres előmozdítására, utat, módot és alkalmat nyújtani kelletik. [...]” (Protestans Egyházi és Iskolai Lap, 1844.)

Vagyis *Boczkó Dániel* teljesen demokratikusan másoknak is szeretett volna lehetőséget biztosítani, hogy a közösségért munkálkodhasson. A világi felügyelőségről való lemondása után sem fordított hátrat az egyházi közéletnek. 1846-ban javasolta egy esperességi könyvtár alapítását, aláírási ívét szignálta is.

1861-ben a Békési Esperességből vett részt az egyházmegyeiek közgyűlésén *Tatay István* gimnáziumi igazgató mellett. Ezután inkább országgyűlési képviselőként tevékenykedett. Haláláról a Bányai Egyházkerületben is megemlékeztek e szavakkal: „[...] *Boczkó Dániel* hajdani békési esperességi felügyelő, azon esperességnek, de kivált a szarvasi gymnasiumnak egyik jötevője.[...]” (Bányai Evangélikus Egyházkerület Jegyzőkönyve, 1872.). A rövid, összetett, méltató mondat jól emeli ki a lényegét. *Boczkó* felügyelő volt, de leginkább a szarvasi gimnázium mentora.

Halála után érdemei, erkölcsisége miatt tekintéllyé vált az egyházon belül is. A Békési Egyházmegyében a liturgia nyelve miatt vita indult. A kérdés nem volt egyszerű, hiszen többen a magyar nyelvű istentisztelet mellett léptek fel, annak ellenére, hogy a valláskövetők többsége német és szlovák származású, anyanyelvű volt. *Ifjú Jeszenszky Károly*, mezőberényi lelkész, nyílt levélben szólalt fel a megosztottság ellen, s szónoki fordulatként hivatkozott *Vajda Péterrel* egy sorban említve *Boczkót*: „Es ha ily hittel »felemeli a zászlót a mi Istenünk nevében«, – akkor az ő seregének nem lesz lendületlenebb hive, – mint az az alak, a kit ő ott abban a teremben, hol *Vajda Péter* és *Boczkó Dániel* képei meresztették ránk bámuló szemeiket, – búsulásában felszított haragjában menyköveivel lesujtani készült!” (Evangélikus Egyház és Iskola, 1885.)

V. *Boczkó Dániel emléke*

„Nem hal meg az, ki milliókra költi / Dús élte kincsét, [...]” írta *Arany János* a *Széchenyi emlékezete* című csodálatos versében. A kérdés az, hogy igaz-e tartalmilag ez

a kijelentés a XX–XXI. században. Nem halt-e meg a jeles *Boczkó Dániel*? Tudunk róla eleget? Megbecsüljük-e érdeme szerint emlékét?

Békéscsabán 1911-től létezett Boczkó utca, amit 1962-ben nevezték át Asztalos János utcának. Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése 2013. február 22-én tartott nyilvános ülést, ahol javaslatot tettek többek között arra, hogy az 1919-esek tere Boczkó Dániel tér legyen.⁶ Az elnevezést az is indokolta, hogy 1998-ban itt került elhelyezésre *Boczkó Dániel* mellszobra, mely *Udvardi Anikó* szobrászművész alkotása.

És a szülőhelye hogyan ápolja emlékét? Egyedül szeretett iskolájában, a mezőberényi-szarvasi iskolában, ma Vajda Péter Evangélikus Gimnáziumban lelhető fel emléke, a Hősök fala alkotáson:

Felhasznált források:

Az arad-békési, a békési s a csanád-csongrádi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegyék együttes pártfogása alatt álló s államilag is segélyezett Szarvasi Főgimnázium Értesítője az 1900–901-dik iskolai évről

Bányai Egyházkerület Jegyzőkönyvei

Czegledi Imre: *Boczkó Dániel, az 1848–1849. évi szabadságharc kormánybiztosa* Békési Élet 1978.

Elek László: *Művelődés és irodalom Békés megyében I. A Békés megyei Múzeumok Közleményei* 9. Békéscsaba, 1985.

Evangélikus Egyház Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei

Evangélikus Egyház és Iskola

Járolí József: *Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez – Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból* 16. (Gyula, 1995.)

Körös vidék

Koszorús Oszkár a *Boczkó Dániel* A Békési Egyházmegye egykori jeles felügyelője Orosházi Harangszó XX. évfolyam 4.

Nádor Jenő dr.: *A Szarvasi Ágoston Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnázium története* Budapest, 1934.

Nádor Jenő dr.: *Szarvas nagyközség története* Szarvas, 1922.

Protestans Egyházi és Iskolai Lap

Szilágyi Adrienn: *A Békés vármegyébe betelepülő nemesség a 18–19. században*

Szarvasi Ágostai Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnázium Értesítői

Képgyűjtek

Bencsik Ernő: *Hősök fala*

Ismeretlen festő: *Boczkó Dániel*

Rusz Károly: *Boczkó Dániel*

⁶ www.bekescsaba.hu/download.fcgi/23123_o_o_9_Közterület_átnevezések.pdf

Összefoglalás

Boczkó Dániel személye példaértékű lehetne mindenkinek. Hazáját és az emberek jólétét mindennél előbbre helyezte. A magyar forradalom és szabadságharc idején pedig pont ilyen jellemre volt szükség. Bátorsága és hazafiassága idősebb korára is megmaradt, és ha az lehetséges, még karakánabbá vált. Számtalan anekdota maradt fenn jótéteményeiről és hősiességéről, azonban nevét kevesen ismerik. Ez a pályamű összefoglalja életének meghatározó cselekedeteit, illetve rávilágít, hogy a nagy emberek néha láthatatlanok számunkra.

Kulcsszavak: Boczkó Dániel, Vajda Péter, Szarvas, forradalom és szabadságharc, Békési Egyházmegye, láthatatlan ember

Uhjar Anna Janka

A nevem Uhjar Anna Janka, és nyolc éve vagyok tanulója a szarvasi Vajda Péter Evangélikus Gimnáziumnak. Szeretem ezt a várost és az iskolámat, így, amikor felkértek a pályázat megírására, szívesen mondtam igent. Tavaly már részt vettem ehhez hasonló versenyen, mely a mostani kiírás előzményének tekinthető, így már tapasztalattal is rendelkezem. A felkészítő tanárom, Pécsváradi

Antal javasolta íj. Boczkó Dániel életútjának és munkásságának feldolgozását, aki iskolánk hajdani tanulója és jótévője volt. Ez az ötlet engem is megfogott. Ezúton is szeretném megköszönni segítségét, hisz nélküle nem sikerült volna ilyen eredményt elérnem.

Eperjesi Nóra és Takács Balázs

Csorba György

élete és munkássága

A Csorba Györgyről szóló írásokat olvasva, egy csodálatos ember, nagyszerű tanár, és egy elfelejtett feltaláló alakja ábrázolódt ki előttünk, aki nem mellesleg iskolánk – a Lévay József Református Gimnázium – volt igazgatója. Annak ellenére, hogy mindketten inkább a humán vonalon mozgunk, érdekesnek találtuk egy olyan ember életének feldolgozását, aki mint természettudós és tanár teljesen más szemszögből láthatta a világot, és így egy kicsit mi is beleláthattunk ebbe a szemléletmódba. Továbbá fontosnak tartjuk, hogy mások is megismerjék Csorba György igazgató úr életét, amely önmagában, kiemelkedő kutatási eredményei nélkül is példaértékű. Nagy érdeklődéssel foglalkoztunk életével és munkájával azért is, mivel izig-vérig miskolci volt, iskolánk tanulója, később tanára, majd igazgatója. Legjelentősebb találmánya, az általa továbbfejlesztett rádiós helymeghatározó készülék (a radar

öse) nem nyert gyakorlati alkalmazást, és sem anyagi, sem erkölcsi elismerést nem kapott a hazai minisztériumoktól. Amennyiben olyan valaki kezébe kerül dolgozatunk, aki Csorbához hasonló babérokra akar törni, reméljük, hogy kapaszkodóként, afféle biztonsági övként szolgál majd, valamint egyben intő példa is lesz a számára.

Mielőtt belevágnánk, egy igazi különlegességet szeretnénk előljáróban, ízelítőként bemutatni. Csorba György hagyatékában kutatva rátaláltunk egy naplóra. Bármilyen életmű feldolgozásáról van is szó, az illető naplójából ismerhetjük meg leginkább gondolkodásmódját, lelki világát, akár még ars poeticáját is, amennyiben íróval vagy költővel van dolgunk. Az azonban nagyon ritka, hogy egy ilyen hatalmas intelligenciájú tudósnak, mint Csorba, a szó szerint való személyes filozófiája feltárulhat előttünk. A fent említett naplóban azonban mi megtaláltuk azt a filozófiát, amelyet az igazgató úr egész élete során vallott, ebből szeretnénk egy kis szemelvényt bemutatni:

„Filosofia a világról és az életről való felfogás. – Filozofiám:

Dolgoz, a mik léteznek (nyugalom), változnak (mozgás), vagy működnek (élet). A változás és működés a létezés már magában foglalja. – A létezésnek, változásnak és működésnek

feltételei vannak. (...) Isten a teremtő világ, a természet a teremtett világ. (...) A bölcselkedés feladata, hogy eldöntse a függés, vagy függetlenség kérdését és esetleg megállapítsa a függés módozatait.”

Amint láthatjuk, azon kívül, hogy becsületes és istenfélő ember volt, kiderül „ars poeticájából”, mennyire tisztán is látta a világ nagy kérdéseit. A napló, egy 19×12 cm-es füzet, gyárilag a *Gyakorlatok* nevet viseli, magyar gyártmányú és vászonpapír fedi. Igazgató úr a *Filosofiám* címet adta neki, továbbá nevével látta el, és 1902-t írta rá dátumként, tehát már tanári működése alatt írta.

Három gondolatkörre osztottuk dolgozatunk: az első részben leginkább Csorba György életével és közéleti tevékenységével foglalkozunk. A második részben az igazgató úr pedagógusként betöltött szerepéről írunk. A lényegyet azonban dolgozatunk végére hagyjuk csattanóként, tehát harmadik nagy egységként tudományos sikereiről és találmányairól lesz szó.

1. Csorba György mint magánszemély és közéleti szereplő

Csorba György édesapja, Csorba József kisbirtokos gazdálkodó, református vallású, lelkiekben gazdag, becsületes ember volt. A sokgyermekes családban György és testvérei is magukévá tették szüleik tulajdonságait: az emberszeretetet, a szigorú tisztességet és a mély vallásosságot.

Csorba György 1869-ben, Miskolcon látta meg a napvilágot. Hagyatékában felleltük anyakönyvi kivonatának 1939-ben készült kivonatát, amelyen az igazgató úr adatain kívül láthatjuk keresztszüleinek nevét is, valamint a *Miskolci Református Egyházközség* anyakönyvi hivatalának pecsétjét és az anyakönyvvezető lelkipásztor aláírását is. Az okmány a korszakban használatos standard alapján készülhetett, de kézzel írták rá az adatokat.

György nagyon tehetséges diák volt. 1880 szeptemberében édesapja beírta a *Református Főgimnázium* első osztályába. Az akkori gimnázium a mai *Herman Ottó Múzeum* (HOM) *Papszer* utcai épületében helyezkedett el. Tanulmányait végig becsülettel végezte. Ennek, mint minden jó munkának, meg is lett az eredménye. Végig kitűnő, mintaszerű tanulóként többször is kapott az iskolától ösztöndíjat. Gimnáziumi tanulmányait végigkísérő kiemelkedő szorgalma igen kifizetődőnek bizonyult. Felleltük hagyatékában érettségi bizonyítványának egy másolatát, amelyben az általános szövegeken kívül láthatjuk, hogy egy tantárgy kivételével (Természettan) minden tárgyból jelesre végzett. A bizonyítványt hitelessé teszi az akkori igazgató és a vizsgáló bizottság elnökének (*Bizvay Tamás*) aláírása.

Főiskolai tanulmányait a *Budapesti Tudomány Egyetemen* végezte, ahol tanári oklevelet szerzett fizika és matematika szaktantárgyakból. Gyakorló tanárként a budapesti ún. mintagimnáziumban szerzett először pedagógiai tapasztalatot. Első adandó

alkalommal visszatért egykori iskolájába, a *Miskolci Református Reálgimnáziumba*. Itt, mint tanár, 1898. szeptember 1-jén mutatkozik be, ekkor már az új épületben, amelyet abban az évben fejeztek be. 1898 és 1908 között matematikát és fizikát tanított a gimnáziumban, magas óraszámban.

A gimnázium akkori igazgatója, *Halmy Gyula* lányának, *Halmy Irénnek* udvarolt. 1905. szeptember 6-án el is jegyezték egymást, majd 1906. április 10-én házasságot kötöttek. Az udvarlás kölcsönös levelezéssel kezdődött, ránk maradt több levél és tíz névjegykártya is, amelyet *Csorba* írt az ő „*Irénkéjének*”. Ezen felül fölleltünk két hosszabb levelet is, egyikükhöz egy képet csatolt a későbbi igazgató, amelyen jellegzetes, védjegyévé vált kackiás bajusza is jól látható. A levelek és kártyák végén általában „*Gyuri*” néven búcsúzik, ám mindvégig magázódva

írja őket. A kártyák 10×5,4 cm-esek, míg a levelek méretei változóak. Fennmaradt egy közös kép is, amely nem sokkal házasságkötésük után készült. Ezen *Csorba György* egy széken ül, felesége pedig mellette áll, mindketten ünnepi viseletben. A kackiás bajusz itt is föltűnik. A fotó *Miskolcon* készült, *Barna Hugó* munkája. 7 év alatt 5 gyermekük született, három lány és két fiú: *Irén* (1907), *György* (1908), *Ilona* (1909), *Ferenc* (1911), *Jolán* (1914).

Továbbörökíti családjának a református valláshoz fűződő elköteleződését, minden vasárnap eljár az avasi református templomba, és a gyülekezet presbitereként is aktívan tevékenykedik.

Csorba György életében is több nagy fordulópont volt, akárcsak mindnyájunkéban. Az első édesapja halála. *György* számára ez nagyon fájóan hatott. Gyermekreire egy kis földterületet hagyott, amelyet a testvérek később szétosztottak egymás között. *György* lemondott a ráeső rész használatáról, mondván, ő nem ért annak műveléséhez és nem is szeretné annak szentelni életét.

A miskolci közművelődési alkalmakon rendszeresen részt vett. Kísérletekkel és vetítésekkel színesített nyilvános előadásokat tartott, többek közt a fényről, (később pedig) a röntgensugarakról és a csillagászatról is. Rátaláltunk hagyatékában „*A fényről és a Röntgen sugarakról*” szóló előadásának kézzel írt jegyzetére. Érdekes módon először tollal jegyezte le gondolatait, majd utólag végzett javításokat (pl. tárgy → téma), de ezek sem túl jelentős korrigálások, mindössze szóáthúzások vagy beillesztések. Az előadása megfelel egy tudományos dolgozat szükséges formai jellemzőinek, megszólítja a közönséget, beszél az előadás miéértjéről bevezetesként, majd kifejti a témát és egy

rövid összeggzéssel le is zárja. Mivel egy nagy volumenű előadásról beszélünk (23 oldala maradt ránk), több alcímre és így több részre osztotta a bemutatót. Először (a bevezetés után, amely 3 oldalra sikerült) a fényről beszél (20 oldalon keresztül), ennek kapcsán említi a homorú és domború lencsákat. A fény minden tulajdonságáról és terjedésének módjairól, továbbá a tükröződéstről is értekezik, azonban a címben említett röntgensugarakat nem tárgyalja nagyobb részletességgel. Figyelmünket külön megragadta, hogy a korszakban gyerekcipőben járó „fotografálást” is említi, amely a lencsék kapcsán kerülhetett szóba.

A következő népművelési és kulturális mozgalmakban vállalt nagyobb szerepet:

- ◆ a miskolci *Szabad Egyetem* igazgatója,
- ◆ a *Magyar Tudományos Akadémia* tagja,
- ◆ a *Magyar Földrajzi Társaság* alapító tagja,
- ◆ az *Ifjúsági Segélyegylet* választmányi elnöke (1908/1909. tanévtől),
- ◆ egyháztanácsos, főgimnáziumi tanártestületi képviselő az egyházmegyei és egyházkerületi közgyűlésben (1910/1911. tanévtől),
- ◆ az *Országos Református Tanáregyesület* választmányi tagja,
- ◆ zsinati póttag (1912/1913. tanévtől),
- ◆ az újonnan felállított miskolci meteorológiai állomás vezetője (1913/1914. tanévtől),
- ◆ a *Miskolci Polgári Kaszinó* közgyűlési tagja (1913/1914. tanévtől),
- ◆ a *Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének* (KANSZ) alelnöke (1924.),
- ◆ a *Miskolci Rádiós Egyesület* alapítója (1925. március 21.), amely százhusz taggal indult, köztük dr. Görgey László vármegyei főjegyzővel, Kovács Gyula járásbírói elnökkel, Silhavy Aladár postaigazgatóval és más rangos személyekkel,
- ◆ a *II. Cserkészkerület* társelnöke (1927/1928. tanévtől),
- ◆ az *Országos Középkisiskolai Tanár Egyesület* miskolci körének alelnöke (1928/1929. tanévtől),
- ◆ *Miskolc* város törvényhatósági bizottságának tagja (1930/1931. tanévtől),
- ◆ a *Tankerület Királyi Főigazgatója* (1934-től),
- ◆ valamint a *Volt Növendékek Szövetségének* elnöke (1934/1935. tanévtől) is.

Az *Országos Református Tanáregyesület* választmányi tagjaként, sikeresen vitte keresztül pedagógiai elgondolásait az egységes református gimnáziumi tanrendszer megalkotásában és alkalmazásában. Sokrétű elfoglaltsága, elnöki, alelnöki posztjai, a különböző egyesületek, társaságok, amelyeknek tagja volt, kitöltötték a tanári-igazgatói poszt ellátása mellett fennmaradt szabadidejének jelentős részét.

Csorba Györgyről, annak ellenére, hogy korában a fényképezés még gyerekcipőben járt, viszonylag sok fényképet találtunk. Ezek többek között egész alakos fotók, de vannak közös képei feleségével, valamint gyermekeivel is. Kuriózusként felfedeztünk egy ünneplőbe öltözött férfiakból álló csoportképet, amelyen volt diáktársaival – mai szóval élve – egy öregdiák-találkozón vesz részt. Majdnem központi helyen, az első sor közepén találjuk az igazgató urat.

1945. szeptember 19-én, Miskolcon hunyt el, 76 évesen. Ránk maradt hagyatékában rátaláltunk eredeti halotti anyakönyvi kivonatára, amely megfelel a korszak standardjének. A 29,5×21 cm-es papíron szerepelnek az igazgató adatai, valamint a dokumentum hitelesítése is megtörtént, méghozzá pecséttel és aláírással. A kiállítási díj 100 pengőről lett megállapítva, de van rá ragasztva egy 2,50 pengős bélyeg is. Halálának oka az okmány szerint szívbénulás és cukorbetegség. A szép kort megért Csorba György életpályája példaképként szolgálhat bárki számára.

Sírhelyének helyét is tudjuk, a miskolci deszkateplom melletti deszkatemetőben található. Erre bizonyítékot gyászjelentésében olvashatunk, amely megjelent többségben a gyászoló család kérésére. Legidősebb gyermekével, Irénnel egy sírba temették. Fejfáján titulusa is szerepel (gimnáziumi igazgató, főigazgató).

2. Csorba György mint pedagógus

Csorba György, tanári diplomája megszerzése után, az első adandó alkalommal visszatért Miskolcra, szeretett egykori gimnáziumába tanítani, ahol a századforduló elején annyira megsaporodott az érdeklődés a református oktatási intézmény iránt, hogy már nem volt elég nagy az akkori iskolaépület a tanulók számára.

Ezért új épületet kellett építeni, ezzel együtt pedig egy új korszak is kezdődött az iskola életében. Csorba György sokszor túlórázott a rengeteg adminisztrációs munka miatt, intézte az iskola pénzügyeit, amely szintén sokszor megkívánta a késő estébe nyúló munkát, ám ő mindezek ellenére becsülettel, tisztességgel végezte összes vállalt feladatát, amely az iskola javát szolgálta. Kiváló tanár volt, nem nádpálcával vagy gúnyolódással, hanem tudásával nyerte el és tartotta meg igazgatói tekintélyét, a diákok tiszteletét. Szaktantárgyainak lángoló szeretete tanítványaira is nagy hatással volt. Diákjait, főleg azokat, akik már az első osztályban kitűntek, atyai szeretettel vette körül. Jelentős része volt abban, hogy a gimnázium országos hírnévre tett szert igazgatósága alatt.

Az eredeti levél ugyan nem maradt ránk, de találtunk egy másolatot egy *Lévay József* által 1898. október 26-án Csorbának írt levélről, amelyben arra kéri az „Igazgató tanár urat” – tévedvén a megszólítással, mivel akkor még nem volt igazgató, intézkedjen az általa a gimnázium könyvtárának adományozott 1695-ben nyomtatott *Pázmány Péter* prédikációválogatás, a *Vasárnapi Újság* és *Politikai Ujdonságok* tizenkét kötete, valamint *Tompa Mihály* kiadott és kiadatlan műveinek kéziratának elhelyezéséről.

Képességeit mindig igyekezett a társadalom javára kamatoztatni, azokat átadni és azokról diákjait hivatásszerűen számon kérni. Több gyakorlati bemutatót tartott *Óváry Imre* tanárral együtt a nagyközönség számára az akkor még csodának tartott fotocelláról, a szikratávírózásról, a lokációs helymeghatározásról, a röntgenes átvilágítás rejtelméről. Annak ellenére, hogy mindig mosolygó, jókedvet sugárzó arccal vezette a gimnáziumot, súlyos terheket hordozott. Egész pályafutása alatt minden erejével és tudásával az iskolát szolgálta, sosem felejtette el, mennyit segített rajta egykori alma matere. Ezért tanárságának 25 éves jubileumára (1922-ben) volt tanítványai a nevére ösztöndíjat alapítottak, és az akkori vallási és közoktatásügyi miniszter, egy elismerő levél kíséretében előléptette. Ő ezzel szerette volna visszaadni a diákjainak a törődést, amelyet annak idején ő is megkapott. Egy tanulmányának írói tiszteletdíját, 1088 koronát felajánlotta ösztöndíjként. Nagy jellemre vall ez a cselekedet, mivel nem tartotta meg idős korára, mint ahogy azt sokan mások cselekedték volna, hanem a gimnázium számára ajánlotta föl ösztöndíjalap gyanánt, hogy annak a kamatából minden évben egy tehetséges matematikus diákok segélyezzenek. Ilyen módon is próbálta viszonzni az iskolájától kapott támogatást.

Jóllehet fő műve, találmánya, azaz a rádiós helymeghatározó készülék (a radar őse) sohasem vált közkinccsé és nem hasznosulhatott, de pedagógusi, igazgatói, közmű-

velődés-szervező tevékenységéért, sőt találmányáért is számos magas kitüntetést, elismerést kapott. Ezek közül csak kettőt ragadnánk ki: *Horthy Miklós* kormányzótól 25 éves tanári munkájának elismeréseként „*Signum Laudis*” kitüntetést kapott, az 1933/1934-es tanévben pedig az *Oktatási és Közművelődésügyi Miniszter* javaslatára „tankerületi királyi főigazgató” címet adományoznak neki. *Miskolc* város is számos alkalommal értékelte és elismerte munkáját, a városért végzett közéleti tevékenységét.

Főigazgatói tevékenységének néhány, számunkra érdekes, részlete a miskolci református gimnázium *Értesítői* (évkönyvei) alapján.

1910–1911. tanév

Ebben a tanévben *Csorba* sokszor szervezett a tanulók körében gyűjtéseket az avasi templom restaurálására, egy gyermekszanatórium számára, a *Vakokat Gyámolító Egyesület*nek és a *Dél-magyarországi Közművelődési Egylet*nek.

1912–1913. tanév

„Kísérleti előadást tartott a Társadalomtudományi Társaság miskolczi fiókjában, a Röntgen sugarak jelentőségéről. Négy csillagászati előadást tartott a *Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület Népszerű Főiskolai* tanfolyamán a következő címenek: 1. Csillagászati műszerek és csillagvizsgálók. 2. A nap és a hold. 3. A nap látszólagos és a föld valóságos mozgásai; évszakok, földövek. 4. A bolygók és az üstökösök. Ez előadásokat demonstrációkkal és számos vetítéssel kísérte, melyekhez a diapozitív képek egy részét az Országos Meteorológiai Intézet kölcsönözte. Beszédet tartott a „*Miskolczi Iparoskör*” márc. 15-i ünnepélyén. – Egyháztanácsos. Főgimnáziumi tanárképviselő az egyházmegyei és egyházkerületi közgyűléseken; Zsinati póttag; az *Országos Ref. Tanár egyesület* választmányi tagja.”

Ebben a tanévben fogalmazódott meg az internátus kialakítása, ehhez részletes építési és felszerelési terv készült. Az új internátus a tervek alapján 60, illetve 90 tanuló számára biztosított volna férőhelyet. Ezzel kapcsolatban évente többször is kérelmeztek az adott minisztériumtól az engedélyt, de még az 1930-as évben sem fogadták el a kérelmet.

1914–1915. tanév

A világháborúban részt vevő katonák karácsonyának megünnepléséhez való anyagi támogatáshoz a tanulók körében jótékonyági gyűjtést szervezett (ahogy az elkövetkező háborús években mindig), a tanári kar pedig példamutatóan vett részt a *Vörös-Kereszt Egylet* és egyéb további segélyegyletek támogatásában.

1915–1916. tanév

Az iskolát is elérte a háború, néhány helyiség kivételével biztosítania kellett a katonakórházi használatot. Hét tanár frontszolgálatra való behívása megtörtént (ez akkor a tanári kar 41%-a volt), valamint a délutáni oktatást és a katolikus gimnáziummal való közös oktatást is meg kellett oldani.

1917–1918. tanév

Csorba megjelentette „A binar algebrai alakok kovariánsairól” szóló felsőbb mennyiség-tani munkáját, amely a szerzőnek szépszámú alapvető értekezései közt a negyedik, amely a *Magyar Tudományos Akadémia* nyilvános osztályülésén bemutatott és annak szakközlönyében való kiadásra elfogadtatott. E tudományos sikert a napilapok is elismerőleg méltatták, és egyebek közt a református egyetemes konvent tanügyi bizottságának elnöksége is hivatalosan üdvözölte az igazgató urat ez alkalomból.

1919–1920. tanév

Tizenkét évi igazgatóság után az előljáróság május 22-én egy harmadik ciklus idejéig újra megválasztotta.

1921–1922. tanév

Az 1910–1911-es évkönyvhöz hasonlóan, amelyben felleltük egy különlegesen igényesen kidolgozott tanulmányát az invariáns számelméletről, ebben megjelentette egy „A Csillagok láthatósági adatairól és a földrajzi tájékozódásról” szóló tanulmányát, 17 oldal terjedelemben.

1922–1923. tanév

Dr. gróf Haller József főgimnáziumi igazgatótanács elnöke és dr. Horkai Gyula, volt tanítványok nevében, és gróf Haller István, az akkori növendékek nevében, jubileumi ünnepély keretében köszöntötte Csorba Györgyöt 25 éves tanári és 15 éves igazgatói tevékenysége alkalmából.

A tanári kar tagjai közül Csorba György igazgatónak ekkor jelenik meg az MTA szakközlönyében néhány évvel ezelőtt bemutatott két szaktudományi értekezése a *Matematikai és Természettudományi Értesítőben*: *Az irreducibilis kovariánsok véges voltáról a binar alakoknál* és *Az irreducibilis kovariáns alaprendszerek előállítására*. Ugyanő a *Magyar Földrajzi Társaságnál* Budapesten, 1922. nov. 23-án rajzokkal és vetítésekkal

színesített előadásban mutatta be a csillagláthatósági adatok, a földrajzi szélesség és hosszúság meghatározására szolgáló új grafikai eljárásait és készülékeit, amelyek a tengerészeti gyakorlatban is használhatók.

1925–1926. tanév

A tanári kar tagjai közül *Csorba György* igazgató szaktudományi műveinek számát egy újabb értekezéssel gyarapította, amelynek címe: *Új módszer az óraszög meghatározására*.

1928–1929. tanév

Az 1929. május 29-én tartott jubileumi ünnepélyen az igazgató úr üdvözlőbeszédet mondott az autonóm felekezeti középiskolák megbízásából, valamint érettségi kormánybiztosi megbízást végzett a békési református reálgimnáziumnál.

1933–1934. tanév

Hosszú és szorgalmas tudományos munkával *Csorba* olyan kettős interpolációra berendezett univerzális számtáblázatokat szerkesztett, amelyek segítségével két rádióállomás irányszögéből (rádiószög), vagy két csillag irányszögéből (azimuth), avagy egy rádióállomás és egy csillag irányszögéből, a tengeri hajónak vagy a légi járműnek a tájékozódáshoz szükséges helyzetadatait (földrajzi szélesség és hosszúság) egyszerű szerkesztéssel (két vonaldarab átmetszése), a közelítő helyzetadatok ismeretében, gyorsan és fokpercnyi pontossággal, a világ bármely helyén meg lehet határozni. E számtáblák több, mint tizenhatezer számadatot tartalmaznak. A szükséges közelítő helyzetadatokat fél fokig való pontosságig, vagy a *Csorba*-féle szabadalmazott rádiós helymeghatározó készüléknek távolabbi rádióállomások esetére való változtatával, vagy egy igen egyszerű, a számtáblázatokhoz csatolt helyzetkeresővel lehet megkapni.

Ebben az évkönyvben találtunk egy felsorolást is, amely az igazgató úr akkori titulusait veszi számba. Ezek alapján *Csorba György*, volt egyházkerületi középiskolai előadó, a sárospataki református gimnázium és a miskolci református leánygimnázium középiskolai felügyelője, az alsó-borsodi református egyházmegye tanácsbírája, a *Miskolci Rádió Egyesület* elnöke, az *Országos Középiskolai Tanár Egyesület Miskolci Körének* díszelnöke, a *KANSZ (Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége)* miskolci csoportjának alelnöke, a *II. Cserkészkerület* alelnöke, és a miskolci református egyháztanács tagja is.

A *Csorba György* főigazgató úr által készített igazgatói jelentésekből részletesen megismerhetjük a tanárok irodalmi és közművelődési munkálkodásait, társadalmi-közéleti

tevékenységüket, az iskola hitéleti és erkölcsi életének jellemzőit, a hazafias érzelmek ápolásának megjelenését, a tanári kar összetételét, a tanulói ifjúsághoz kötődő statisztikai kimutatásokat.

3. Csorba György mint feltaláló tudós

Már egyetemi tanulmányai alatt matematikai és fizikai kutatásokat végzett, és ez az alkotási vágy végigkísérte életét. Első publikációja a *Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében* jelent meg 1899-ben, *Az egész számok additív előállítására* címmel.

„A természettudományok körében Csorba György református reálgimnáziumi igazgató munkássága Miskolc egyik legszebb tudományos értéke.”⁷

A tehetséges diákok részére szakköröket szervezett. A szertárba sokszor saját maga vett eszközöket, hogy minél modernebb, korszerűbb dolgokat tudjon mutatni a fiatalabb generáció számára. A csillagászat is kedvelt tudományos területe volt. A csillagok láthatósági adatairól és a földrajzi tájékozódásról cikket is írt az *MTA Értesítőjébe*. Diákjaival gyakran hajnalig nézegették a csillagokat. Hamarabb röntgenezett az iskola szertárában, mint a kórház orvosai.

A gimnázium 1905. évkönyvében *Az invariáns elmélet angol iránya és az 1911-es számban A particionális vizsgálatok alkalmazása az invariáns elméletben* címen közölt tanulmányokat. A *Miskolczi Református Főgimnázium 1910–1911. tanévi értesítőjében* ötvenhárom oldalas részletes vizsgálati anyagát föllettük, amely *A particionális vizsgálatok alkalmazása az invariáns elméletben*⁸ című cikkéhez kapcsolódik, ugyanakkor adalék a *Hilbert-féle invariáns elmélet*hez. A különböző elméleteket matematikai képletek levezetésével bizonyította.

Az 1906/07. tanévi értesítő szerint: „Elég felemlítenünk, hogy a laboratóriumnak röntgenkészülékét csonttörések, testben maradt golyók átvilágítása végett az éven át többen vették igénybe.” *Nagyvárad* után a miskolci gimnázium volt a második hely az országban, ahol ilyen készülék volt. Ebben az időben még kórházakban egyáltalán nem használtak röntgent, ezért is különleges ez az időszak az iskola történetében, mivel *Miskolc* és környékéről, akinek ilyen átvilágításra volt szüksége, mind a gimnáziumot (és többnyire személye-

⁷ Zsedényi Béla professzor (szintén iskolánk munkatársa volt) vélekedett így Csorba Györgyről

⁸ A cikk a *Református reálgimnáziumi Értesítő* című évkönyvben jelent meg 1911-ben Miskolcon

sen Csorba Györgyöt) kereste fel. Ránk maradt egy nagyon érdekes forrás, amelyen egy kézfejről készült röntgenképet láthatunk. Ezt az iskola laboratóriumában készítették 1905-ben, és egy keménypapírra ragasztották föl, amely $22,5 \times 16,5$ cm-es.

1912-ben a *Borsod-miskolci Közművelődési Egyesület* felkérésére Csorba négy csillagászati előadásból álló előadássorozatot tartott. Összesen tizenkét különleges szakértekezést írt felsőbb mennyiségtani matematikai kérdésekből, ezek közül több megjelent különböző szaklapokban. Ötöt az *MTA* természettudományos osztályán be is mutattak, egy pedig a *Mathematische Annalenben*, *Lipcsében* jelent meg, ez volt utolsó tanulmánya, amely *Die diophantische Gleichung und die unbestimmte Kongruenz* címmel jelent meg.

Tudományos dolgozatait sokan forrásműként használják. Az additív számelmélet körében két cikke is megjelent az *Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében*⁹, egy a *Matematikai és Fizikai Lapokban*¹⁰ és egy további a középiskolai *Matematikai Lapokban*¹¹.

Az invariáns elméletből írt értekezései hasonlóképpen elismerést szereztek szerzőjének. Öt szakdolgozatát összefoglalva saját kezűleg dedikálta a miskolci *Református Főgimnázium* számára.

Dolgozatunk azon pontjához jutottunk, hogy igazgató úr élete fő művével kezdjünk foglalkozni, és tisztázzuk az ezt megelőző és/vagy követő tudományos áttöréseket.

A rádiogoniométer egy rádiós iránymérő eszköz, amelynek nincs forgatható antennája, hanem két földi adó vett jeleinek fázisszögeit hasonlítja össze. Ebből nagyon bonyolult, nehézkes és hosszadalmas számítással lehetett meghatározni a jármű helyzetét. Ez az *Eigenpeilung-féle* eljárás. A helyzet meghatározása gyors és pontos módjának hiánya sok balesethez és a légi közlekedés biztonságának elégtelenségéhez vezetett. Ezért nagyon nehezen volt használható.

Nagy szükség lenne egy olyan készülékre, amely ezt a hibát kiküszöböli. Csorba György 1922. november 23-án mutatja be a *Magyar Földrajzi Társaságban* élete fő művét, a radar elődjét. A feltaláló műszaki leírást is adott találmányához: „... egy készüléket szerkesztettem, mely két rádióállomásról származó irányjeladások alapján a légi közlekedésnél szükséges kellő gyorsasággal lehetővé teszi ama pont földrajzi helyzetének meghatározását, amely helyen a légi jármű a felvétel pillanatában van...” Ez a készülék, amely egyben oldott meg grafikusán földrajzi, csillagászati és tengerhajózási feladatokat, annyira hasznos volt, hogy a magyar honvédség is kitüntette az igazgató urat. Nagy előnye, hogy a számításokkal, szerkesztésekkel gépileg és gyorsan adja meg a lemért két rádiószögéből a légi jármű helyzetét. Ez azért volt újdonság, mert fokpercnyi pontossággal működött, jóval a klasszikus radar feltalálása előtt, tehát ha sikerült

⁹ Csorba György (1899): Az egész számok additív előállításáról; Csorba György (1914): Az egész számok többszörös particiói

¹⁰ Csorba György (1904–05): A kettős particiókról

¹¹ Csorba György (1904): A határozatlan egyenlet megoldásainak száma

volna a szabadalmi eljárás után „piacra dojni”, valószínűleg ő vonul be a történelembe a radar feltalálójaként, nem pedig *Sir Robert Alexander Wattson-Watt*. Tehát megállapíthatjuk, hogy *Csorba György* a világhírnév kapujában állt.

Így vélekedett találmánya szükségességéről *Csorba György*: „az ilyesminek a jelentősége mostanában gyakoribb légi közlekedési kísérletek és az ezekkel kapcsolatos többnyire a rossz tájékozódásból származó katasztrófák miatt napról napra egyre nagyobb.”

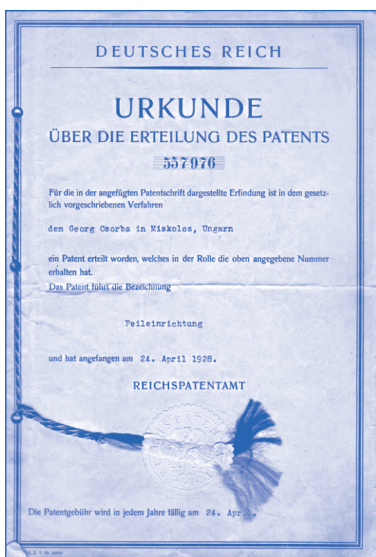
Ezt a reggeli hírlap újságírójának mondta el egyik nyilatkozatában. Az újság munkatársai előszeretettel írtak *Csorba György* igazgató úrról, többször egész oldalakat is kitöltöttek a róla vagy találmányairól szóló cikkek, riportok. Egy 1928. június 21-én megjelent cikk ezt a címet kapta: *Csorba György reálgimnáziumi igazgató találmánya új irányt szabhat a légiközlekedésnek*. A cikk rövid riportokat is tartalmaz a feltalálással, amelyekben *Csorba* mindig szerényen, visszafogottan válaszol a riportternek, és azt is leírják, hogy nemegyszer erős noszogatás árán tudtak csak néhány morzsányit kihúzni a feltalálóból találmánya felől. Egy alcím külön felkeltette azonban a figyelmünket a cikk olvasása közben: „El akarták lopni a készülék műszaki leírását”. Ez a cím már magába foglalja a kérdést is, amelyre ezt a választ adja *Csorba*: „Csakugyan megtörtént ez a különös eset. Készülékemnek egyik fogantyúját ismeretlen kezek letörték. Nem akartam a dologból esetet csinálni, hiszen az is lehetséges, hogy a szálloda egyik vagy másik személyzete, látva azt a figyelmet és gondosságot, amellyel egy kis bőröndömet kezeltem és féltve őriztem, talán a pusztá kíváncsiságból hatolt be szobámba és törte fel bőröndömet. Más lehetőségre gondolni sem merek...” Érzékelhetjük tehát, hogy mennyire jóhiszemű ember volt az igazgató úr, mivel még fogalmazásában is odafigyelt, nehogy vádaskodásra lehessen gyanakodni irányából, habár teljesen jogos lett volna felháborodottságának erősebb kifejezése. A többi alcím alatt írtak többek között a szabadalmi eljárásról, amely éppen folyt találmányáról a *Német Birodalomban* és a hatalmas költségekről is, amelyeket *Csorba* nehezen, vagy éppen sehogy sem tudott volna finanszírozni (már a szabadalmaztatás is 4000 pengőre rúgott).

Ahhoz, hogy kellőképpen fölismerjük találmánya fontosságát, egy korabeli *Déli Hírlap* cikkből szeretnénk idézni: 1932. április 19. *A légi közlekedési biztonság*: „a magyar óceánrepülő *Endresz György* és társának szomorú római katasztrófája kapcsán felvetődik, hogy szükséges egy olyan műszer, amellyel tájékozódni lehet (mind a levegőben, mind a vízben) szélsőséges időjárási körülmények között is.”

Az akkoriban használt egyszerű eszközök mellé (iránytű, magasságmérő stb.) szükség volt egy ilyenre is, amelyet a rádiós irányszögmérő testesített meg.

Találmánya azonban nem kapott a *Magyar Szabadalmi Hivatal*tól szabadalmi jogot, ezért a *Német Birodalmi „Patentamt”*-től kapott szabadalmi védettséget. Ránk maradt hagyatékában a német nyelvű szabadalmi levél is, amely szépen díszített szegéllyel

rendelkezik és kötése a német zászló színeiben pompázik. Hitelesítése is megtörtént egy szép papírpecsét és a német szabadalmi hivatal által. A szabadalmi leírás visszatekint az e téren megtett fejlődési útra, kiemeli az eljárás és a készülék előnyeit, kitér a pontossági fokozatra. Emellett hangsúlyozza, hogy a készülékkel helyettesíthetjük a fásasztó és hosszadalmas számításokat, amelyek a repülőgépek és a gyorshajtású hajók fokozott haladási sebessége folytán lassan illuzórikussá (megtévesztővé) válnak. Ezután kezdődött az a szellemi harc, amelyet a találmánya hasznosítása érdekében kellett végeznie, és amelynek kilátástalansága életének éppen utolsó, nyugdíjas szakaszát keserítette meg. Két magyar minisztérium is elutasította találmányának elfogadását, mondván, nincs rá fedezet. Az angolok 1934–38

között építik ki a radarhálózatukat. A németek is sejtik az angol radar titkát, de nem jönnek rá. A második világháborúban alkalmazott rádiólokátornak tehát ő az első kezdeményezője. Sajnos megfeszített tempójú munkálkodásába és időskori cukorbetegségébe belevakul. Később sem hagyott fel azonban a matematikai számításokkal, ám azokat mind fejben végezte. Csorba Györgyben egy olyan embert tisztelhetünk, aki mint „vidéki tudós” hűen „gyökereihez” próbált kibontakozni, amely igen ritka mind a mai napig. Az ilyen módon való érvényesülés még inkább. Ez volt élete tragédiája, mivel életműve nem nyert visszhangot a külföldi sajtóban, találmánya nem nyert megbecsülést a széles közönség körében.

Érzéseit ennek tükrében fogalmazta meg az 1929–1930. tanévi *Miskolczi Református Főgimnázium Értesítőjében*: „[Csorba György] 1929. október havában Berlinben többnapos tárgyalásokat végzett szakférfiakkal és részvénytársasági megbízottakkal légi járműveknek való univerzális rádiós helyhatározási készüléke további szabadalmaztatásai, értékesítése és forgalomba hozatala tekintetében. Sajnos, eme, a magyar kultúra és a magyar nemzeti presztizs szempontjából is nagyértékű s világhírnév előtt álló találmánya beállítási és érvényrejuttatási nagy költségeihez nem tudta elnyerni az államkormány semmiféle támogatását. A vallás- és a közoktatási minisztériumtól már 1928. november 19-én megjött a kérésre adott válasz, hogy fedezet hiányában nem áll módjában a találmányt támogatni. 1929. október 10-én pedig megérkezett a kereskedelmi minisztérium 62615/ 1929. számú felelete, hogy fedezet hiányában a támogatási kérést nem teljesítheti. Szinte példátlan eset, hogy egy magyar szakférfiú, a végzett nagy szellemi szolgáltatás mellett, mostoha magá-

rahagyatottságban, hivatali támogatás nélkül, a saját anyagi romlásával dolgozik és küzd egy nagyszerű idea érdekében.”

A *Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon* mint Csorba György egykori alma matere, és azon intézmény, amelyhez egész élete kötődött, ápolja emlékét. 1997-ben az intézmény felújított fizikai előadótermét nevezték el róla, és attól az évtől kezdődően a gimnázium természettudományos munkaközösségének tanárai „*Csorba György Természettudományos Feladatmegoldó Versenyt*” szerveznek a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei általános iskolások számára*, amely az egykori igazgató nevét viseli. Tehát kijelenthetjük, hogy az elfeledett feltalálót iskolája, ahol buzgón tanult és tanított, mégsem felejtette el teljesen.

Felhasznált források:

A Miskolci Református Gimnázium Emlék könyve (kézirat gyanánt) 1560-1948-1980/ Fel. szerk. Iván Géza, Miskolc: MÉMTE Ny, 1980. 341 p.

Imre Sándor: Az iskolai nevelő. In: Balogh László (szerk.): Pedagógiai olvasókönyv, Budapest 1993., 182.p.

Molnárné Bilkay Viktória Ágnes: Egy miskolci tudós tanár – Csorba György (szakdolgozat) Miskolc, 2003

Pápay Sándor (szerk.): A falak üzenete. Emlékkönyv a Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon épületének 100 éves évfordulójára, Miskolc, 1999., 205. p.

Református Főgimnázium Értesítője 1910/11 tanév, 100.p.

Református Reálgimnázium Évkönyve, 1929/1930. tanév, 23.p.

Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája, Miskolc, 1929. 140–144.p.

A következő dokumentumok forrásainak pontos megjelölése nem volt lehetséges, mivel ezek a kiadványok és előadások Csorba György leszármazottai által, saját gyűjteményükből a gimnázium rendelkezésére bocsájtott anyagok:

Apropó: Csorba György!/Kárpáti Béla

A Csorba-féle rádiós helymeghatározó készülék tudományos alapja

A Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon évkönyvei: 1910–1911., 1912–1913., 1914–1915., 1915–1916., 1917–1918., 1919–1920., 1921–1922., 1922–1923., 1925–1926., 1928–1929., 1933–1934. tanévekről

Székely Krisztina–Sipos Péter: Csorba György, az „újra felfedezett” miskolci feltaláló (diákdolgozat) Miskolc, 2009.

Csorba György, a pedagógus feltaláló, 1984.– Dr. Iván Géza előadása

Összefoglalás

Csorba György a Lévay József Református Gimnázium elődjének feltaláló igazgatója volt. Igazi polihisztor. Tevékenykedett a tanítás mellett az élet sok más területén is, színesebbé téve ezzel városa, diákjai és polgártársai életét. A legnagyobb örömet mégis a tudomány jelentette számára. Ez megmutatkozott a mindennapokban is. Röntgenezett az iskolában, előadásokat tartott a csillagokról, fotográfiáról és tette mindezt mély református hitben. Isten szerves része volt életének, megtalálta az egyensúlyt az egyház és a tudomány közt. Élete fő műve, a rádiós helymeghatározó készülék nem nyert elismerést számára. Rossz időben született, és nem a megfelelő helyen. Csorba György életét tanulmányozva mégis rájön az ember arra, hogy igenis megérdemli a tiszteletet, és emlékének megőrzését.

Nagyon élveztük az alkotómunkát az igazgató úr után ránk maradt hagyatéka alapján. Próbáltuk minél célratörőbben feldolgozni az adott forrásokat, amelyben

reméljük, sikerrel jártunk. Érdekes tapasztalat számunkra ez a munka, mivel, ahogy dolgozatunk elején is megfogalmaztuk, Csorba György kissé messze áll tőlünk gondolkodásmódjában, de mégis reméljük, hogy azonosulni tudtunk egy ilyen zsenivel, mint az igazgató úr. Köszönjük felkészítő tanárunk, Molnár Csaba áldozatkész munkáját. Dolgozatunkkal azonban egyik fő célunk mégis az volt, hogy méltó emléket állítsunk az egykori tudóstanárnak, igazgatónak, az elfeledett feltalálónak.

Kulcsszavak: Csorba György, Miskolc, radar, tudós, röntgen, református

Eperjesi Nóra és Takács Balázs

Eperjesi Nóra és Takács Balázs a miskolci Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon tizenkettedikes tanulói. Mivel mindketten történelemmel szeretnének később is foglalkozni, és már korábban is részt vettek hasonló versenyen, most is örömmel

dolgozták fel Miskolc egy meghatározó személyiségének, Csorba György igazgatónak az életét. Munkájukkal egy elfeledett tudósnak szeretnének méltó emléket állítani, aki a tudomány gyakorlása közben is meg tudta őrizni mély református hitét.

Németh Márton és Bognár Bálint

Fáklyaként

Emresz Károly líceumi tanár élete

A Láthatatlan ember címmel meghirdetett iskolatörténeti versenyre készítettük iskolánk hajdani tanárának életét feltáró kutatómunkánkat. Különlegesnek tartjuk, hogy bepillantást nyerhettünk életének különböző szakaszaiba, követhettük az eseményeket gyermekkorától kezdődően. A családja kutatása során olyan új információkat is találtunk, amelyek a ma élő családtagoknak is meglepetéssel szolgáltak. *Dr. Emresz Károly* személyében – a visszaemlékezések alapján – olyan embert ismerhettünk meg, aki a munkáját mindig odaadással és töretlen szorgalommal végezte.

Felmenői nagy tiszteletnek örvendtek

Emresz Károly 1913-ban született Nagytapolcsányban,¹² evangélikus családban. Az 1900-as években egészen a trianoni békeszerződésig ez a csendes kisváros Nyitra vármegye nagytapolcsányi járásának székhelye volt, ahol békében éltek a város polgárai, és az emberek jól ismerték egymást. Családja nagy tiszteletnek örvendett, sok tanár és művész volt közöttük apai és anyai ágon egyaránt. Egyik felmenője, a hasonló nevű *dr. Emresz Károly* 1814-ben született Pozsony vármegyében, és Bécsben végzett tanulmányai után Sopronba költözött. Édesapja *Emresz Róbert* iskolai rajztanár volt. A rajztanítás Magyarországon csupán az 1890-es években kezdődött. *Emresz* tanár úr édesapja 1899 és 1901 között szinte az elsők között végezte tanulmányait a Mintarajziskolán, amely a későbbiekben, 1908-tól a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola nevet viselte. *Szinyei Merse Pál*, *Székely Bertalan* festőművészek és tanárok a növendékekre, így *Emresz Róbertre* is nagy hatással voltak, és szinte természetes, hogy a fotózás, a festészet iránti érdeklődés később a családtagjainak tevékenységében is megjelent.

¹² Nagytapolcsány (Topolčany) város Szlovákiában. A Nyitrai kerület nagytapolcsányi járásának székhelye

Emresz Róbert a századforduló utáni években vette feleségül *Wenser Józstát*, aki az oklevelek tanúsága szerint a zene és képzőművészet területén is tanári képesítést nyert.

Néhány év múltán a család bővült, és 1919-ben három gyermekükkel együtt Szombathelyre költöztek. A családfő itt kapott munkát. *Emresz Károly* itt végezte elemi iskoláit is. Nehéz esztendőök köszöntöttek a családra. A rokonok segítségüket ajánlották fel. *Emresz Károly* nyolcévesen veszítette el édesanyját, aki 1921-ben fiatalon hunyt el.

Édesanyja halála után egy évre visszakerült Nagytapolcsányba, a rokonokhoz. Jó nyelvérzéke korán megmutatkozott: Egy év alatt a szlovák nyelvet is elsajátította, amely a későbbiekben tanári munkája során a hasznára vált.

Az 1920-as évek súlyos nehézségei, az országot érintő változások, minden magyar családra terhetek róttak. Anyagi gondokkal küszködtek, mert a nagycsaládban az egyetlen pénzkereső az apa volt. 1923-ban édesapja újra megnősült, és néhai felesége húgát, *Olgát* vette feleségül. Az előző házasságból származó három gyermek után 1925-ben negyedik gyermekként megszületett *Tibor*.

Emresz Károly (a felső sorban jobbról) és testvérei:

Ettől kezdve édesapjának már négy gyermek ellátásáról és oktatásáról is kellett gondoskodnia. Éveken át nagyon szerény körülmények között kellett élniük. A gyerekek iskola mellett dolgoztak, és próbáltak segíteni az apjuknak, hogy könnyítsenek a nehézségeken. Gyermekkori éveik, minden nehézség ellenére is, egy egymásra figyelő, szeretetteljes családban teltek, és a művészet sem hiányzott a család életéből.

támogatás nélkülözésével sikerült elvégeznie, és családi helyzete okán tandíjmentességet kapott.

Változatos pályakezdés

Tanulmányainak befejezése után két diplomával sem tudott elhelyezkedni, és munkanélküli lett. Egy éven keresztül magántanításból élt, majd 1938-ban felvették első munkahelyére, Nyírbbátor polgári iskolájába. Egy év után a fülöpszállási társulati polgári iskolához került. Később állami megbízásból idegen tannyelvű iskolákban kezdett tanítani. Újból katonai szolgálatra hívták be, majd 1941 nyarán a Testnevelési Főiskola tanfolyamát végezte el.

Összel a soproni honvéd hadapródiskolába hívták szolgálatra. A kisváros elismert polgára lett, csakúgy mint felmenői közül bánhalmi *dr. Emresz Károly* nagybirtokos. Az 1913-ban megjelenő Ágostai hitvallású Evangélikus Egyház egyetemes névtárában olvashatjuk a felmenő rokon tisztségét, amelyet az evangélikus egyháznál betöltött. Sopron városában a szabályrendeleteket készítő bizottságban is tevékenykedett.¹⁴

A hadapródiskolai intézményes katonai nevelést *Mária Terézia*, a Monarchia császára indította el. A növendékek a polgári tantárgyak, a hadi- és szakismeretek mellett, a vívást és a lovaglás gyakorlatát sajátították el. Idegen nyelveket, földrajzot, történelmet, számtant, szépírást, szabadkézi rajzot tanultak, jogi és társadalmi ismereteket is szerezhettek a tisztképzés keretén belül.

A korabeli Magyarország területén négy magyar nyelvű nevelő-tisztképző intézetet állítottak fel az 1897. évi XXIII. tc. alapján, és ekkor emelték a már meglévő Ludovikát – amely, akkoriban mint próba hadapródiskola működött – katonai főiskolai rangra.

Az új katonai tanintézetekért a történelmi Magyarország területéről több város is versengett. „A választás végül Nagy Lajos és Szent László királyok városaira – Pécsre és Nagyváradra – esett, ahová két honvéd hadapródiskola került.”¹⁵ A Ludovika számára előképzést adó Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola pedig Sopron városában kezdte meg a működését. A soproni Főreáliskola épületét *Alpár Ignác* tervezte – Vajdahunyad várának is a tervezője – az iskolánkban tanító néhai *Alpár Geyza* lelkes nagybátyja. Az iskola tanárai a városban köztisztviselőként álló személyek voltak.

¹⁴ Az Ágostai hitvallású evangélikus egyház egyetemes névtára 1913: http://medit.lutheran.hu/files/nevtar_1913_az_ag_hitv_ev_egyh_egyet.pdf 112. old. 2017.06.22

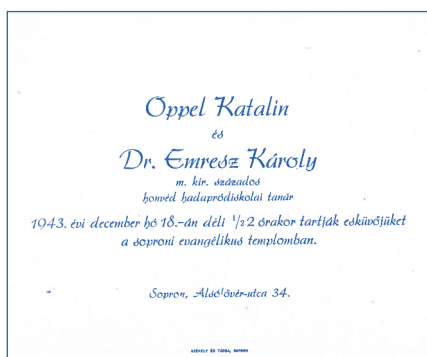
¹⁵ Vass Jenő Sándor: Növendékek, hadapródok, hallgatók 1868–2004. Magyar katonai hadintézetek a honvédtiszti előképzés és képzés szolgálatában. Budapest, 200. 130. p.

Családalapítás

Családalapítása előtt a kor szokásainak megfelelően udvarolt, a találkozókra a család egyik ismerőse kísérte el a fiatalokat. Ő volt a gardedám,¹⁶ vagy más néven hölgykísérő, mert egyébként a fiatalok kettesben nem találkozhattak volna.

1943-ban *dr. Emresz Károly* magyar királyi százados, hadapródiskolai tanár megnősült. Feleségül vette a soproni *Oppel Katalint*. Esküvőjüket 1943. december 18-án, a soproni evangélikus templomban tartották.

Oppel Katalin a soproni zeneiskola hegedűtanára volt. A visszaemlékezések alapján, a soproni utcákon a hegedűjével, sietős léptekkel haladó tanárnő, ismert és kedvelt volt a soproniak körében. Nemcsak kiváló pedagógus volt, aki szeretettel oktatta a zene iránt érdeklődő és tehetséges tanítványait, de részt vett a város zenei életében, rendszeresen fellépett a városi hangversenyeken. Munkáját még 60 évesen is töretlen szorgalommal végezte.

Dr. Emresz Károly a hadapródiskolában 1944 tavaszáig tevékenykedett. 1944 nyarán, a Keleti-Kárpátok térségében folyó harcok következtében veszélybe került a Tatar-hágó és környéke. A területek biztosítására védelmi állásokat építettek ki, erre bevonták a hadapródiskolák néhány évfolyamát és a tiszteket is.

A soproni volt Attila sportpályán tették le a növendékek az ünnepélyes honvéd esküt. Az ukrán, lengyel és magyarországi hadműveletekben eltöltött kilenc hónap után *Emresz Károly* katonai alakulatát Németországba telepítették át, ahol a háború utolsó hónapjait élte meg. Ezt követően hurcolták el az amerikai hadifogságba, majd később francia fogságba, ahol összesen tizenegy hónapot vészelt át.

¹⁶ Gardedám: Francia eredetű szó. Hölgykísérő; idősebb nő, aki régen „jó házból való” fiatal lányokat társaságba, bálba, nyilvános helyre elkísért, s ott felügyelt rájuk

A hadifogságban szögesdrótok közötti szigorú őrizetben voltak, télen is sátorban laktak, és minimális étellel tengődtek hazaszállításukig.

Emresz Károly kisebbik lányának a visszaemlékezése alapján: „Édesanyám nem várt ölbe tett kézzel arra, hogy édesapám visszatérjen közénk. A Pap családtól tudta meg, hogy édesapánkat éppen melyik táborban tartják fogva. Szekéren ülve, több asszony-nyal követte a hadifoglyokat táborról-táborra, hogy kiválthassa a férjét. Sajnos nem sikerült találkozniuk.”

A tanár úr a hadifogságból való visszatérése után, 1946 márciusában a soproni állami fiúiskolába került, ide osztották be. Diákjaival segített a városi romeltakarításban. A későbbiekben – látva a családok helyzetét – a saját maga által szervezett karácsonyi tombola jövedelméből tanulmányi kirándulást szervezett a Balatonra. Ezután a vezetésére bíztak egy általános iskolát, amiért elismerést kapott az Országos Nevelési Versenybizottságtól. 1949-ben pedig hét Sopron környéki általános iskola felügyeletét látta el.

Az 1950-es évek elejétől a Berzsényi Dániel Gimnáziumban neves és nagy tudású kollégák valamint tehetséges diákok között elismert tanár lett.

Szakmai munkája tanítványai emlékezetében

Koltai Gyula, a Berzsényi Dániel Gimnáziumban 1956-ban érettségizett, Sopronban élő nyugdíjas történelemtanár így emlékezik:

„Nehéz esztendőök voltak. Nemcsak az ötvenes évek, hanem az előtte levők is. Bár az iskolaudvar kopott volt, és egyszerű körülmények között tanultunk, de akik ebben az iskolában voltak, azok nem voltak „kopottak”. *Peéry Rezső* igazgatta az iskolát, és *Földi Lőrincné* volt az osztályfőnökünk. Az orosz nyelvet *Bognár Éva* tanította. Az iskolát ugyan államosították, de a tanári kar a régi maradt. *Emresz* tanár úr a történelemtanárom volt, határozott, megkövetelte a fegyelmet. Ha jól tudom katonatiszti képzésben is részesült. Igazságos, következetes módszereire ma is emlékszem. Velünk nem nagyon tréfálkozott. Az osztályunkban csak fiúk voltak. Soha nem volt rosszindulatú. Ha valaki az órán nem viselkedett megfelelően – mint Jenő, aki szeretett mozgolódni és beszélni a padtársakkal –, akkor megállt a beszédben, abba hagyta a magyarázatot, és felszólította, hogy menjen ki, és csukja be az ajtót kívülről.

Később én is tanár lettem, történelemtanár. Már az első évemet is itt kezdtem a gimnáziumban. A gimnáziumban együtt tanítottam *Emresz Károllyal*, akivel a szünetekben a szakmáról, a történelemről beszélgettünk. Mindig megkérdezte a véleményemet a történelmi eseményekről, politikai helyzetről, és ő is elmondta a magáét.

Ebédelni a Széchenyi tér sarkán levő fiúkollégiumba jártunk *Emresz* tanár úrral együtt. Ma ez az épület az orsolyitáké,¹⁷ visszakapták a rendszerváltás éveiben. Néha

¹⁷ Orsolyiták (lat. Ordo S. Ursulae, OSU): Szt. Orsolya oltalma és neve alatt tevékenykedő leánynevelő női szerzetesrend és kongregációk

a családjáról, a lányairól, Kláriról és Katiról is mesélt. *Klárival* a pedagógus kórusban ma is együtt énekelünk, *Kati* pedig kottagrafikus Pesten.”¹⁸

Kis Gáborné Tari Zsuzsanna jogász, pedagógus a NYME Benedek Elek Kar tanárának visszaemlékezése:

„Az egyik kedvenc tanárom volt. Áradt belőle, hogy szereti a földrajzot. Játszott a hangjával, figyelmet felkeltő volt a hanglejtése, megemelte a hangját, ha kellett, személyes varázsa, kisugárzása volt. Az első sorban ültem. Ma is látom, előttem van az alakja, ahogy előre csúszik a szemüvege az orrán, és átnéz felette, ha marhaságot mondunk. Piros karton noteszt tartott a kezében a névsorral. Fölötte nézett ki, végigpásztázta az osztályt, majd felszólított valakit. Ezt a füzetet mindig szeretnénk volna megszerezni, és belenézni, hogy vajon miket is ír rólunk. A mai napig szeretem a földrajzot, neki köszönhetem, hogy annyi mindent tudok ma is. Jól tanított. A saját lányomnak is úgy magyaráztam el egyszer egy nehéz részt, ahogyan tőle tanultam. A lányom elsőként értette meg az osztályból azt a tananyagot. Én pedig szeretettel a Tanár úrra gondoltam.”¹⁹

Gabrieli Gabriella, a Soproni Múzeum régésze, az 1970-es években volt a Líceum növendéke. 1976-ban tett érettségi vizsgát. A tanár úrra így emlékezett:

„Mi voltunk a tanár úr utolsó osztálya, 1972-től 1976-ig tanított minket, mint történelem és földrajz szakos tanár. Mi csak Rudi bácsinak becéztük magunk között, a ra-

¹⁸ Interjú Koltai Gyulával. 2017. 06. 05.

¹⁹ Interjú Kónyi Kis Gáborné Tari Zsuzsával. 2017. 05. 14.

vaszkás személyisége miatt. Ez is magyarázatra szorul. Mindannyian ismerjük a népmesék ravasz szereplőjét, a rókát. Rudi bácsit is kicsit ravasznak tartottuk. Minden óra feleléssel kezdődött, a felelőt a kis piros noteszből választotta, miközben szemüvege mögül végighordozta a tekintetét az osztályon. Kíváncsiak voltunk, vajon a felelőt mi alapján választhatja ki? Mit ír bele, mit jegyzetel? Mivel mindig magánál tartotta, sosem tudtuk megnézni. 21 fős osztályunkból, 15 lányt és 6 fiút tanított. A tanár úr nagyon korrekt volt, ugyanakkor katonásan tartotta a fegyelmet, a szemteleneket kiküldte a teremből vagy az ellenőrzőbe írt pár sort. Hanglejtése miatt az osztály mindig nevetett a poénjain. Ha a jóindulatú poénokat a diákok kihasználták, akkor visszatért a katonás fegyelem. Gyakran hazai osztálykirándulásokra is elvitte az osztályt. Leggyakrabban Vonyarcvashegyre mentünk, a Balaton északi részére. *Emresz* tanár úr családjának volt ott nyaralója egy csodálatos kerttel. Rengeteg gyümölcsfajuk volt, ahol szedhettük a jobbnál jobb gyümölcsöket, almát, cseresznyét, körtét.”²⁰

A Líceum mai tanárai közül többeket tanított, például *Horváthné Hartmann Rita* és *Dorosmai Erzsébet* tanárnőket. Visszaemlékezéseik alapján ismerhetjük meg még jobban a tanár urat.

Horváthné Hartmann Rita, testnevelés szakos tanárnő, 1976-ban érettségizett. Visszaemlékezése szerint, *Emresz Károly* tanár úr ösztönözte a gyerekeket a takarékoságra, ő szervezte a takarékbélyeg gyűjtését. Ezeket a bélyegeket a diákok nyár előtt beválthatták, így rengeteg zsebpénzük maradt a vakációra.

Dorosmai Erzsébet, iskolánk művésztanára, 1971 és 1975 között volt a gimnázium diákja. Így emlékezik az iskolai évekre:

„Az én időmben ha valakit kiküldtek a folyosóra, akkor az bizony lapíthatott. A diákok ilyenkor a legjobban attól féltek, hogy jön *Kozák* igazgató úr. Ha éppen arra haladt és meglátta az ajtó mellett álló diákat, bizony számonkérés következett. „Miért állsz te itt, édes fiam?” – kérdezte nagy dörgedelemmel. *Emresz* tanár úr akkoriban a földrajzot tanította két osztályból összevont lánycsapatnak. Ha nem viselkedtünk rendesen, bizony, az előbbi eset is előfordult. A puskázási szándékot legtöbbször lefűlelte! Harag nem volt, csupán előre ültette az illetőt, s attól kezdve ott kellett figyelnie az első padban.

Sok érdekes dolgot tanultunk az óráin, és ha befejezte a magyarázatot, lehetett kérdezni tőle. Jókedv és szeretet meghatározó hangulata jellemezte az óráit, pedig közel negyvenen voltunk. A kémia tagozatosokkal tanultunk együtt ezeken az órákon. Amikor a fiúknak testnevelés volt, akkor nekünk földrajz, s így váltogattuk egymást. Becenevét én nemigen használtam, tiszteletben tartva nevét csak *Emresz* tanár úrként emlegettem.

²⁰ Interjú *Gabrieli Gabriellával*, 2017. 05. 21.

Új nevet adott nekem és elkeresztelt, így lettem Zsébi. Így szólított fel, ha felelnem kellett. Akkor mintha nem esett volna ez annyira jól, hiszen senki nem szólított így; nem is tudtam, hogy az Erzsébet annyi változata között ilyen is létezik, de lehet, hogy ez csupán a tanár úr kreativitásának volt köszönhető.

Évek múlva, a nyolcvanas évek elején találkoztam vele. A kislányomat sétáltattam éppen. Megállt velem beszélgetni a Kis János utca sarkán. Már nem szólított Zsébinek, kedvesen érdeklődött a sorsom felől. Örültem annak, hogy találkozhattam vele.”²¹

Lakatos Zsuzsanna, a soproni városi könyvtár könyvtárosa, a Líceumban kezdte gimnáziumi tanulmányait, 1978-ban itt is érettségizett. Ő is emlékezett a tanár úr kis piros noteszére, amiben a neveket röviden, monogramokkal jelölte. A tanár úr őt is becézte a tanórán, így szólította: Lazsu. *Emresz* tanár úr a történelem tantárgyat tanította az osztályuknak. A történelem tanórák – állítása szerint – kalandosak és viccesek voltak, ugyanakkor pontosan, határozottan megtanulták az adott tananyagot is.

A tanár úr képes albumaiban pontos sorrendben követték egymást a tablóképek, szalagavatóra invitáló kártyák, a tanítványaitól emlékebe kapott apróságok. Az, hogy szeretett kirándulni, nem véletlen. Már kisgyermekként részt vett a cserkészmozgalomban. Az itt tanultakat tanári pályáján hasznosította, ezért elismerésben részesült a második világháborút megelőző időben. A világháború után ez nemigazán tetszett az új rendszernek, ezért csak úgy lettek bejegyezve mint külföldi utak. A tanár úr a kis noteszében mindig föld- és néprajzi adatokat rögzített az adott tájról.

Nyitott szemmel a világra

Dr. Emresz Károlyt nyugdíjba vonulása után is foglalkoztatta minden napi esemény, ami a városban, az országban vagy a világban történt. A rádió híreinek hallgatása és az újságok olvasása közben felvetődött kérdéseket, megállapításait lejegyezte, baráti társaságban megvitatta. A jó megoldásokat kereste, és javaslatokat is kigondolt a problémák megoldására. Érdekességgént 1983 februárjában írt feljegyzései – melyek sokoldalú érdeklődéséről tanúskodnak – így sorakoznak egy jegyzetlapon:

- ◆ „Citrancs – grapefruit (idegen szavak).
- ◆ Várakoztatás az országhatáron. Utazási programok térkép nélkül.
- ◆ Az olcsóbb gyermekek ellátás az ország néhány városában régóta megoldott, másutt viszont teljesen ismeretlen.
- ◆ Mivel a különböző összegű nyugdíjak évente egységesen 2%-kal emelkednek, az eltérések évről-évre nagyobbak lesznek. Ez igazságtalan helyzetet teremt, holott az eredeti vásárlóerő fenntartása volna a cél.
- ◆ Féláru vasúti jegy nyugdíjasoknak (a hétvégét kivéve).

²¹ Interjú Dorosmai Erzsébettel. 2017. 05. 15. (Készítette: Bognár Bálint és Németh Márton)

- ◆ A gyógyszerek rendeltetése, használhatósága stb.
- ◆ A Magyarok Világszövetsége csak a tőkés országokban élő magyarokkal tördik.”

Citrancs című cikkét elküldte a *Magyar Nemzet* Szerkesztőségének Budapestre az alábbi ajánlással: Tisztelt Szerkesztőség! Szíveskedjék az alábbi fejtegetést felhasználni, tekintettel a gondolat közérdekű voltára:

„(...) De miért nem ismeri tudja ezt a belkereskedelem, amely következetesen idegen néven forgalmazza, reklámozza a grapefruitot, és makacsul igyekszik népszerűsíteni. Kötelező talán az áruval együtt annak ottani nevét is érintetlenül importálni? Régi törekvésünk az, hogy idegen szókat igyekezzünk magyarra cserélni, ha nincs, alkossunk egy megfelelőt, ráillőt. De hiszen itt egy meglévő, vagy megvolt magyar szó visszaidegenítése folyik! Méghozzá az egész ország vásárlóközönsége láttára! Talán még nem késő a vitamindús gyümölcsöt elfogadva, a neve hangzásában, mint ízében is kesernyés grapefruitot elfeledni!”²²

Írásai különböző helyeken kerültek publikálásra, például a *Soproni Szemlé*ben vagy a „*Hogyan?*” című megyei pedagógiai lapban és a korabeli *Kisalföld* néhány számában is.

A „*Hogyan?*” megyei pedagógiai folyóirat lap cikkeiben, a magyar nyelv érdekében többször ragadott tollat. Vigyázta, őrizte a magyar nyelvet, kifejezte aggodalmát a helyes magyar beszéd érdekében. 1983-ban *Visszhang* címmel kollégájával, dr. Kárpáti Lászlóval együtt írtak cikket „Timaffy László: Honismeret az iskolai nevelésben” című tanulmányához.

A tanár úr egyik kedvenc hobbját a könyvkötő műhelyben végzett munka, a másik a fotózás volt. Ezt a leginkább saját kedvére csinálta, de előszeretettel fényképezett kirándulásokon is. Münchentől Csehországon át egészen a Tátráig készített tájképeket a panorámákról, a természetről, híres építményekről és a belföldi osztálykirándulásokról is. Képeit maga hívta elő és nagyította.

Baráti köre saját iskolájának tanáraiból, kollégái közül került ki. Kárpáti tanár úr a családjával rendszeresen látogatta az *Emresz* családot, a névnapokat és a születésnapokat együtt ünnepeelve. A híres soproni Alsólővérek egyik kertés házában – amely ma is a család tulajdona – hetente találkoztak, mikor is a szórakozást a baráti társaságban egy-egy tarokkparti is jelentette.

Emlékének őrzése

Nyughelye a soproni evangélikus temető, sírját egy fából vésett kopjafa őrzi. *Emresz* tanár úr élete példaként maradt meg számunkra. Munkáját odaadással, precízen vé-

²² Részlet a levélből. 1983. február 24. Család archívum

gezte, tanársága mellett rengeteg értékes, izgalmas hobbival töltötte szabad ideje nagy részét. Diákjai, rokonai, ismerősei egyaránt tiszteltél és szerették a sokoldalú tanár urat. Megtanított arra, hogy bármilyen nehézségen megyünk át, soha ne adjuk fel, és a céljainkért küzdeni kell.

Összefoglalás

A „*Láthatatlan ember*” címen meghirdetett versenyre **Dorosmai Erzsébet** szaktanár hívta fel a figyelmünket. Már a kezdetek izgalmasak voltak, a verseny apró részletei is érdekelt minket. A kutatások során megismerkedtünk egy példamutató ember életével, bepillantást nyertünk egy életműbe, mely arra tanít, hogy a céljainkért küzdenünk kell, és soha ne adjuk fel. A kétnapos versenyen rengeteg élménnyel gazdagodtunk. A többi pályázó jóvoltából hasonló tanárokat ismerhettünk meg, akik szintén példaértékű életutakat jártak be, olyanokét, akiknek a neve és tevékenysége – annak ellenére, hogy nagy dolgokat vittek véghez – az utókor számára kevésbé ismert.

Kulcsszavak: Nagytapolcsány, Líceum, Főreáliskola, Opper Katalin, Weöres Sándor, hadifogság, Soproni Szemle

Németh Márton és Bognár Bálint

Németh Márton és Bognár Bálint, a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum Gimnázium jelenleg 10. A osztályos tanulói. Márton számos tanulmányi és zenei versenyen vett részt, többek között hittan és történelem tantárgyakból. Érdeklődése a reál tantárgyak felé irányul, ezek közül is leginkább a fizika és a matematika iránt. Szabadidejében szívesen zenél. Két hangszerezen is játszik,

zongorán és gitáron, ezenkívül rendszeres sporttevékenységet és az aktív kikapcsolódást egyaránt szereti.

Bálint érdeklődése sok tantárgy felé irányul, szereti a történelmet, a biológiát, a kémiát, a földrajzot, a testnevelést. Továbbtanulási célként az orvosi egyetemet célozta meg. Szabadidejét a természetben tölti vagy a számítógép előtt keres kikapcsolódást.

Mahó Dorina, Rubik Brigitta és Tóth Deniza

Haberehrn Gusztáv Adolf, a kiváló fizikatanár és zenetudós

Az alábbi fejezetben a tanár úr életének fontosabb helyszíneit mutatjuk be. Hasonlóságot vélünk felfedezni Késmárk és Aszód között, mindkettő diákváros, és jelentős evangélikus lakossággal bírt. A legfontosabb összekötő kapocs maga *Haberehrn*, mivel budapesti tanulmányai után Aszódra került. Végigkísérjük útját a pályakezdéstől egészen a nyugdíjba vonulásáig, kiemelve oktatói és publicisztikai tevékenységét.

Késmárk, Haberehrn Gusztáv szülővárosa

Késmárk a mai Szlovákiában található, a Táttra lábánál, a Poprád-folyó partján, Poprád városától 15 km-re északkeletre, a történelmi Magyarország Szepes vármegyéjében, több jelentős város környezetében. Területe már a késő kőkorban lakott volt. A települést először 1251-ben említik, *IV. Béla*, magyar király ekkor telepített ide német telepeseket. Városi jogot 1269-ben kapott, 1368-ban már városfalak védték. A város a 13–14. században sorra kapta szabadalmait és kiváltságait, de 1440-ben a *Szapolyai* család, majd 1583-tól a *Thököly* család fennhatósága alá tartozott, és csak 1656-ban lett szabad királyi város. A töretlen fejlődést megakasztja Mohács, ill. az azt követő török hódoltság. A török betörésével párhuzamosan azonban egy másik jelentős folyamat, a reformáció is elindult a XVI. században, meghódítva nagy területeket, egyszerre volt jelen a kereszt, és a félhold a magyar területeken. *Luther* tanai a szepességi szabad királyi városok németajkú²³ lakossága körében terjedtek el. A Szepesség kedvező földrajzi helyzetéből, bányászatából, kohászatából, jól működő kereskedelméből adódóan az akkori Magyarország legtehetősebb vidékévé vált. Az evangélikus egyház bázisa kevés nemesen kívül, az urbanizált társadalom volt, melynek világi vezetése egyúttal

²³ Cipszer: szepességi szászok német neve (Zipser)

az egyházi hatalmat is kezében tartotta. A Magyar Királysághoz tartozónak, hungarusnak²⁴ érezték magukat, annak ellenére, hogy németajkúak. Talán ezért is jellemezte őket *Habsburg*-ellenesség, *Bocskai*, *Thököly* és *Rákóczi* szövetségesei voltak.

Evangelikus hitüknek fontos bástyája volt az iskola létrehozása. Az egyház vezetői fontosnak tartották, hogy az ifjúság mind vallási, mind világi tudományokban magas fokú képzettséget szerezzen, s európai színvonalú utánpótlásról gondoskodjon. A reformáció után néhány évvel, 1533-ban megalakult az evangélikus iskola, mely a humanista iskolatípus alapelvein szerveződött. Oktatásuk célja a klasszikus szerzők műveinek élményszerű tanulmányozása, valamint a keresztyén értékek megszilárdítása és továbbadása volt.

A késmárki tanintézet vezetőit és tanárait kezdetektől fogva a helybeli evangélikus egyház gyülekezetéből választották, valamint a tanulmányok és az iskolarend megállapítása is az egyházközösség feladatköréhez tartozott. Az eddig szépen működő és fejlődő oktatási intézmény nehéz anyagi helyzetbe került a XVIII. század közepétől.²⁵ A problémák megoldása érdekében a hívek gyűjtést szerveztek, házról-házra jártak a városi lakosság körében, az iskola megmentése érdekében. A gyűjtés híre eljutott a szepességi evangélikus nemességhez is, akik már jelentősebb támogatást tudtak nyújtani a bajbajutott iskola számára. A pénzbeli juttatások mellett természetbeni adományokkal is segítettek szeretett iskolájukat. Ez azt jelentette, hogy nagy mennyiségű bort és élelmiszert jutattak az iskolának, amelynek értékesítése során bevételhez jutott az intézmény. A pártfogó nemesek, a támogatás fejében, egyre több beleszólást igényeltek az iskola vezetésébe. Egyességet kötve, az iskola felügyeleti joga megoszlott a nemesi pártfogók és a tiszai ágostai egyházkerület s a késmárki egyházközösség között.

Jelentős gondot okozott az épület roskadozó állapota, ezért szükség volt egy új, tágasabb intézményre. Az építkezés 1774-ben kezdődött, barokk stílusjegyeket tükrözve. Mai képét 1820–1865 között nyerte el, amikor két újabb szinttel bővült a ma téglalap alaprajzú, kétemeletes, kontyolt nyeregtetős, cseréppel fedett épület. A líceum helyet adott Közép-Európa egykori legnagyobb könyvtárának, amely több mint 150 ezer kötetet tartalmazott, számtalan témában és több nyelven. Köztük a legértékesebb az 500 ösnyomtatvány és a 3000 darab, 16. századból fennmaradt könyv, például *Lutherbiblia* és *Melancthon levelek*.

További gyűjtések eredményeképpen 1787–1852 között a középiskolai osztályok mellett akadémiai évfolyamokat is indíthatott az iskola, bölcsészeti, teológiai, majd jogi tanszéket nyitva, s így felsőfokú tanintézetnek számított. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után az osztrák tanügyi törvény, az Entwurf²⁶ átrajzolta hazánk oktatásügyét, ezért kerülhetett sor a késmárki líceum bezárására. Azonban újabb

24 Hungarus: Magyarország lakóira jellemző önazonosságtudat kb. a XVIII. század végén

25 A város nem támogatta, az egyházközösség elszegényedett (Bruckner, 2017.)

26 1851-ben vezették be Magyarországon

gyűjtés szervezésének hatására nemsokára nyolcosztályos gimnáziumként nyithatta meg újra kapuit. A nagy hírű iskola működését és fejlődését a második világháború törte meg.

Fénykorában a késmárki líceum Magyarország egyik legjobb iskolájának számított, ahol Közép-Európa különféle országaiból érkezett, elismert tudósok oktatták diákjaikat. A líceum oktatói és diákjai komoly szerepet játszottak a közeli Magas-Tátra megismerésében, meghódításában és kutatásában. Az intézményből számos ismert német, magyar és szlovák személyiség került ki, tudósok, pedagógusok, művészek, politikusok. Közülük a leghíresebb magyar személyiségek például *Thököly Imre*, *Kazinczy Ferenc*, *Hunfalvy János Pál* és *Görgey Artúr*, *Berzeviczy Gergely*, *Mednyánszky László*, *Podmaniczky Frigyes* aszódi birtokos, *Haberern Jonathán* az orvostudományok professzora és *Haberehrn Gusztáv*, történetünk főszereplője voltak. A késmárki líceum diákjai és tanárai közötti összetartozást találóan fogalmazta meg az aszódi, majd késmárki iskolaigazgató, *Votisky Károly*²⁷ következő mondatában: „...a líceum tanárai, tanulói közös családnak tekintették magukat, melynek tagjait a legerősebb kötelék, a hazaszeretet szent tüze fűzte egybe...”²⁸

Tanulmányai

Haberehrn Gusztáv Adolf 1891. április 19-én született Késmárkon²⁹. Szülei, régi protestáns szellemben nevelték gyermeküket. A család vasárnaponként és gyakran hétköznapi délután is, egyházi énekeket énekelt, ebből adódott *Haberehrn Gusztáv Adolf* zene- és orgona iránti szeretete.

Elemi- és középiskoláját szülővárosában végezte. 1910-ben Budapestre került, ahol a Tudományegyetem bölcsészettudományi fakultására iratkozott be. Emellett orgonát és zeneszerzést is tanult. Egy év múlva rájött, hogy nem tudja egyszerre elvégezni ezt a két szakot, így otthagya a zenét, majd matematika és fizika előadásokat hallgatott a Királyi Magyar-Műegyetemen.³⁰ Itt főleg *dr. Rados Gusztáv* matematikustól szerezte a tudását. Közben a budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemen³¹ tanult, ahol olyan híres és nagyszerű emberek tanították, mint: *dr. Beke Manó* (Differenciál és integrálszámítás), *dr. Négyesy László* (Magyar Stíl gyakorlatok), *dr. Békefi Reming* (Magyar Művelődéstörténet), *dr. Eötvös Lóránd* (Kísérleti Természetan). 1912-ben tette le a tanári alapvizsgát, 1914-ben pedig a szakvizsgát. Mivel nem tudott lemondani a zenélésről, úgy döntött, hogy gyakorló éve alatt folytatja zenei tanulmányait.

²⁷ Aszódon (1863–72) tanár, igazgató

²⁸ A késmárki ágostai ev. ker. líc. értesítői. 1905.

²⁹ Lásd függelék

³⁰ Jelenleg BME

³¹ Jelenleg ELTE

1914. július végén azonban kitört az I. világháború, amely nagy hatással volt az életére. Többek között az anyagi nehézségek határozták meg, hogy vidéki állást fogadjon el. A Mezőtúri Református Gimnáziumban talált helyettes tanári állást, ahol 126 tanulóból álló internátus vezetését bízták rá. Itt megismerkedett a neveléstan gyakorlati részével és annyira megtetszett neki, hogy a tanítás mellett neveléssel is akart foglalkozni. „Ott lebeg előttem az ősrégi és nagy múlttal bíró késmárki ág. ev. kerületi líceum tanárgárdája, látom az ősz Scholtz bácsi nevelve oktató alakját, és rögtön világos előttem, hogy mi tette az akkori idők öreg tanárait legendaszerű hősökké.”³²

Az aszódi évek

1915-ben a gimnáziumban szerzett tudását felhasználva, a Budapesti Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt sikeresen tanúsította, hogy rátermett a feladatra. 1915. szeptember 1-én helyettes tanárként az Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Petőfi Főgimnáziumba került, és 1916. május 24-én pedig rendes tanárrá nevezték ki.

Olyan években került ebbe a nagyhírű gimnáziumba, ahol nemcsak a külső körülmények miatt voltak változások, hanem az iskola belső életében is fontos eseményekre került sor.

Aszódon 1912-ben indították meg az V. osztályt. Ezzel megkezdődött az algimnázium főgimnáziummá fejlesztése, mivel ismét magas színvonalú képzés, nevelés folyt a régi falak között. Az első években még reménykedtek, hogy a gimnázium új épülettel bővíthet, de az első világháború kitörésével ez a terv háttérbe szorult. A nyolc osztályra felfejlődött főgimnázium 1915-ben felvette Petőfi nevét, ettől kezdve a neve: Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Petőfi Főgimnázium. Lezajlott az 1. érettségi vizsgálat 1916-ban, amely fölötti örömben ürem is vegyült, hiszen a diákok egy része nem érettségizhetett a frontszolgálat miatt.

A fizika tárgy tanítása

A diploma megszerzése után a természettudomány tárgyai közül, a mennyiségtan mellett, a fizikával is foglalkozni kezdett, amely mindenféle területen nagy kihívás volt számára, hiszen a reál tárgyak tanításához nem volt megfelelő eszköztár, így szertár sem. Úgy gondoljuk, hogy fontos volt számára a problémák megoldása, a diákokért való tenni akarás. Két területen fejtette ki áldásos tevékenységét: az egyik a fizika, a másik pedig az ének tárgyak oktatása.

Mivel Aszód nemrég lett nyolcosztályos főgimnázium, ezért a fizikaszertár berendezése nagyon kezdetleges volt. Úgy döntött, hogy saját maga fogja berendezni a szertárt.

³² Haberehrn kézirat, Aszód

Ennek anyagi fedezettségét különleges módon oldotta meg. Mindenkit, akinek valami csekély hajlama volt a fúrás és a faragás iránt, és már megismerték az elektromosságтан alapjait, maga köré gyűjtött, és megpróbálta rávenni őket arra, hogy gyakorlati úton ismerjék meg a fizika alapjelenségeit. Megpróbálta életre kelteni a könyvekben leírt elméleteket. Természetesen látták, hogy a szertárból sok szükséges eszköz hiányzik. Kézenfekvő gondolat gyanánt magától adódott a növendékek felkiáltása: ők vállalkoznak arra, hogy az eszközöket megcsinálják.

Haberehrn ezzel két célt is elért: a növendékek az eszköz elkészítésével olcsó áron gyarapították a fizikaszertár hiányzó szereit, és utána ki is próbálták azokat. Azon növendékek, akik először félreálltak, később önként vettek részt ezekben a munkálatokban. Így a tantervtől és az iskolai óratervtől függetlenül kialakult a fizikai gyakorlatok „órája”. Sajnos azonban a forradalom³³ véget vetett ennek, de néhány év múlva már a rendes tanórák közé sorolták a tárgy oktatását.

Fiatal tanárként sok órát kellett tartania. Ilyen eset volt például mikor az aszódi főgimnázium tornatanára, *Lux Sándor*³⁴ hadba vonult, így a fiatalabb tanárok között osztották szét pozícióját. A tornaórák megtartását nehezítette, hogy nem volt tornaterem, ezért a szabadban tartották az órákat. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter belátta, hogy az órák nincsenek szakszerűen ellátva, ezért a miniszter elhatározta, hogy 1916. július 1-től hathetes tanfolyamot rendez olyan középiskolai tanárok részére, akik a tornatanítást szívesen végzik. *Haberehrn* is jelentkezett erre a tanfolyamra. A következő évtől már tornatanárként is tevékenykedett. Neki volt a tanári testületben a legtöbb órája, ezért már nem engedték, hogy a következő évben az egész intézet tornatanítását elvállalja.

Az ének és a zene

Szabadidejében legnagyobbbbrészt orgonaismerettel, egyházi énektannal, liturgiával, himnológiával, és általánosságban az iskolai énekköztartás kérdéseivel foglalkozott. Meg akarta ismerni a magyarországi evangélikus egyházi énekeket, az evangélikus egyházakban szokásos liturgiát és mindent, ami az istentiszteletek szertartását képezte. A budapesti könyvtárakban végzett kutatások alapján összehasonlításokat próbált tenni az elmélet és a gyakorlat között. Kutatásainak eredményeit összefoglalta és publikálta az „Egységes Liturgia” című³⁵ cikkben, amelyben azt olvashatjuk, hogy *Haberehrn Gusztáv* a templomban képtelen volt a többi hívővel énekelni, mert nagyon zavarta, hogy a dalok dallamait elferdítve énekeltek. Ekkor támadt egy gondolata, hogy miért nincs egy egységes korál könyv, és akkor mindenki a szerint énekelne. Szerinte

33 1918. Őszirózsás forradalom, 1919. Tanácsköztársaság

34 1915. Bosznia-Hercegovina

35 Evangélikus Órállók. XII. évf. 8. sz. (1916. II. 19.)

a legnagyobb baj, hogy az egyházban az énekeket különböző dallamokkal énekelik, alkalmazkodva a település hagyományaihoz. Azt is hozzátette, hogy a „dallamferdítés bűnét” elsősorban a kántor és a gyülekezet követi el. A kántor, hogy könnyítse az éneklést, átfutó hangokkal, szeptimákkal egészíti ki, a tercugrásokat felcseréli szekundlépésekkel. Ezáltal a zene nem képes visszatükrözni a szerző érzelmeit. A gyülekezet szereti elnyújtani az egyes szótagokat, továbbá díszíti a dallamot. Úgy gondolja, hogy amilyen egyszerű a dallam, olyan legyen az orgonakíséret is. A kántor ne itt mutassa meg tudását, fogja fel, hogy a zene nemcsak a zeneileg képzett egyéneknek, hanem az egész gyülekezetnek szól. A liturgiához tartoznak a lelkész által énekelt részek, amelyekre a gyülekezet válaszol. Ezeket gyakran elhagyják, a lelképásztor csak elmondja éneklés helyett. Ez *Haberehrn* szerint nagy hiba. Ezen problémák megoldása szerinte az egységes liturgia és dallam bevezetése. Sajnos még a korál könyvről sem jegyzik le ugyanúgy a dallamokat, ezért kell szerinte egy egységes korál könyvet bevezetni. Bár ez nagy munkát igényelne, és a teher leginkább az orgonistára nehezedne, de akkor is érdemes lenne foglalkozni vele.

Előadásai, publikálásai

Ezután cikkei egész sorozata jelent meg, főleg egyházi lapokban. Az *Evangélikusok lapja*, külön „Egyházi zene” rovatot nyitott a cikkeinek.

Ének- és zenetanítás protestáns középiskoláinkban című cikkében *Haberehrn Gusztáv* az énektanítás mostoha sorsáról írt. A világháború idején nem igazán foglalkoztak a művészetekkel, főleg a zenével. Az iskolákban rendszerint nem szakember tanította, ha valaki értett a muzsikához, arra rábízták e feladatot. Ha pedig a tanárnak be kellett vonulnia a hadseregbe, akkor a zenetanítást szimplán felfüggesztették. De *Haberehrn* szerint a legnagyobb hiba, hogy a tantermek hiánya miatt nem alakítottak zeneköröket. Végül a cikk végén összehasonlítja a református és az evangélikus gimnáziumi énektanítást. Legnagyobb sajnálatára, a református gimnáziumok több figyelmet fordítanak az énektanításra, mint amit az evangélikus iskolákban tapasztalt.

Haberehrn folytatva előző cikkét, megvizsgálja az evangélikus iskolákban való énektanítást. Az evangélikus iskolákban nagyon ritka, hogy szakember tanítja ezt a tantárgyat. Ének és zene jutalomdíjakkal is alig találkozott, ösztöndíjakkal pedig egyáltalán nem, pedig a református iskolákban ezek nagyon gyakoriak. Egyedül a békéscsabai és a budapesti gimnázium értesítőjében talált erre példát. Szerinte, ha a többi tantárgyra fordítanak pénzt, akkor az ének-zenére is kellene. Ezzel nemcsak a diákokat segítik, hanem az iskola színvonalát is növelik. A zenei élet legintenzívebben Pozsonyban és Budapesten lüktet. A budapesti intézet dal- és zenekör tagjainak száma a kettőszázhatvankettőt is meghaladta. Pozsonyban elválasztották a műéneket az egyházi ének tanításától. Emellett pedig tanítottak zeneelméletet is. Rozsnyón is foglalkoztak ze-

neelmélettel, illetve híres magyar zeneszerzők életrajzát is előadták. A tanár úr úgy gondolja az is fontos, hogy zene- és dalkörököt indítsanak az iskolákban, ezzel segítve a diákok kibontakozását.

Haberehrn az iskolák értesítőit is áttanulmányozta. Az ének- és zenetanítókkal nagyon keveset törődtek, nevük és óráiknak száma sem volt feltüntetve. Nem írták le azt sem, hogy hány órát fordítottak a tantárgyra. Egyes esetekben még a rendkívüli tantárgyak közé sem sorolták be. Összegzésként megállapította, hogy szerinte, ahol rendszeren tanítják az éneket, és a körök is megfelelően működnek, ott az ünnepek is sokkal jobban sikerülnek. Úgy gondolta, hogy ezzel a tantárggyal is úgy kell bánni, mint a többivel.

További számos cikkében hívta fel a figyelmet az ének-zene helyzetére, az egyházi zenére, az orgona helyes diszponálására. *Haberehrn* szerint azonban minden gyülekezetnek kellene egy orgona. Részletesen leírta, hogy milyen egy megfelelő orgona. Ha valahol nincs elég pénz erre, szervezzenek jótékonyági hangversenyeket, összejöveteleket. A megfelelő orgona megléte két célt érne el: a hívők zeneesztétikai érzéke finomodna; a magyar orgonaépítéset felvehetné a versenyt a külföldivel.

A háború és a forradalom után, az 1920-as években súlyos gond volt a mindennapi megélhetés: folyamatos drágulás, pénz elértéktelenedése. Ezen anyagi gondok mellett kevés figyelem jutott lelki és kulturális szükségletek kielégítésére. *Haberehrn* azonban újabb elhatározást tett, 1923-ban az Országos Magyar Dalszövetség megszervezte karnagyképző tanfolyamát, *Haberehrn* azonnal jelentkezett rá, és sikeresen elvégezte. Ez nagy hatással volt rá, főleg zeneszerzés terén, mellyel már régóta foglalkozott, hiszen 1917. május 26-án megtartott évzáró ünnepélyen diákjai előadták *Zách Klára* című melodramáját. Német szövegű dallamait már a Szepességben is énekelték, ezért megpróbálkozott magyar szövegek dallamosításával is. Első nótáit nem merete bemutatni. Ezek csak 1922-ben szerepeltek nyilvánosan a közönség előtt. Az első nótáira jó visszhangot kapott, ezek pedig egyre több és több dal megírására ösztönözték. Dallamosítás mellett szerzett női és vegyes karú három- és négyszólamos kompozíciókat is, amiket Budapesten, Aszódon, Gödöllőn és más helyeken adtak elő. Leghatásosabb vegyes kara a „Zipser Freue”³⁶, a szepesiek himnusszerű éneke, amelyet Késmárkon ünnepélyes alkalomkor adtak elő.

1923. április 13-án *Szelényi Ödön*, az Ágostai Hitvallású Evangélikus tanárok és elemi iskolai tanítók Országos Egyesületének vezetősége nevében felkérte őt egy tanítás reformját célzó előadás megtartására. Az egyesületben május 6-án tartotta meg előadását, konkrét javaslatokat állított fel az énektanítás intenzív munkája céljából.

1. Legyen az énektanítás minden tanintézetben kötelező tantárgy.

36 „Cipszerek öröme”

2. Elengedhetetlen követelmény, hogy az énekórák egyházi és műénekórákra tagoldjanak, azon kívül legyen kettő esetleg egy óra a tantervbe karének számára is beállítva.
3. Szakfelügyelők kinevezése az énekkoktatás sikeres tanításának biztosításának érdekében.
4. Karnagytovábbképző tanfolyam az éneket tanító tanárok részére a vallás- és közoktatásügyi miniszter anyagi támogatásával.
5. Sürgősen kiküldendő egy négytagú bizottság, amely az egész javaslat mielőbbi megvalósítását szorgalmazná.

Ezek a javaslatok meghallgatásra találtak. Ennek eredményeképpen 1925-ben az Evangélikus Egyház egyetemes közgyűlése szorgalmazta az énektanítás megszilárdítását, az egyházi énekek tanítását, és az énekkarok létrehozását és működtetését a középiskolákban.

A zene és a fizika

1924 körül kezdtek elterjedni Magyarországon a rádiók, broadcastingok. *Haberehrn* nek sikerült egy háromlámpás készüléket szerkesztenie, amely Aszódon, mint első felvevőkészülék szerepelt.

„A közel lakó amatőrök tisztán hallották
Mikor a csepeli adó ezerlikencszázhuszonötben jó reggelt kívánt
a magasba szöktek mindenféle furcsa antennák
és egy ügyes diák detektoros vevőt fabrikált”³⁷

1925. április 16-án volt az első magyar rádióamatőr verseny. A versenyt a *Magyar Rádió Újság* rendezte, és öt díjat tűzött ki. *Haberehrn* is elindult ezen a versenyen, ahol a második díjat nyerte meg, egy háromlámpás vevőkészüléket. Sokoldalúságát bizonyítja az is, hogy ezt a készüléket be akarta vonni a zeneoktatásba.

Az aszódi gimnázium falai között mások is foglalkoztak a rádióval, mint új technikai eszközzel. Jó példa erre a Petőfi Önképzőkör egyik diákjának, *Keken András*nak a dolgozatából egy részlet: „A rádió az a kultúra-eszköz, amely ledönti a tér és idő korlátját, megdönti az országhatárok tilalomfáit, s pillanatok alatt mérhetetlen távolságokat száguldva be, kultúrát hozó hullámaival éppúgy körülzsongja a kicsiny kunyhók nádfödelét, mint az erkélyes paloták márványhomlokzatát. Elviszi a kultúrát a legtávolabbi falvakba, tanyákra, és a természet egyszerű fiát éppúgy részesíti annak áldásaiban,

³⁷ LGT: Szól a rádió

mint a világvárosok boldog gyermekét. És itt nem lehet elhallgatni a speciális magyar viszonyokat...”³⁸

Haberehrn maga is szorgalmazta a két terület összekapcsolását, melyről véleményét a nyilvánosság elé tárta: a fizikatanítás és a gyakorlati zene, e két tárgykör kapcsolatba hozható egymással,³⁹ akár tanításnál egymást ki is segíthetik. Egyre híresebbé vált a fizikai kísérletek bemutatása, amely során a növendék tapasztalatokat szerezhett, és saját szemével meggyőződhetett a fizikai törvények igazságáról. *Haberehrn* hangoztatta, hogy miután a mai középiskolák modern fizikai laborokkal vannak felszerelve, a diákok csoportokban itt kísérletezhetnek. A fizika egyik ágával, a hangtannal és a hozzá kapcsolódó tanokkal, mára már alig foglalkoznak, csupán csak 1-2 kísérletet szánnak ennek bizonyítására. Ezzel kapcsolatosan többet kellene foglalkozni a zenetanítással is. Minden növendéket, akinek van hozzá érzéke, hangszerek megtanulására kéne buzdítani, amelyet elemi iskolája során kellene elsajátítania. Ennek egyik előnye az lenne, hogy minden iskolának lenne egy ének- és zenekara, a másik előnye pedig az ezzel való továbbhaladás alapjainak megszerzése.

Fáradhatatlanul írt, publikált, felhívta a figyelmet az énektanítás megoldatlan kérdéseire, próbálkozásait lassan-lassan siker koronázta.

Az iskolában az énekkort nagyon elhanyagolták, és egy eltűrt tantárgy volt a többi között. Olyan hamis felfogások terjedtek el, hogy énekelni mindenki tud, akinek van hozzá hangja és hallása, így nem kell tanítani. *Haberehrn* szerint a célravezető megoldás az lenne, hogy ha a növendéket hangszer nélkül szoktatnánk rá a zenei gondolkodásmódra. Szerinte nem kéne elriasztani az énekórákról azokat, akik valamilyen oknál fogva nem képesek énekelni, hanem inkább biztatni őket a zeneirodalom megismerésére. Jól képzett tanerőre van szüksége az iskoláknak ahhoz, hogy az énektanítás eredményes legyen, mint például a tornaórák. Hogy lényeges javulás történjen e téren, ahhoz az kellene, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter írásba foglalja, hogy az éneket nem lehet, hanem kell tanítani. Az énekóráknak is szakszerű ellenőrzésre van szüksége, amelyet jó lenne, ha a Magyar Dalosszövetség is felkarolna, mert ezzel kijelenthetné, hogy tett valamit az ország újjáépítéséhez.

Haberehrn beadott egy részletes javaslatot a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus ének- és zeneügyi szakosztályához, amely a középiskolai énekkortatásra vonatkozott. Ezen a kongresszuson az evangélikus tanárok országos egyesületét képviselte. Énektanítása egyházi énekkarok megszervezéséről is szólt, ezért próbált módot keresni egy négyoszalmú vezérkönyv kiadására. Erre a célra összeállított egy 32 vegyes karból álló partitúrát, amely elejére az egyházi ének, valamint a hangjegyek fejlődésének történetét írta le.

³⁸ 1927-ben érettségizett Aszódon

³⁹ Evangélikus Órálló, XI: évf.11-13. sz. (1925.)

Ez a Kis Korálkönyv az egyetemes egyház tanügyi bizottságának kedvező bírálata alapján tankönyvvé válhatott. *Haberehrn*, aki az énektanítás mélyítésére hívta fel az evangélikus tanítószágot, megmutatta, hogy az egyházi dallamokat az eredeti dallam szerint kell, hogy használják, nem lehettek variációk, eltérések. Benne a dallamok harmonizálása egyszerű, legtöbbször a *Kapi*-féle korálkönyv nyomdokán haladt. A hivatalos bírálaton kívül, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny szerint, ez a könyv alkalmas az evangélikus énektanítás, különösen a karénektanítás felvirágoztatására. Az egyetemes egyház tanügyi bizottsága az engedélyezett tankönyvek sorába vette az 54. szám alatt, 1926-ban. A hivatalos méltatásból idézünk egy részletet: „*Haberehrn*, aki az énektanítás mélyítésére hívta fel az evangélikus tanítószágot, most a kivitel módját is megmutatta, hogy az egyházi dallamokat az eredeti dallam szerint egyenlő módon tanítsák és gyakorolják. Ezzel el akarja érni, hogy a különféle egyházakban különféle módon használt és elferdített dallamokat az eredeti alakban használják. Helyesen oldja meg a kérdést azzal is, hogy sehol semmiféle variációt, eltérést nem vett fel.”⁴⁰

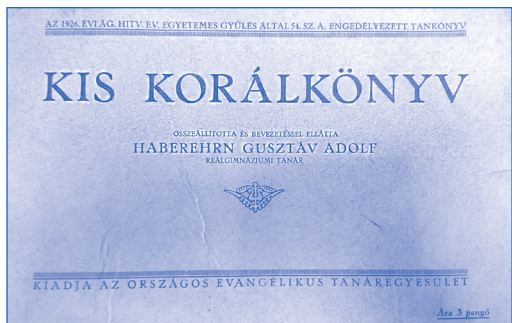
A Kis Korálkönyv rövid ismertetése

Az 1925. október 22-én megtartott egyetemes egyházi közgyűlésen a tanügyi bizottság *Haberehrn Gusztáv* énekügyi javaslatát elfogadta és törvényerőre emelte. Ez a könyv segédeszköz volt az egyházi énekek tanításakor. A harmonizálásnál egyszerűsége és világosságra törekedett, úgyhogy az énekórakon tanultak alapján e korálok mindenki megérthesse, és könnyűszerrel elsajátíthassa. A dallamok az egyetemes egyház által elfogadott zsinórmértéket, a *Kapi*-féle korálkönyvet követik. A könyv bevezetésében az egyházi ének rövid történetét, illetve a hangjegyzés fejlődését vázolta.

Megállapíthatjuk, hogy a tanár úr fő műve a fent említett tankönyv, egyrészt ennek okán mutatjuk be részletesen a tartalmát, másrészt azért, hogy össze lehessen vetni a mai énekkönyveinkkel, énektanítással.

Az egyházi ének története: az egyházi ének a reformáció előtt

A Szentírásban olvashatjuk, hogy az első keresztyényeket arra figyelmeztették, hogy hálaadó énekeket énekeljenek hitük erősítésére. Az első keresztyények, akik vallási összejöveteleiket és istentiszteleteiket barlangokban tartották héber zsoltárokat énekeltek, ezt lehet a keresztyény

⁴⁰ *Haberehrn* kézirat, Aszód

zene első megnyilvánulásának tekinteni. Már a keresztény kor elején tapasztalhatjuk, hogy a héber és görög elemek egymásba folynak, és összekapcsolódva szerves egészet alkotnak, ebből következtethető, hogy az őskeresztény énekek nem tiszta héber, hanem héber és görög keverékek. A keresztény zene a héber egyházi zenéből a kenetet, a görög zenéből pedig a szépséget, a formai tökélyt kapta. Az őskeresztények éneke egyszerű és dísz nélküli volt. Az éneklést mindig az előénekes kezdte, amely után az egész gyülekezet megismételt. Később ez az énekkarok megjelenésével módosult, ahol nem utolsósorban a nők is énekelhettek. A zsoltárok mellett himnuszokat és dicsőítő énekeket is énekeltek. Hangszereket akkoriban nem használtak. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a barlangokban tartott istentiszteletek titokban zajlottak, és a hangos zeneszó elárulta volna hollétüket az ellenségnek.

Később Nagy Konstantin⁴¹ idejében, amikor a kereszténység lassan uralkodó vallássá vált, az ének a képekkel és szobrokkal díszített bazilikákban már bizonyos fejlődést mutat. A laodiceai zsinat (IV. század) azt a határozatot hozta, hogy az egyházi vezető, a lelkész és az énekkar felváltva énekeljenek az istentiszteletek alatt.

Az egyházi zene még tovább fejlődése érdekében énekiskolákat hoztak létre. Ezek élére a Primicerius került, aki az istentisztelet rendjére felügyelt, illetve vezette a karéneket. Ilyen egyházatyák voltak, pl. antiochiai Szent Ignác, Szent Athanáz és Szent Ambrus.

Az énekiskolákban négy egyházi hangnem (dór, fríg, lid és mixolid) jelent meg, amelyet Szent Ambrus püspöknek tulajdonítottak. Több elnevezésük például az autentikus, illetve az eredeti hangnem nevek is ismertek. Ambrus püspök érdeme, hogy az egyházi éneket Milánóban meghonosította. A milánói egyház zenéje nemsokára Anglia, Francia- és Németországban is elterjedt.

Mivel a hangjegyzírás még nagyon pontatlan volt, így előfordult, hogy ugyanazon szöveget többféle dallammal is énekeltek. Ezek visszaállítására Nagy Gergely⁴² idejében került sor. Összegyűjtötték az eddig használt egyházi énekeket, és ezeket még újjakkal toldották meg. Ezeket a rendezett énekeket a liberantiphonariusban, állítólag Rómában Szent Péter főoltárához láncolva őrizték, ami később elveszett. Azonban egyes másolatok megmaradtak, mint például a szent galleni másolat. Mivel az egész énekreformot Gergely nevéhez fűzték, gregoriánnak vagy cantusgregorianusnak nevezték el. Az egyházi énekek rendszerbe fűzésével egy időben még négy hangnemet (hipodór, hipofrig, hipolid és hipomixolid) hoztak létre.

A hangjegyzírás fejlődése

A hangjegyzírás legrégebb alakja az, amit a görögök használtak, amikor az egyes hangokat betűkkel jelölték. A neumák⁴³ az egyházi zene révén keletkeztek s ezt neumairásnak nevezzük, vagyis csak a dallam emelkedését és esését tükrözi, de nem adja meg a ritmust,

⁴¹ Milánói edictum, 313.

⁴² Pápa: 590-604.

⁴³ Kora középkori hangjelzés

a hangjegyek tartalmát. Éppen ezért ennek csak az vette hasznát, aki az énekiskolában már megtanulta a dallamot.

Hermannus Contractus (XI. század) szabadabban jelezte a hangjegyek távolságát, amennyiben a neumák közé betűket is alkalmazott. Később vonalrendszert használtak, és a neumákat egybe írták.

A XI. században a már megfelelő két vonal mellé még kettőt kapcsoltak. Ezt a vonalrendszert elsőnek a Pomposa nevű kolostorban élő arezzói Guidó⁴⁴ használta. A vonalrendszerbe írott neumák által kifejlődik a korál hangjegy, ez azonban még mindig nem fejezi ki a ritmust.

A XIII. század meghozta azt a hangjegyírást, amely a ritmust is kifejezi. Ez volt az időmértékes vagy menzuralis hangjegy, amit Kölni Franco használt először. Ezek a hangjegyek szögletesek voltak, és a neumákból alakultak ki. A XIII. században a következőket használták: maxima, longa, brevis és semibrevis.⁴⁵ A XVII. században alakult ki a mai jelölés alapja, formája.

A reformáció utáni egyházi ének

A reformáció után nem csak a pap és a kar énekelt, hanem a gyülekezet is. Ez az újítás mélyreható és nagy jelentőségű volt. A reformáció idején az egyházi énekek még nem álltak rendelkezésre, ezért meg kellett teremteni őket. Luther Márton felismerte az egyházi ének nagy horderejét, és gyakorlatiasságát. Mindenütt az éneklésre buzdított, a templomban, az iskolában, sőt még a családban is. Ő maga is írt sok éneket, az istentisztelet alkalmával az éneket előtérbe helyezte. A misét nem vetette el, csak átalakította. Fontosnak tartotta, hogy a mise részek között anyanyelvű énekek legyenek. Az istentiszteleten szereplő korálok dallamukat népdalokból, népies énekekből, és katolikus himnuszokból merítették. Ritmusuk mozgékony volt, a metrikus dallamok, csak később alakultak át. Ezt leginkább az Erős várunk című korál példázza. Az első énekeskönyv 1524-ben jelent meg Wittenbergben Walther János keze által. Ez a könyv 8 éneket tartalmazott.

Később 1529-ben Luther adott ki Wittenbergben Klug Józsefnél egy korálkönyvet, 1545-ben pedig Bapst Bálintnál Leipzigban. Luther a régi himnuszok közül sokat lefordított, ő maga is írt mellé még 37 éneket, majd ezekből összeállította az első nagyobb énekeskönyvet, amelyet 1529-ben adott ki Wittenbergben. Ezen egyházi énekeket három csoportba soroljuk.

Az első csoportba tartoznak a Luther által lefordított és Walther által megzenésített művek. Ilyen pl. a *Látod Isten szíveinket, Jöjj népek Megváltója*.

A második csoportba a világi népénekekből származó dalok tartoznak. Ilyen pl. *Jertek hozzám Krisztus mondja, Mennyből jövök most hozzátok*.

44 Itáliai bencés szerzetes, X–XI. század

45 legnagyobb, hosszú, rövid, közepes

A harmadik csoportba pedig a reformáció termékei tartoznak. Ezek közül a legnevezetesebbek: *Erős várunk az Úristen, Miatyánk ki vagy a mennyekben*. Az egyházi énekeknél a dallam rendszerint tenorban, a gyülekezet a dallamot, a kar pedig a kísérő szólamokat énekelte. Csak 1586-ban tette át Osiander Lukács szopránba a dallamot.

A XVI. századdal zárul az egyházi énekek első korszaka, ami egyben a csúcspont is volt. A következő korszakban az orgona viszi a főszerepet. Eddig a gyülekezet orgona nélkül énekeltek, most pedig az orgona átveszi a vezetést, a többszólamú éneklés pedig visszafejldődik egyszólamúvá. Igen nagy változást jelentett a mai hangnemek bevezetése, bár még ma is vannak egyházi énekek, amik megtartották a régi hangnemeket. A harmadik korszakban jelent meg a Freylinghausen János-féle énekeskönyv, ami Johann Sebastian Bach szerzeménye. Az énekeskönyvből ránk maradt a *Nyissátok meg kaputokat és a Jehova, csak néked éneklek* című költemény. Az egyházi énekek utolsó korszaka napjainkig tart. Ebből leginkább Bach tanítványai emelkednek ki. Ekkor az egyházi énekek ritmusa nagyon megváltozott, már csak egyenlő hosszú hangokat énekeltek, emiatt az éneklés vontatott és lassú lett. Újabbban a főcél az lett, hogy a dallamokat eredetire állítsák vissza, emellett pedig vissza kell térni az eredeti ritmikus éneklési módra.

A *Kis Korálkönyv* tehát pozitív bírálatokat kapott mind az egyházi, mind a világi körökből: „A Kis Korál könyvedért fogadd hálás köszönetemet. Kívánom, hogy céljának derekasán megfelelően minél kedveltebbé és népszerűvé váljék.” – írta Gaal Mózes, Budapest-vidéki tankerület királyi főigazgatója.⁴⁶

„Használható könyvnek” tartja a Magyar Irodalom Történeti Társaság folyóirata, mert a legszebb énekeket gyűjtötte össze. Számunkra nagyon érdekes és tanulságos, hogy egy matematikát és fizikát tanító tanár milyen eredményeket tudott elérni a hobbi, vagy szenvedélye által gyakorolt területen.

Az elismert szakember

Ezek után egyre több felkérést kapott, egyre több publikációja jelent meg, nemcsak evangélikus, hanem más felekezeti újságokban is. 1927. február 17-én a Magyar Országos Katolikus Kántorszövetség levelében arra kérte őt, hogy hivatalos lapját cikkeivel támogassa. 1927. október havában felkérték arra, hogy a budapesti földrengés obszervatóriumnak külső munkatársa legyen, amit elvállalt. 1927. november 20-án Szepes megyei írók kérték fel egy kiadványukba, olvasókönyvükbe cikket írni. Itt jelennek meg a szepesi német tájszólásban írott költeményeinek megzenésített dallamai.

1928. június–július hónapokban a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából, a budapesti középiskolai tanárképző intézet vezetősége to-

⁴⁶ Haberehm kézirat

vábbképző tanfolyamot rendezett a tanároknak, amire őt is felvették. 1928. november 1-én a késmárki öregdiákok budapesti összejövetelén előadást tartott a hangszeres és az éterzene egymáshoz való viszonyáról. A találkozóról emlékkönyv jelent meg, amely a gimnáziumunkra maradt a tanár úr hagyatékában. Csodálatos látni, hogy mennyire fontos volt számára a késmárki alma mater.

1929. október 15-én a magyarországi ágostai evangélikus keresztény egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelője elé hosszabb memorandumot terjesztett, amelyben az evangélikus egyházi éneklési mód gyökeres javítását szorgalmazta. 1930. július 24-én a Didaktika szerkesztősége arra kérte, hogy legyen az újonnan meginduló lap munkatársa, egy éves megjelenésének anyagi feltételei biztosítottak és a magyar tanárság számára pedig színvonalas folyóiratot akartak létrehozni.

1930 októberében elbírálás és engedélyezés végett beadta a „Négyjegyű logaritmus könyvecske” című kéziratát az Egyetemes Tanügyi Bizottsághoz, amit hamarosan egyházilag is engedélyeztek. (10/1931.) Kedvező bírálatából idézve: „Nincsen táblázataiban semmi felesleges, ami azok használatát a legcsekélyebb mértékben is megnehezítené. [...] mellékelte egyéb táblázatok a könyvecske használhatóságát és értékét igen emelik.”⁴⁷

1928-tól Aszód és környékén, valamint Budapesten is tartott népszerű tudományos előadásokat. Az iskolán kívüli népművészeti bizottság elnöke köszönő iratot is intézett hozzá. Nagy társadalmi megbecsülésnek örvendett.

Az aszódi gimnáziumban nagy hagyománya volt a Petőfi Önképzőkörnek, mely elsősorban az irodalom területén egyengette a tehetséges diákok útjait, vagy biztosította a tájékozódás, művelődés lehetőségét. Az 1930-as években növekedett a tagok száma, mivel többféle tárgykörből írhattak pályaműveket, pl. irodalom, földrajz, természetrajz, művészet, matematika. Megállapítható, hogy az Önképzőkör két tagozattal működött, irodalmival és természettudományival, az utóbbi vezetője *Haberehrn Gusztáv* tanár úr volt 1931–41 között. Az Önképzőkörön belül működött egy ifjúsági zenekar 26 taggal, az 1929/30-as tanévtől. Természetesen a vezetője *Haberehrn*, példát mutatva a többi iskolának is. A zenekar több alkalommal szerepelt az iskola különböző ünnepségein, valamint helyi összejöveteleken, bálokon, műsorokban. Az értesítőből⁴⁸ megtudtuk, hogy az Önképzőkör bevételeiből vásároltak egy új cimbalmot, egy nagybőgőt s egy brácsa-hegedűt. Az intézet leány magántanulói pedig szép és értékes cimbalomterítőt vettek, melyet gyönyörűen kihímeztek.

Az eddigiekből is kiderült, hogy szinte megszállottan tanította az ifjúságot matematikára, fizikára, és teljes szívvel egyengette az ének-zene oktatását, elterjesztését az iskolákban, s igyekezett megszerettetni a fiatalokkal mind az egyházi, mind a világi ze-

⁴⁷ *Haberehrn* kézirat, Egyetemes Tanügyi Bizottság, 1931. I. 10.

⁴⁸ Évkönyv, 1930/31.

nét. Mindezek érdekében fáradhatatlanul tanított, tankönyveket írt, publikált, szíven viselte a tanulók nevelését. Szinte látjuk magunk előtt, hogy *Haberehrn* tanár úr maga is hogyan válik az egykori, késmárki kedvelt *Scholtz* tanár úrrá.

Egykori tanítványa, *Drexler Győző Edgárd*, 1947-ben érettségizett a gimnáziumban, szeretettel és tisztelettel emlékezik vissza egykori tanárára, akit a diákok maguk között Csiri bácsinak hívtak. Később még a Guszti bácsi becenevet is megkapta. Becenevei mellé diákjai egy dalt is költöttek:

„Számтан, mértan, fizika, kis angyalom.
Csiri bácsi tanítja, kis angyalom.
Csiri bácsi magyaráz,
engemet a hideg ráz, kis angyalom.”⁴⁹

Győző bácsi szerint Guszti bácsi jobban meg tudta tanítani a fizikát, mint a matematikát. A Tanár Úrnak volt egy kedvenc mondása is: „Az algebra nem sült krumpli”. Viszont a fizikaóráit nagyon szerették a tanulók, főleg azt, amelyiken kísérleteztek.

Haberehrn Gusztáv tanár úr tanított minket, emlékezett vissza *Király Béla* professzor úr, szintén tanítványa. Érdekes jelenség volt, kefe frizurájával. Számomra egyik fizikaórája volt különösen emlékezetes, ugyanis a váltakozó elektromos áramról volt szó, amit egy kis kézi hajtású generátorral mutatott be. Kért egy vállalkozót az osztályból, hogy fogja meg két kezével a két pólus-rudat. Erre az egyik Kovács fiú vállalkozott. Guszti bácsi pedig csak tekerte a masinát – egyre gyorsabban, de a delikvens csak nem akarta elengedni. Végül a gyors tekeréstől már annyira húzta a kezét, hogy nem is tudta elengedni! Így amikor végül elrántotta a kezét, mindkét vezeték elszakadt!⁵⁰

A pedagógusi tevékenységen kívül számtalan társadalmi megbízatása volt, melyet szintén lelkiismeretesen végzett el.

1926 telén a Pestvármegyei Ágostai Evangélikus Felső Egyházmegye megválasztotta számvevőszéki tagnak. Ugyanebben az évben megbízást nyert egy adóbeszedési és adóellenőrzési tervzetnek az előkészítésére, amit a számvevőszék elnökéhez és a fő espereshez küldött el. 1927 májusában megválasztották az aszódi evangélikus egyház presbitériuma presbiterének és az egyház pénzügyi bizottsága tagjának. Ugyanezen év szeptember 15-én tagja lett az aszódi középiskolai kerület helyi bizottságának. 1928-ban alkották meg az Aszódi Ágostai Evangélikus Egyházon belül, a Luther Szövetséget, amelynek *Haberehrn* lett a pénztárosa. Az 1932/33. iskolai évben *Haberehrn* az Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Petőfi Főgimnázium presbitere, pénzügyi bizottságának a tagja, a budapesti földrendési obszervatórium külső munkatársa.

⁴⁹ *Drexler* kézirat

⁵⁰ *Király Béla* 1947-ben érettségizett, (levelek)

A késmárki evangélikus líceum 400 éves fennállása alkalmából kiadandó emlékkönyve cikket írt: „Der Dreizehnte Professor” címmel. 1933/34. évben a gimnázium pénztárát intézte. Ebben az évben megalakult a protestáns tanulókból az egyházi énekkar, akiknek *Haberehrn Gusztáv* volt a kórusvezetőjük.

Az 1940/41. évben *Haberehrn* a bányai evangélikus egyházkerület középiskolai nagy- és helyi bizottságnak a tagja, az aszódi Keresztény Polgári Kör pénztárosa, az Országos Evangélikus Tanegyesület számvevőségének a tagja lett.

Epilógus

Az egyházi iskolák államosításáig⁵¹ tanított a gimnáziumban, ezután általános iskolai igazgató lett. 1950-ben nyugdíjba ment. Ezután hamarosan testvérének családjával Budapestre költözött, ahol az Idegenforgalmi Hivatal német idegenvezetője lett.

Itt véget is ért az ismeretünk a további életéről, de az utolsó pillanatban azonban egy nem várt helyről előkerült egy gépelt papír, *Haberehrn* aláírásával. Megtudtuk belőle, hogy a szolgálati ideje leteltével éjjeli őr volt a MÁV magasépítő vállalatnál, majd rakodómunkás a hatvani Mezőkernél, majd bérelszámoló a hatvani Konzerv- és Cukorgyárban. Ezután a pest megyei Statisztikai Hivatalnál helyezkedett el, mint segédstatisztikus, aztán adminisztrátor, konyhafelölős, alfabetta tanfolyam vezető, és technikai minimum előadó a váci Tatarozó és Építővállalatnál. 1952 szeptemberétől újra a hatvani cukorgyárnál bérelszámoló, s utána munkaerő tartalék felelősként dolgozott. Sőt, azt olvastuk, hogy politikai téren is megfelelt az új rendszernek, hiszen pártbizonyítványt is szerzett a kiképzéséről:

Micsoda életút, a késmárki líceumtól az egyetemi tanulmányokon át, a lelkes tanításon, nevelésen át a fizikai munkáig, s a rendszer kénytelen-kelletlen elfogadásáig!

1968. március 16-án hunyt el természetes halállal. Sírja az aszódi temetőben található. Minden év Halottak napján virággal és gyertyával emlékezünk rá.

Felhasznált források:

Asztalos István (szerk.): Az aszódi evangélikus középiskola története 1728–1948. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Aszód. 2003.

Bruckner Éva: Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum. In: Polgári Szemle, 12. évf. 4–6. sz. (2017. I.)

Krisch Jenő (szerk.): Késmárki diáktalálkozó emlékkönyve. Késmárki Diákszövetség, Bp.

A késmárki ág. ev. ker. líceum értesítői, 1905–6. 70. o.

Az aszódi evangélikus gimnázium értesítői 1914–1944.

Drexler Győző Edgard (öregdiák) visszaemlékezései, kézirat

Evangélikus Órálló, XII. évf. 8. sz. (1916. II. 19.)

Evangélikus Órálló, XV. évf. 12. sz. (1919. III. 23.)

Evangélikus Órálló, XV. évf. 13–14. sz. (1919. IV. 7.)

Evangélikus Órálló, XI. évf. 11–13. sz.

Evangélikus Órálló, XXXI. évf. 2. sz. (1926. II. 15.)

Haberehrn Gusztáv Adolf önéletrajza, kézirat, 1931.

⁵¹ 1948. VI. 16.

Haberehrn Gusztáv Adolf önéletrajza, kézirat, 1954.
Haberehrn Gusztáv Adolf hagyatéka, Iskolatörténeti Múzeum, Aszód
<http://medit.lutheran.hu/site/kategoria/75> [utolsó lehvás: 2018. 02. 8.]
Király Béla emlékei (öregdiák), levelezések
Magyar Dal, XXXI. évf. 2. sz. (1926. II. 15.)

Összefoglalás

Dolgozatunk Haberehrn Gusztáv Adolf életútját mutatja be. Szülőhelyétől, Késmárktól, a nevezetes diákvárostól jutunk el a Galga menti „Akropoliszig”, Aszódig, ahol elkezdődött Haberehrn életének legmeghatározóbb szakasza, 1915-ben. Amellett, hogy az Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Petőfi Főgimnáziumban tanította a fizika és ének tárgyakat, aktívan vett részt a gimnázium életében, pl. fizikaszertárt szerelt fel, szükség esetén testneveléstanár is volt. Ugyanakkor továbbfejlesztette a Petőfi Önképzőkört iskolánkban, hiszen megalakította a zenei részlegét, azaz a diákokból szervezett szimfonikus zenekart. Szabadidejét, a tanítás melletti, legkedveltebb elfoglaltságával, a zenéléssel töltötte. Zenei pályájának legsikeresebb publikációja a „Kis Korálkönyv” című énekeskönyve. Ebben az egyházi zene több évszázados fejlődését követhetjük végig, a szakma olyan jónak ítélte, hogy tankönyvvé is nyilvánították. Tanított és kutatott. Egyaránt példaértékű diákok és tanárok számára. A gimnáziumból ment nyugdíjba.

Kulcsszavak: Haberehrn Gusztáv Adolf, Kis Korálkönyv, Késmárk, Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Petőfi Főgimnázium, Petőfi Önképzőkör

Köszönet

Köszönetet szeretnénk mondani a Református Tehetséggondozó Alapítványnak és az Evangélikus Pedagógiai Intézetnek, hogy a pályázatok kiírásával lehetőséget adtak a kutatói munkára. Köszönjük iskolánk tanárainak támogatását. Mentorunknak, **Debrődiné Dobóczy Mária** tanárnő segítségét az Iskolatörténeti Múzeum anyagában való tájékozódásban, és javaslatait az anyag feldolgozása során.

Csapatunk tagjai az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium nappali tagozatos hallgatói. Ezt a pályaművet **Mahó Dorina** (11.c), **Rubik Brigitta** (9.b) és **Tóth Deniza** (9.b) készítették. A szerzőknek nem ez az első helytállása a versenyek terén. Mahó Dorina többször vett részt a Drexler Győző Iskolai Történelempályázaton, ahol első, és második helyet szerzett, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc tiszteletére meghirdetett országos pályázaton is jól

szerepelt. A csapat másik két tagja, **Brigitta** és **Deniza**, bejutottak az Evangélikus Iskolák Történelemversenyének bonyhádi döntőjébe. Az idén részt vettek a XXV. Országos Arany János Irodalmi Versenyen, amelyen Brigitta bejutott a döntő fordulóra. A reformáció tiszteletére meghirdetett *Láthatatlan ember* című pályázatra társulván, kutatták egy kiváló tanár és zeneudós, Haberehrn Gusztáv Adolf életét és munkásságát.

Éliás János

A nagy Direktor – Horváth Ferenc élete és munkássága

„*Vita mortuorum in memoria vivorum posita est.*”⁵² – Marcus Tullius Cicero, római szónok igen találó szavaival kezdem a pályázatomat, mivel a dolgozat egyben egyfajta megemlékezés is az idén 150 éve született *Horváth Ferenc* életművéről, életéről. A címet is egy neki emléket állító műből kölcsönöztem: Bod László: *Búcsú Horváth Ferenc-től* című versében nevezte őt „*A nagy Direktornak*”.

A karcagi gimnázium, 1676-os működése óta számtalan nagy hírű tudós tanárral büszkélkedhetett. Kiváló példa erre *Szalmássy Gergely* igazgató, mennyiségtan-, természettan- és terményrajztanár, vagy *dr. Zsigmond Ferenc* magyar–latin szakos tanár, a debreceni Református Kollégium oktatója. Akadt azonban olyan tanára is iskolánknak, aki kevesek által ismert, ámbar annál nagyobb a jelentősége és munkássága. *Horváth Ferenc* igazgatóról, lelkészről és magyar–latin szakos tanárról van szó, akinek élete egybefonódott az iskola kora XX. századi történetével. Erkölcsi tisztasága, idealizmussal átszótt szakértelme mindenki előtt példaként állhatna, akár ma is.

Pályamunkám célja is ez: egyfajta emléket kívánok állítani *Horváth Ferenc*nek, hogy minél többen megismerhessék ennek a nagy embernek az életét, munkásságát és mentalitását.

Életműve így számottevő, szorosan kötődött az akkor egyetlen helyi oktatási intézményhez, a Karcagi Nagykun Református Gimnáziumhoz. Feltevésem, véleményem szerint: *Horváth Ferenc* mentalitását a hazaszeretet, szerénység, tudásvágy járta át, ez az írásaiban, tevékenységeiben is méltán tükröződött. Mindennapjait továbbá meghatározta az a dolog, mely

52 Lat. Jelentése: „A halottak az élők emlékezetében élnek tovább.”

a legfontosabb támasz volt akkor és most is: az istenhit, jelen esetben a karcagiakra kifejezetten jellemző református vallás, ezért általa még jobban megismerhetjük a református alapítású iskola szellemiségét.

A kutatásom kezdetétől számított fél év lefolyása alatt, a Karcagi Nagykun Református Gimnázium gazdag hely- és iskolatörténeti adattára, a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum adattára, illetve a karcagi Városi Csokonai Könyvtár helyismereti gyűjteménye állt rendelkezésemre. A továbbiakban életútját követve mutatom be munkásságát.

Gyermekevei

Horváth Ferenc 1868. december 17-én született Nagykőrösön.⁵³ Édesapja *id. Horváth Ferenc* szabómester, édesanyja *Kecskeméthy Julianna*. Három leánytestvére volt, a családban ő volt a legfiatalabb. Gyermekkorában a család szerény vagyona miatt az ifjú *Horváth Ferenc* kénytelen volt dolgozni a földeken, a jellegzetes kiskunsági szőlőföldeken. A munka számára azonban nem volt kényszer: megszerette a természetet és a földművelést is.

Gyermekkorában még egy másik tevékenységet kedvelt meg, mely kihatott a későbbi éveire is: az olvasást. A család felváltva, hangosan olvasta fel a könyveket, melyek hozzájuk kerültek. Talán hozzájárult ehhez a família mélyen református mentalitása is, mely az olvasás utáni éneklésekben, illetve magában a kálvinista erkölcs szerint való neveltetésben nyilvánult meg (Gaál, 1929.).

Tanulmányai

Az elemi iskola elvégzése után a nagykőrösi Református Gimnázium tanulója lett. Már ebben az időszakban is megmutatkozott rendkívüli szorgalma, mely leginkább a jegyein látszott: jól tanult, s az akkoriban még maradványokban létező partikuláris rendszer nyomán az alsóbb éves társait tanította is.

Később, mint a gimnáziuma egyik legjobb tanulója, ösztöndíjakat és jutalmakat nyert. Érettségi vizsgáját 1886-ban tette le színjeles eredménnyel (Gaál, 1929.). A kiváló eredményekkel rendelkező fiatal *Horváth Ferenc* előtt a lelkesítő pályát állt – a családja körében igen megbecsült volt ez a hivatás –, így 1886 őszén iratkozott be a budapesti református teológiára. Itt gyakran kinézték őt magát, gyors beszédmodora, nagykőrösi ö-zös beszéde, illetve az egyházi szónokok számára nem kimondottan előnyös, zömök termete miatt. Bár itt szintén kiváló eredményekkel rendelkezett, szókimondása miatt még utolsó évében sem szenior. Alma matere az érettségi letétele után is figyelte mun-

⁵³ A Nagykőrösi Református Egyházközség 1868-ban születettek anyakönyve

kásságát, így ez alkalommal is megsegítette őt: a teológiai ösztöndíjat, mellyel egy évre kijuthatott Utrechtbe, a nagykőrösi gimnázium ítélte meg neki (Szász, 2002.).

Egy érdekes anekdota

Dr. Gaál László igazgató, a nagy Direktor egykori tanítványa írja le az alábbi anekdotát az 1929-ben megjelent nekrológban (1929. 13. o.), mely tanára nagykőrösi gimnáziumi évei alatt játszódott, s az *Horváth Ferenc* merev, hajthatatlan természetéről tesz tanúbizonyságot – a lehető legnemesebb értelemben.

„[...] ha az igazság kimondásáról volt szó, semmiféle tekintélyt nem ismert. Ez hozta összeütközésbe már kisdíák korában egyik tanárával, akinek, midőn az osztály nagy részét hiányos készütség miatt fenn akarta marasztalni s be akarta zárni, energikusan a szemébe mondta: »Tekintetes úr, [...] én tudtam a leckémet!« S választ sem várva egyszerűen hazament.”

Tanári pályájának kezdete

Utrechtből 1891-ben tért haza kiszélesült látókörrrel, európai műveltséggel, biztos nyelvtudással. A nagykőrösi gimnázium – támogatása ellenében – felszólította az akkor már segédlelkész *Horváth Ferencet*, hogy térjen vissza alma materéhez, hogy a megüresedett magyar–latin tanszék teendőit lássa el. Református vallást, latin nyelvet, illetve mértani rajzot tanított képesítés nélkül (Gaál, 1929.).

A tanítással eltöltött rövid idő azonban elindított benne valamit: itt döntötte el, hogy életét a tanári hivatásnak szenteli. Ekkor szükség volt a tanítókra, melyre ékes példa a Karcagi Evangélium szerint Reformált Algymnasium XIX. század végi értesítőinek értekezései is. Magyar–latin szakos tanári oklevelét Budapesten szerezte meg, mely elindította őt ezen a pályán.

Karcagon

Életének legmeghatározóbb fordulópontja az 1893-as év. Ekkor került ugyanis Karcagra, s lépett *Deák János* magyar–történelem–latin szakos tanár örökébe. Ekkor az intézet igazgatója Faragó János volt, aki az iskola hatosztályúvá fejlesztésén fáradozott, mely 1895-ben valósult meg (Faragó, 1895.). Az igazgató még ebben az évben lemondott, és Pápara ment tanárnak. Ezután egy évig *Simon Géza* vezette az intézményt, mint helyettes igazgató.

Ilyen viszonyok közepette érkezett a Nagykunság fővárosába ez az ambiciózus, célokkal és elképzelésekkel teli fiatal lelkész-tanár. Az állandó tanárcserék miatt meglehetősen gyors volt az előremenetele. Az 1893/94-es és 1894/95-ös tanévben mint

helyettes tanárt alkalmazták, az 1895/96-os évben mint okleveles rendes tanár működött. Maga sem gondolta volna, hogy alig 28 éves korára iskolaigazgató lesz. Az egyháztanács 1896 őszén emelte Horváthot az igazgatói székbe, mely megalapozta a későbbi Főgymnasium sziklaszilárd alapjait.

Segítőtársak az új közegben

Az ifjú igazgató nem is gondolta, hogy „mennyi szűk látókörű maradisággal, szószátyár és tehetetlen, rosszul átgondolt és értelmetlen lokálpatriotizmussal, rosszhiszemű demagógiával kell megküzdeni!” (Gaál, 1929.) Igazgatósága első éveit többek között Madarász Imre református lelkész és országgyűlési képviselő segítette (az 1896-os karcagi képviseléválasztáson a nagy író, Jókai Mór is indult, azonban ő ellenében győzött Madarász). A legnagyobb támaszt azonban egy 1895-ben érkezett tanár, Bujk Béla jelentette. A belőle sugárzó szuggesztív erő megejtette, lelkesedése magával ragadta, ezzel életre szóló eszményi barátságot kötve (Schwirián, 1936.). Ketten közös erővel szolgálták teljes életükben a gimnáziumot. Munkájukkal az akkor hatosztályos iskola nyilvánossági jogát 3 évre meghosszabbították, ezzel párhuzamosan nyílt meg 1906-ban a VII. osztály, 1907-ben a VIII.. Az első hivatalos érettségi vizsgák megrendezéséhez 1908-ban kapták meg az engedélyt. Ezenkívül az új iskola építtetésében is nagy szerepet vállaltak. 1906-ban bővítették ki a Walch Viktor tervei alapján épült „kis kvartélyházat”, így jött létre az iskolának ma is otthont adó impozáns, echte dualista épülete.

A Gimnázium fejlesztése – Bujk Bélával való közös munkája

Gyakorlati tevékenységeik közé számtalan eseményt sorolhatunk be még. Többek között rendezték a tanári fizetések helyzetét, emelésért folyamodtak mind a karcagi egyházközséghez, mind pedig az államhoz. Mindezt – Bujk matematika tanár lévén – alapos, gondos számításokkal, statisztikával támasztotta alá, a kérvényeket az igazgató fogalmazta. Álljon itt előző állításaimra bizonyítékkul egy részlet Horváth Ferenc leveléből, melyet az államsegély megszerzése érdekében írt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Az idézet oka, az iskola korabeli helyzetének kiváló összefoglalása:

„Kell-e mondanunk, hogy a Nagykunság mezején, annak hajdani székhelyén, Karczag városában ősi, tiszta magyarság él és munkálkodik megáldva az Isten kegyelméből a magyar fajnak juttatott testi és szellemi kiváltságok minden ajándékával. [...]Az 1887/8 iskolai évben a helybeli növendékek száma mindössze 45 volt, a jelen iskolai évre beiratkozott összesen 107 helybeli növendék. Még inkább növekedni fog a tanulási kedv, ha a középiskola tanfolyamát városunk fiai itt helyben végezhetik el.” (Horváth, 1898. 61–63. o.) (Ezt a levelet a már említett Madarász Imre és Lacsný Gyula főgondnok is aláírta.)

Horváth megnyerő beszéde és Bujk gazdasági számításai nem maradtak eredmény nélkül. 1899 májusában megszületett az államsegélyt nyújtó szerződés, melynek létrejöttét Géresy Kálmán tankerületi főigazgató is elősegítette. Az új épületszárny költségeihez így 100.000 koronával járult hozzá az állam, a református egyház pedig 13 fős államilag képzett okleveles tanárt ígért.

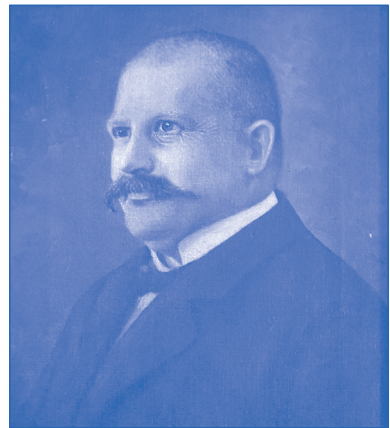
A támogatásokból rendezték a tanári fizetéseket is. Ez természetesen igen gyorsan magával vonta a megígért állandó tantestület megalakulását, melynek tagjai: Horváth Ferenc igazgató, Baráth István, Bujk Béla, Fazekas Gyula, Garzó György, Hemző Lajos, Kimmach Ödön, Nagy Sándor, Pap János, Székely József, Szeőke Kálmán.

Mindezek után már csak az érettségiztetés jogát kellett kivívniuk, mely természetesen sikerült. 1908-ban kapta meg az intézmény az engedélyt erről, s az 1908/09-es tanév tanulói tehettek először érettségi vizsgát a gimnáziumban.

Külseje, személyiségjegyei

Horváth Ferenc személyiségét megismerve, nagy vonalakban következtethetünk külsejére is. Református neveltetése miatt nagyrészt egyszerű, fekete, ámbár hazaszerető mivolta miatt magyaros szabású ruhát viselt. Kackiás, magyaros és mindig ápolott bajusza is a hazaszeretetről árulkodott, erről több, róla szóló megemlékezés tanúskodik. Örökké sugárzó tekintetével, szimpatikus kisugárzásával rokonszenvezett minden vele érintkező ember.

Sokszínű tanári egyénisége, belső tulajdonságai

„Az örökké munkás Horváth Ferenc” – így emlékezett meg róla halálakor az Egyetemes Konvent. Tanítványa, dr. Gaál László így gondol rá vissza: „európai műveltségű, mély tudású, széles látókörrel rendelkező, [...] minden lazaságtól irtózó férfias jellem az övé” (Gaál, 1929.).

A már gyermekkorában jelentkező merev, hajthatatlan természete tanárkorában is megmutakozott. Nagy belső elhivatottsággal dolgozott a gimnázium fejlesztéséért,

illetve a diákok szellemiségének formálásán. Elve a következő: „Bármely társadalom, bármely nemzet csak akkor élhet és virulhat, ha nemes erkölcsi tartalommal van telve köz- és magánélet” (Gaál, 1929.). A diákok filozófiai oktatását nem vélte haszontalannak, legfontosabb küldetésének az adott tantárgy (esetünkben a magyar és latin) megszerettetését tekintette: „Mi nem holt ismeretet, nem megölnő betűt, hanem elevenítő lelket akartunk s törekedtünk belétek önteni.” (Gaál, 1929.) Bár maga sohasem volt bőkezű a dicsérettel, többször biztatta az éppen felelő diákot: „Nízöl, nízöl, de nem látsz”, vagy „Pödzi már, pödzi!” (ezért a jellegzetes mondatért a diákok körében a Pödzi Tanár úr megszólítást kapta). Bár szigorú volt, *dr. Tóth Kálmán* visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy a szigorú tanár „korholt, dorgált, de sohasem kiabált, nem verekedett.”

Egyébként a tanulásról, mint a boldogság megrengethetetlen alapkövééről vélekedett: „Az egyéni boldogság nem gazdagságon, kincseken, ragyogó pompán épült fel, hanem a léleknek nemes műveltségén.” (Horváth, 1898. 10. o.) Kétségtől szívtel-lélekkel pedagógus volt.

Szónoki beszédei, nevelési elvei

Diákjai figyelmét év eleji és év végi beszédeiben keltette fel, gyújtó hangú beszédeivel. Minden bizonnyal egyházi képzése és filozófiai érdeklődése miatt kiváló, hatásos szónok volt, még gyors beszédmodora ellenére is. Ékesszóló beszédeiben főként az erkölcsös, keresztény, hazaszerető életvitelre buzdította a tanulóit. Mivel gondolkodásmódját általa lehet legjobban átadni, nevelési elveiről való véleményét ugyancsak egy beszédéből idézem:

„Őszinte egyenesség, czikornyázatlan egyszerűség, erkölcsi szigor, erős akarat, komoly kötelességtudás, alaposság; tűrésre, nélkülözésre, küzdelemre való készség és képesség a kitűzött cél elérése érdekében; jutalomnak nem a külső sikerben, hanem a belső lelki megnyugvásban való keresése; a műveltség külső máza helyett az igazi lelki műveltségre való törekvés; íme, ezeket a jellemvonásokat keresem és kívánom én s kívánja a protestáns szellemű nevelés.” – az általa felvázolt ideális nevelés képe teljes mértékben igaz volt *Horváth Ferenc*re.

Bár hatalmas szorgalmával kitűnve három év után az igazgatói székbe került, a felsőbbrendűség legkisebb szikráját sem mutatta, ugyanis magát egyenrangúként kezelte a kollégáival (Szász, 2002.). Szangvinikus jelleme a kevésbé bizakodó kartársakra is pozitív hatással lehetett.

Irodalmi meggyőződése

Horváth igazi irodalmár volt, kétségkívüli realizmussal megáldva. Igazi laudator temporis acti⁵⁴ volt, a régi költőket magasztalta tanulmányaiban, műveiben. Elítélte *Ady Endre* és *Móricz Zsigmond* alkotásait azok naturalista volta miatt (*Horváth* egyik alapelve az erkölcs mindenek fölé helyezése, melynek – véleménye szerint – a naturalizmus ellentmond részletes, már-már kellemetlen leírásaiból adódóan). A klasszikus alkotókról számos tanulmányt publikált a gimnázium különböző évi értesítőiben.

Gróf Széchenyi István reformprogramját és egyáltalában a politikáját nagyra becsülte. Széchenyi-kultuszának ékes bizonyítéka, hogy számos beszédében épp a nagy reformkori politikust idézi, vagy hozza fel példaként munkásságát. Talán nem is meglepő, hogy a Karcagon működő Széchenyi-társaskörnek, vagy, ahogy akkor hívták, Úrikszinónak ő volt a megalapítója és elnöke.

A Nagy Háború idején

Horváth Ferenc kifejezetten pacifista felfogással rendelkezett. Az ún. Nagy Háború alatt a katonák hazatérésében bizakodó beszédekkel öntött lelket a fiatalságba ezekben a nehéz időkben. 1914–18-ig ő maga is erején felül igyekezett teljesíteni az egyébként is hatalmas teendőit. Amikor a gimnáziumban kórházat rendeztek be, és az nehéz helyzetben volt, az igazgató utasítására a diákoknak gyógyfüveket kellett gyűjteniük. Sok esetben kénytelenek voltak az iskolában kényszerszüneteket tartani, így az iskolaév később kezdődött és hamarabb is ért véget (október–május), télen tüzelőanyag hiánya miatt alig volt tanítás.

Nem csak a tanárok vettek részt a háborúban közvetetten. *Garzó György* tanár fém-tárgyakat gyűjtött az ifjúság útján, melyet fegyvergyártáshoz szállítottak el. A hadba-vonultak árva gyermekeinek meglátogatására *Fazekas Gyula* tanár, tanári jegyző nyert az árvaszéktől megbízást.⁵⁵

Családja, utolsó évei

Első felesége *Bukovszky Gizella* volt, akivel 1896-ban házasodott össze. A frigy nem tartott sokáig: a neje 1903-ban elhunyt (Gaál, 1929.). A házasságukból *Gizella* nevű leánya – későbbi polgári leányiskolai tanító – született, férje *Horváth Ferenc* kollégája, *Szeőke Kálmán* lett. 1905-ben új házasságra adta a fejét *Horváth: Bányay Graciána*,

⁵⁴ Lat. Jelentése: Múltat dicsőítő

⁵⁵ Mikus István: *Garzó György*. Letöltve: 2017. 05. 27. (Online: <http://www.karcagdiakok.hu/files/garzogyorgy.pdf>)

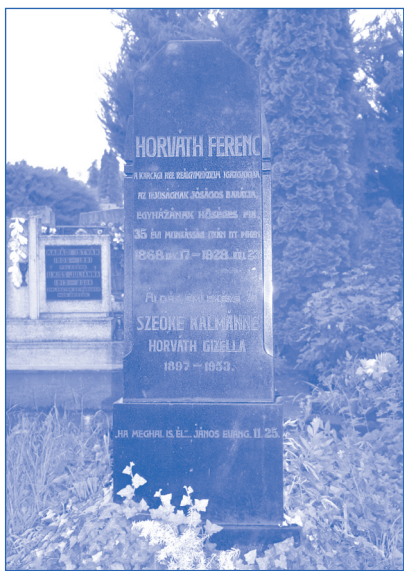

karcagi polgári leányiskolai igazgatónőt vette el. Házasságukból született *Katalin* lánya, a későbbi gimnáziumi tanárnő, *Beniczky Ádámné*.⁵⁶

35 év tanári működés után 1928-ban elhatározta, hogy nyugdíjba vonul társával, *Bujk Bélával* együtt. Utolsó éve ünnepléssel végződött. Ekkor alakult meg a Karcagi Öregdiákok Szövetsége, mely azóta is létező baráti társaság. Az ünnepség során leplezték le a *Tőkés Sándor* által róla megalkotott festményét is (az alkotás sajnálatos módon a második világháború idején eltűnt vagy megsemmisült, bár egy formájában megmaradt: a gimnázium 1928/29-es Értesítőjének első oldalán látható a festmény a *Horváth Ferenc*-nekrológ előtt.). Végtelen gondoskodásához híven még utódjáról is gondoskodott: „igazgatói örökébe az ő kifejezett óhajta szerint, a tanári kar, igazgatói tanács, egyháztanács egyhangú bizalma folytán volt tanítványa, *dr. Gaál László* nagykőrösi tanár lépett.” (Soós, 1930. 87. o.)

Az utolsó napja, amit a Gimnázium falai közt töltött, július 10-e volt. *Horváth Ferenc* a búcsúztatásra szánt méltatásra válaszáat a következőképp kezdte: „Úgy érzem magam, mintha a saját temetésemen lennék!”

Nem is gondolták, hogy milyen közeli időpont lesz ez! Nyugdíjas éveit kertészkedéssel akarta tölteni. Volt a város határában egy kis földje. Egy kerti munka során ivott a Tarattyó-birtokon lévő kút vizéből, mely fertőzött volt, s hastífuszt kapott. Az ünnepség után súlyos lázzal ágynak esett, mint később kiderült, ekkor tört felszínre a hetekig lappangó betegség. Nem élvezhette hát az öreg évek nyugalmát, mivel 13 nap múlva, 1928. július 23-án⁵⁷ hunyt el a gimnázium talán valaha volt legnagyobb igazgatója. Halálára zsolnárokat énekelve készült, így Istenben és a megváltó Krisztusban békeséget találva hunyta le örökre a szemét.

Karcag város nagy igazgatója a Déli-temetőben nyugszik ma; első lánya, *Gizella*, illetve hűséges társa, a felesége mellett (a közelében kapott nyughelyet utódja, tanítványa, *dr. Gaál László* igazgató is).

*Horváth Ferenc*ről számos módon megemlékezik Karcag városa. Az általa olyan magas szintűre felfejlesztett gimnázium melletti kis utca az ő nevét viseli. Továbbá az épület főbejárata mellett kapott egy domborművet is, melyet a Karcagi Öregdiákok Baráti Köre

56 Gyászjelentések. A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Hepke-Hüttl. Horváth Ferenc. (Letöltve: 2017. 03. 18. (Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_HEP_HZ/?pg=257&layout=s)

57 A Karcagi Önkormányzat 1928-ban meghaltak anyakönyve.

(KÖBK) állíttatott 1993-ban. Az emléktábla *Somogyi Árpád* szobrászművész alkotása.

Befejezés, összegzés

A kutatásom kezdetétől számított fél év alatt, mélységeiben ismerkedtem meg a karcagi nagy *Direktor* életművével.

A kutatómunka során megismert tények rávilágítottak arra, hogy *Horváth Ferenc* mentalitását valóban a hazaszeretet, szerénység, tudásvágy, idealizmus járta át, mely a szülőföldre, szülővárosához kötötte őt, ez az írásaiban, mindennapos tevékenységeiben is méltán tükröződött. A dolgozatban leírt munkássága rávilágít a fáradhatatlan kitarására, rendkívüli szakértelmére, a hazaszeretete lobogására, és nem utolsósorban, az erkölcsös, református neveltetésére. Másik hipotézisem is igazolódott, miszerint általa még jobban megismerhetjük a református alapítású iskola szellemiségét, mivel protestáns vallást képviselt, azon belül is a református felekezetet.

Úgy gondolom, mindenki példaképeül fogadhatná *Horváth Ferencet*, aki hazaszeretetével, idealizmusával maga is elültette a tanulói fejében ezeket az eszményeket, illetve a küzdése miatt, amiért egy lehetetlen szituációból emelte nagyhírűvé a Karcagi Evangélium szerint Reformált Főgymnasiumot.

Karcag városában ápolnunk kell e nagy múltú és elvülhetetlen érdemekkel rendelkező személy emlékét, mivel gyakran méltatlanul elfeledjük ezt a sokoldalú talentummal megáldott tudós embert. Mégis, nélküle nem lenne ez a város most olyan, amilyen. A dolgozat kezdő soraival zárnam pályázatomat: *Horváth Ferenc* bár meghalt, de az emlékezetünkben él tovább. Kötelességünk tehát, hogy méltán őrizzük emlékét, és tisztelettel adózzunk előtte.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kinyilvánítani felkészítőmnek, *Türke Beáta* vallásánárnak, a kutatásban és a dolgozat megírásában nyújtott segítségéért, továbbá *Domjáné Nagy Tünde* könyvtárostánárnak és *dr. Nagy Molnár Miklós* múzeumigazgatónak, a gimnáziumi könyvtár és a Györffy István Nagykun Múzeum adattárának rendelkezésemre bocsátásáért.

Felhasznált források:

Faragó János: A karczagi ev. ref. Gimnasium Értesítője az 1894/95-ik tanévről. (Közléteszi: Faragó János igazgató.) Karcag, 1895.
Szódi Sándor Könyvnyomtató-intézet.
Gaál László, dr.: Horváth Ferenc emlékezete. In: A Karcagi Református Reál Gimnázium Értesítője az 1928–1929. iskolai évről. (Szerk. Dr. Gaál László) Kertész József könyvnyomdája, Karcag, 1929.

Horváth Ferenc: Megnyitó beszéd 1899. szeptember 6-án. A Karczagi Ev. Ref. Gymnasium Értesítője az 1899–1900. iskolai évről. Közzéteszi: Horváth Ferenc igazgató-tanár, Karczag, Szódi S. Könyvnyomtató Intézete. 1900.

Horváth Ferenc: Részlet a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott levélből. A Karczagi Ev. Ref. Gymnasium Értesítője az 1897–98. iskolai évről. Közzéteszi: Horváth Ferenc igazgató-tanár, Karczag, Szódi S. Könyvnyomtató Intézete. 1898.

Schwirián László: Bujk Béla In: A Karczagi Református Nagykun Gimnázium Értesítője az 1935–1936. iskolai évről (Közzéteszi: Dr. Gaál László), Karczag, 1936. Kertész József Könyvnyomdája.

Soós Adorján, dr.: A Karczagi Református Reálgimnázium története. In: Karczagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. Karczag, 1930. Szerk.: dr. Gaál László.

Szász Béla: Karczag történetéhez. Karczag, 2002. A Karczagi Nyomda Kft. kiadása (Szerk.: Péter László)

Összefoglalás

A dolgozatban Horváth Ferenc karczagi igazgató életét és munkásságát mutatom be. A munka érinti gyermekkorát, illetve tanulmányainak előmenetelét is. Kiemelt hangsúllyal értekezem életéről a Nagykuság fővárosában, a Karczagi Evangélium szerint Reformált Gimnázium fejlesztéséről, továbbá számot adok külső, illetve belső tulajdonságairól, és utolsó éveiről is. Kutatásomban igyekeztem teljes mértékben szónoki beszédeire, korabeli forrásokra, valamint a Karczagi Nagykun Református Gimnázium gazdag hely- és iskolatörténeti irattárára támaszkodni, mivel ezek alapján lesz teljes mértékben hiteles a dolgozatom. A munkámmal célom egyfajta emléket állítani Horváth Ferencnek, hogy minél több ember ismerje meg ennek a nagy embernek az életét, munkásságát és mentalitását.

Éliás János

Éliás János vagyok, a Karczagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium 12. osztályos tanulója. Az Evangélikus Pedagógiai Intézet felhívására írtam meg 2017-ben *A nagy Direktor – Horváth Ferenc élete és munkássága* című munkámat. 2018 kezdetével már három éve foglalkozom az iskolám történetével, így mondhatom, hogy az életem részévé vált a gimnáziumom, mivel az elsős számú hobbim is ez a tevékenység lett. Emellett a szívemhez nagyon közel

áll az iskolám régi könyvtára: tanárommal nemrég fejeztük be a régi könyvállomány teljes feldolgozását, két év munkájának eredményeként. Fő elvemet példaképem, Horváth Ferenc igazgató szavaival tudom legjobban átadni: *„Hogy buzgó munkáddal mit érsz el, sikert-e, vagy nem, azzal ne törődj! Hírt, nevet, kitiüntetést kapsz-e, vagy nem, azzal ne gondoldj! [...] az öntudat nyugalmanak áldását igyekezz megszerezni!”*

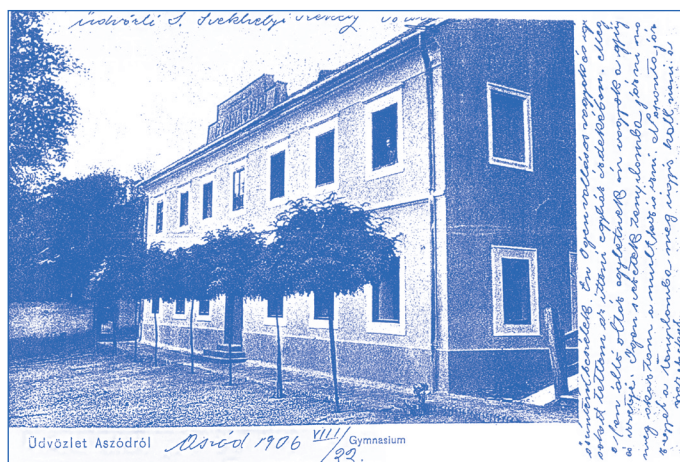
Kárpáti Sára, Kelemen Luca, Pásztor Panna és Remenár Csilla

Nagy Imre, az utolsó és egyben az első aszódi iskolaigazgató

Az aszódi iskola rövid történetének áttekintése

Az aszódi iskola kialakulása a XVIII. században: schola latina

Feltehetőleg gimnáziumunk elődjében, a latin iskolában, az elemi iskola keretei között indult meg a tanítás az 1727/28-as tanévben. Ebben az évben alakították ki a Pest megyei evangélikus gyülekezetek saját esperességüket, és gondoskodni kívántak papjaik, tanítóik színvonalas képzéséről. A XVIII. század első évtizedeiben, a törökök kiűzése és a Rákóczi szabadságharc után a katolikus Habsburg dinasztia ellenében a protes-

tánsok, hitüket is erősítendő, erőteljes iskolapolitikát folytattak. Ugyanis *III. Károly*,⁵⁸ ígéretéhez híven, nem tért vissza az erőszakos ellenreformációs módszerekhez, de különféle kedvezményekkel, adományokkal támogatta a katolikus egyházat. A protestánsok helyzetét pedig rendelettel szabályozta. A Galga mentén három nagy földbirtokos család járt elől vallásuk védelmében, úgymint a *Prónay* (acsai, evangélikus), a *Ráday* (péceli, református) és a *Podmaniczky* (aszódi, evangélikus) protestáns családok.

Az aszódi schola latina alapítására ezen okok miatt kerülhetett sor. A diákok latin nyelvet tanultak, kezdetben csak alaktant, majd – az 1766-os⁵⁹ összeírás bizonyítja – az alaktanon kívül mondattant is oktattak, jogosan nevezhető így *kisgimnáziumnak*.

Petőfi tanítójának kora: 1833–1856

Koren Istvánt, a szomszédos Domony község szülöttét, 1832-ben hívták meg Aszódra tanítani, melyet örömmel elfogadott. Megállapíthatjuk, hogy a latin nyelvet magas szinten oktatta, mivel a latin nyelv alapjain túl, mondattant is tanított: A történelmet, földrajzot, természetföldrajzot magyarul adta elő, a felsőbb évfolyamokban pedig görögöt is tanult a kb. 40-60 fős evangélikus diákság.

Nagyon fontos, hogy *Koren* elsőként vezette be az iskolai fő-névkönyvet⁶⁰, azaz a *Matriculát*, a diákok érdemjegyeivel, adataival (név, életkor, vallás, születési hely, lakóhely, apja neve, foglalkozása). Büszkén olvashatjuk *Petőfi Sándor* nevét az 1835–38-as tanévekben.

Az aszódi kisdiaákból a világ egyik legnagyobb költője lett. *Petőfi* a Galgától indult a nagy Óceánba, a halhatatlanságba. Tudjuk jól, hogy itt kezdett verseket írni, itt volt először szerelmes, és itt akart először színésszé válni.

Petőfi nagyon szerette a természetet, képes volt órákat olvasni a fűbe heveredve a gimnázium könyvtárából kivett olvasmányokat, akár latin, akár német nyelven. Kedvenc költője, Horatius kötete mindig a zsebében volt. Nemcsak a költő, hanem általában az ifjúság is szeretett kirándulni, ezért már *Koren István* tanítósága alatt létrehoztak egy természetjáró társaságot.

A *Bach-korszakban*⁶¹ a gimnáziumot is utolérte a központi irányítás akarata, azaz német nyelven kellett oktatni, bővítették a tárgyakat fizikával és algebrával. Sőt még kisgimnáziumi jellegétől is megfosztották, s néhány évig felsőbb elemi iskolaként működött, leánynövendékek is beiratkozhattak. Még egy csapást kellett az iskolának elszenvednie, *Koren István*, a fáradhatatlan tanár 1856-ban Szarvasra távozott tanítani.

⁵⁸ Magyar uralkodó 1711–40 között

⁵⁹ Asztalos, 63.o.

⁶⁰ Anyakönyv

⁶¹ Osztrák önkényuralom, 1851–59.

Az algimnázium

A következő években az aszódi tanügy barátai összefognak a hívekkel, hogy „újból gimnáziumot” alapítsanak. 1863-ban megnyílik az algimnázium, hála az áldozatos munkának és egyetértésnek. Ezekben az években tanít itt *Csengey Gusztáv*, országos hírű költő, a Petőfi-Társaság tagja, az aszódi Petőfi-kör megszervezője. Az intézmény mozgatója, lelkes szervezője *Moravcsik Mihály*, evangélikus lelkész. Létrehozták az alumneumot, így megoldották a vidéki tanulók olcsó ételmezését, tanszereket, könyveket szerzett a szegény diákoknak, s ő szorgalmazta az iskola bővítését, az emelet ráépítését. Amiképpen *Koren* a schola latinának, úgy *Moravcsik* pedig az algimnáziumnak volt meghatározó személyisége.

Kiemelkedő eseménye az algimnáziumnak az ún. százados ünnepség. Képviselettelte magát a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a Petőfi-Társaság, valamint a vármegye, a vidék és különféle hatóságok. Ugyan tudták, hogy az iskola fennállásának 100. évfordulója nem biztos datálású, mégis megállapodtak ebben az évben, 1888-ban. Az ünnepélyes külsőségek közepette lebonyolított megemlékezés célja a közvélemény figyelmének felhívása az algimnázium állapotára, az iskola fejlesztésére. A század utolsó éveiben tovább gyarapodott az algimnázium, épületekben, tanári karban, diákokban, támogatásokban egyaránt. Az iskola anyagi helyzetének megszilárdulása lehetővé tette az internátus⁶² létrehozását, ill. egy új épület megépítését. A következő években a gimnázium különböző változásokon ment keresztül.

A főgimnázium

Megnyílt az V. osztály, az 1912/13-as tanévben, azaz főgimnáziummá⁶³ nyilvánítják. Emelkedett a diákok száma, és új tanárok is érkeztek Aszódra.

Az I. világháború azonban megakasztja a fejlődést, diákok és tanárok vonultak be fegyveres szolgálatra. Ezen kívül a tanári kar és az ifjúság minden tehetségével részt vett a háborús jótékonykodásban. Ennek ellenére 1916 nagyon fontos év, mivel ebben a tanévben nyílt meg a VIII. osztály, ekkor tartják az első rendes érettségi vizsgát⁶⁴.

Az I. világháború⁶⁵ után a történelmi események hatása Aszódon is megmutatkozott, a tanulók száma megnövekedett 320 főre. A Felvidékről, főleg a beszercebányai gimnáziumból ugyanis egyre nagyobb számban érkeztek menekült diákok és velük együtt tanárok is, pl. *dr. Oravec Ödön*, *Stibrányi Gyula*, *Velten Armand*, *Szever Pál*.

62 Kollégium

63 Nyolcosztályos képzés, mely érettségit ad

64 Ún. hadiériettség, mivel tanárok és diákok harcoltak a fronton, kevesebben tettek vizsgát

65 Békétárgyalások 1919. Versailles; 1920. Trianoni békediktátum

Az 1922–23-as tanév *Petőfi* centenáriumának⁶⁶ ünnepe. A lehetőségekhez képest igen fényesen ülték meg, növelni akarván a költő kultuszát. Ekkor került márványlap diákkori lakóházának helyére. *D. Osváth Gedeon* igazgató tanulmányt írt *Petőfi* aszódi életéről. Bővítették a *Petőfi*-gyűjteményt. A következő évben megalakuló helyi cserkészcsapat is a költő nevét vette fel.

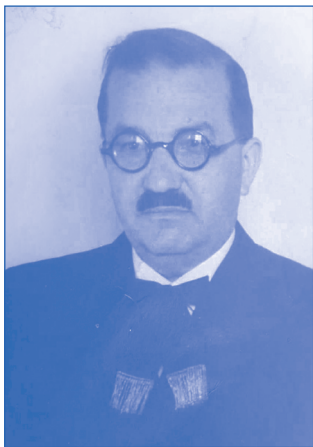
A szervező testület a tanári kar volt, a tényleges csapatszervezés *Künstler János* és *Karádi János* nevéhez fűződött. Kezdetben 23 diák jelentkezett, később számuk gyarapodott.

1926-ban az aszódi evangélikus egyház presbitériuma úgy döntött, hogy átadják a főgimnáziumot a bányai egyházkerületnek, azzal a céllal, hogy az intézmény jövőjét biztosítsák. Ezekben az években az állami felügyelet is meg volt elégedve az iskola eredményeivel. 1929-ben megtartották az új épület alapkövének ünnepélyes letételét, *Raffay Sándor*⁶⁷ püspök úr jelenlétében. Két év múlva, 1931-ben az új épületben kezdték a tanévet.

Közel 350 diák tanult már a minden igényt kielégítő, korszerű épületben. A régi épületet is hasznosították, amikor áthelyezték oda az internátust. Az új intézményben magas színvonalú oktatás folyt.

Az 1930-as éveket az aszódi iskola „aranykorának” is nevezhetjük. A tanintézetet *dr. Oravecz Ödön*, majd *Szever Pál* irányította. Végül 1937-től 1948-ig *Nagy Imre* töltötte be az igazgatói posztot, akinek munkásságát mutatjuk be a következőkben.

Nagy Imre, a régi gimnázium utolsó és az új gimnázium első igazgatója

Nagy Imre 1888. július hó 2-án Kisberzsényben született, Veszprém vármegyében. Az elemi iskola elvégzése után a Felsőlövői Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnáziumban⁶⁸ szerzett érettségi bizonyítványt. 1908 szeptemberében a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti fakultációjára iratkozott be, mint magyar–latin szakos hallgató. Egyetemi tanulmányait 1912-ben fejezte be.

Tanári évei

Szakvizsga után a szabadkai városi magyar főgimnáziumhoz került ideiglenes helyettes tanárként 1912 au-

⁶⁶ 1823-ban született *Petőfi*

⁶⁷ 1918–45. a bányai evangélikus egyházkerület püspöke

⁶⁸ A mai Ausztria területén található

gusztusában. 1913 nyarán az Aszódi Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium választotta meg helyettes tanárnak. 1914 februárjában szerezte meg a tanári oklevelet. Ennek alapján az aszódi főgimnázium fenntartó testülete 1914. május 1-jén rendes tanárrá nevezte ki. Aszódon megszakítás nélkül dolgozott egészen a nyugdíjazásáig. Kezdetben tanárként, majd igazgatóként tevékenykedett.

A tanári diplomán kívül megszerezte a gyorsírás tanítói oklevelet is, amelyet a budapesti vizsgáló bizottság hagyott jóvá. A történelmi fejlődés során kialakult egyetlen írásrendszer sem volt alkalmas arra, hogy elérje és követni tudja az élőbeszéd sebességét. A gyorsírásnak éppen ez az egyik legfontosabb feladata és jellegzetessége, hogy alkalmas az élőszó követésére, rögzítésére. A gyorsírástörténet azt igazolja, hogy a görögöktől kezdve napjainkig mindig volt és lesz olyan igény, hogy az emberi szót az elhangzással egy időben le lehessen írni. A gyorsírás tanítása szervezett formában 1857-ben indult el hazánkban, *Nagy Imre* rendkívüli tárgyként tanította a gimnáziumban. Az 1920-as években bekapcsolódott a Petőfi Önképző Kör⁶⁹ munkájába, amelynek során többször is vállalta a kör tanári vezetését. Magyar szakos lévén hozzáértően, szaktudásának megfelelően segítette, támogatta az irodalom iránt érdeklődő diákokat.

A gimnázium minden tekintetben része volt a településnek, ezért az iskola tanárai szívesen kapcsolódtak be az aszódi közéletbe. *Nagy Imre* tagja lett az Aszódi Tankarékpénztár Igazgatóságának, az aszódi Polgári Lövész Egyesületnek, és az Óvodai Bizottságnak. Mivel evangélikus intézményben dolgozott, ezért részt vett az egyházi közéletben is, tagja volt a Gimnáziumi Bizottságnak, az Egyházi Tanácsnak, és a helyi Luther Szövetségnek.

Az 1930-as években is gyakran vállalt közszerepet. Különböző szervezetek működésében vett részt. Megválasztották az Evangélikus Egyház presbitériumi tagjának, az Országos Evangélikus Tanáregyesület választmányi tagjának. Fontos szerepet töltött be az országgyűlési képviselőválasztásokon is, miután ő lett az aszódi választókerület helyi elnöke. Ifjúsági és felnőtt polgári körökben előadásokat tartott, és az ünnepi műsorokat megtisztelte beszédeivel.

Igazgatóságának évei

1937-ben *Szever Pál* nyugdíjazását követően *Nagy Imre* megkapta az igazgatói kinevezést, amelyet a tanári kar is nagymértékben támogatott. Több mint tíz évig volt az intézmény vezetője, az alapvető feladatok ellátásán túl, számos fontos esemény történt a gimnázium életében, sajnos az ország, illetve az európai események is alaposan megváltoztatták azt az irányt, amelyen haladt az evangélikus iskola.

69 1881-ben alapította Csengey Gusztáv

A jelentős események közül megemlítendő, hogy az egykori diák, *Petőfi Sándor* tiszteletét még inkább próbálták növelni, ahogyan *Nagy Imre* beszédében is említette: „Nyissátok meg szíveiteket, fogadjátok be oda az ő nemes érzéseit, intelmeit, eszméit és kövessétek azokat.”

A *Petőfi* kultuszt ápoló diákok, felnőttek elhatározták, hogy végre megvalósítják azt, hogy szobrot állítanak a híres költőnek. Az öregdiák összejevetelen megerősítették ezt a gondolatot, és felhívást intéztek a közvélemény felé: „Iskolánk vezetősége elhatározta, hogy *Petőfinek*, ki 1838 júniusában hagyta el az aszódi alma matert, eltávozásának századfordulós ünnepén szobrot állít”.⁷⁰ Nemcsak Aszódról, hanem az ország minden tájáról érkeztek a támogatások, s így nemsokára megindulhattak a munkálatok. A tanév végén szintén megemlékeztek a nagy költőről, hiszen 100 évvel azelőtt mondta el *Petrovics Sándor* „búcsúbeszédét”, az első ismert versét⁷¹.

A szobrot, a gimnázium egykori tanulója, *Morzsza-Morhardt Gyula* készítette el, 1939. május 21-én került sor a felavatására a gimnázium épülete előtt. Az avatóünnepség fényét emelte, hogy az avatóbeszédet *D. D. Raffay Sándor* bányakerületi püspök mondta el. Egy gondolatával utalunk azokra az időszerű kérdésekre, amelyeket beszédében megfogalmazott: „Nem is neki van szüksége erre a szoborra, hanem nekünk, a most élő és az utánunk jövőnemzedéknek.” A felavatott szobrot az iskola nevében *Nagy Imre* igazgató vette át. Beszédék, méltatások, ünnepi műsor és koszorúzás követte egymást. A szobor ma is áll, de ott maradt, az állami iskolaként működő gimnázium területén.

Az 1939-es tanévtől⁷² kezdve, nem a megszokott rendben zajlottak a tanévek, mivel új tárgyak kerültek oktatásra, mint például légtalalom, és új képzési forma, mint például a leveleoktatás. Megjelent a háborús propaganda, az elsősegélynyújtó tanfolyam. Az ország háborúba lépésével a tanárok, majd a diákok közül is egyre többen kerültek ki a frontra. Már lehetetlen volt a hagyományos értelemben vett oktató-nevelő munka. A megszokottat próbálták követni, de érezni lehetett a bizonytalanságot. Ugyanakkor *Nagy Imre* igazgatóként igyekezett az iskolát fejleszteni, a diákok érdekeit szolgálva. Ezekben az években indult el az országos magyar falusi tehetségmentő mozgalom, a társadalmi és szociális nevelésre való nagyobb odafigyelés. Ekkor terjedt el jobban a filmvetítés s a filmoktatás.

A háború utolsó évét, az 1944/45-ös tanévet így nyitotta meg az igazgató: „Nehéz viszonyok között nyitottam meg az 1944/45. tanévet. Félelem és aggodalom szállta meg akkor a szíveket a politikai és a hadi események folytán, a kétségeket igyekeztem a tanulók szívéből eltávolítani, hitet és reménységet ültetni helyükbe.”

⁷⁰ Asztalos (2013.)

⁷¹ *Petőfi Sándor: Búcsúzás*

⁷² 1939. szeptember 1-én kitört a II. világháború

1944 őszén a hadi események is elérték Aszódot, támadtak a szovjet csapatok, és a tűzérési párbaj következtében több belövést is kapott a gimnázium épülete. A tanévet többször megszakították, mivel egyáltalán nem voltak biztonságosak a feltételek. Az iskolát közel egymillió pengő kár érte. A harcok elmúltával, a romok eltakarítása után újrászervezték az oktatást. A tanítás áprilisban kezdődött el, s júniusban megtartották az érettségi vizsgálatokat is. A következő tanévet is mostoha körülmények között töltötték a diákok és a tanárok. Hiányoztak a tárgyi feltételek, megfelelő tanterem, tankönyv, füzet stb. A személyi feltételek sem voltak elegendőek, mivel a tantestület sem vált még teljessé. A bizonytalanság a diákok magatartásában, tanulmányi eredményében is megmutatkozott. Nagy türelemmel és odafigyeléssel irányította az egyházi gimnázium működését még három évig, majd az államosított intézményt egy évig.

A Magyar Kommunista Párt hatalomra jutása és az államosítás kezdete

1945 májusában véget ért a II. világháború, aminek következtében hatalmas változások történtek minden európai országban, így Magyarországon is. Hazánkban 1945 nyarára újraalakultak a pártok. Még ugyanebben az évben nemzetgyűlési választások zajlottak, amelyek az utolsó szabad demokratikus választások voltak. A választásokon a Kisgazdapárt győzedelmeskedett. 1946. február 1-én Magyarország államformája köztársaság lett, több párt működött, demokratikus szellem uralkodott. Azonban 1947. augusztus 31-én újabb választások zajlottak, melyet az utókor csak kékcédulás⁷³ választásoknak hív. Ezekon a választásokon a Magyar Kommunista Párt szerezte a legtöbb szavazatot (22,5 %) a törvény kiskapuinak kihasználásával. Ebből adódóan a Kommunista Párt került hatalomra, szövetséges pártokkal alkotva koalíciót. Az új koalíció célja a polgári lét mindennemű jellemzőinek felszámolása, és a szovjet típusú rendszer kiépítése. Az üzemeket, gyárakat, pénzintézeteket, földeket és az iskolákat az állam birtokba vette,⁷⁴ azaz megkezdődött az államosítás.

Az oktatás állapota és a politika befolyása

Az 1944/45-ös tanév nehéz és tragikus időszak volt a magyar iskolák történetében. Egyes felmérések szerint a háborús károk elérték a 84 millió⁷⁵ aranypengőt. Az iskolaelépületek jelentős károkat szenvedtek el az állandó bombázások és belvések és az állandó katonai használat miatt. A felszerelések, könyvek, könyvtárak és irattárak számottevő része tönkre ment, a pedagógusok száma pedig jelentősen lecsökkent a front-

73 A kommunisták kék cédulával (névjegyzékkivonat) többször is, több helyen szavaztak

74 1947–49. között zajlott

75 Gergely, Izsák (2000). 290.

szolgálat következtében. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány által létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állította helyre a művelődés központi irányítását. *Teleki Géza* miniszter egy rendeletben szabályozta a rendhagyó 1944/45-ös tanévet. Felszólított mindennemű tanintézményt, hogy haladéktalanul kezdje meg működését, s aki legalább három hónapig járt rendszeresen iskolába, kaphasson bizonyítványt. A minisztérium, 1945 februárjában kelt rendeletében rögzítette a tanügyigazgatás korábbi szervezetét, majd ugyanezen év júniusában jelezte, hogy a tanügyigazgatást az ország egész területén átveszi.⁷⁶

1945-ben rengeteg reformelképzelés született, és a politikai pártok programjában is szerepet kaptak a köznevelési javaslatok. Egyetlen párt vagy politikus sem vitatta, hogy az oktatást és a nevelést meg kell tisztítani az irredentizmustól, nacionalizmustól és a fasiszta szellemiség maradványaitól. A köznevelési koncepciók közül külön említést érdemel az *Ortutay Gyula*⁷⁷ nevével ellátott program, melyet még a kisgazda párt-hoz tartozó értelmiségiek dolgoztak ki. Ebben a programban 14 éves korig az iskolai oktatás és szerkezet azonos, és csak ezután oszlik különböző típusokra: humanista gimnáziumra és különböző szakiskolákra. Ezt követi 18 éves kortól a felsőoktatási tanulmányok. Később e gondolatok alapján jött létre a mai általános iskola. A kezdeti programtervezet hiányos volt, előkészítése befejezetlen, a döntést nem előzték meg gazdasági és szakmai számítások. A pedagógusok felkészítése, valamint kollektív, mindenre kiterjedő tanügyi vita sem előzte meg a tervezetet. Az egykori bírálók is jelezték, hogy egy háborúban kivérezett és elszegényedett ország nem képes elindítani a jelentős személyi és anyagi feltételeket igénylő új iskolatípust. Nőtt az oktatásban részesülők száma, melynek pozitív oldala volt, hogy mindenkinek biztosított tanulási lehetőséget. Az általános iskola felső tagozata is ingyenessé vált. Ez viszont azt eredményezte, hogy ott, ahol gimnázium I–VI. osztályából, vagy polgári iskolából alakult általános iskola felső tagozatává, az intézmény fenntartója, például az egyház anyagi bevételtől esett el. Emiatt sokan elítélték az intézkedést, valamint az egységesítést, a differenciálás hiányát, ami a tehetségesebb gyerekeket fogta vissza.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 novemberében rendelte el az intézményes felnőttek oktatás elindítását. Az egyetemeken úgynevezett munkástanfolyamok indultak, a nők előtt is megnyílt valamennyi egyetem és főiskola. A fizikai munkát végző emberek gyermekeinek tanítását és képzését népi kollégiumok⁷⁸ kialakításával szerették volna biztosítani. Ezt a mozgalmat, melyet a koalíciós pártok is támogattak, 1946 júniusában hirdették meg.

⁷⁶ 1945 júliusában indult el a Köznevelés c. lap, a központi irányítást segítő

⁷⁷ Néprajzkutató, politikus (1910–78), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–50)

⁷⁸ Aszódon is megalakult a NÉKOSZ (1947–49)

Pártpolitikai harc folyt a diákok megnyeréséért. Az MKP⁷⁹ 1944 végétől egy egységes, de befolyása alatt álló ifjúsági szövetség megeremtésére törekedett. Ezért támogatták a MADISZ⁸⁰ szervezését és törekvéseit. Eközben a katolikus egyház, személyesen *Mindszenty József* hercegprímás, törekedett arra, hogy egy politikai párt se avatkozzon az ifjúság nevelésébe. A koalíciós pártok módfelett fontosnak tartották az oktatást végző pedagógusok politikai szemléletének alakítását. A pedagógusok szakszervezete 1945 nyarán 50 fő részére politikai-világnézeti tanfolyamot szervezett a fővárosban. A tanítókkal szemben az MKP rendkívül bizalmatlan volt. Átnevelésük mellett megkezdtek az „új gárda” gyorsított kiképzését, akikkel le lehet majd cserélni a régiakat.

1945-ben felülvizsgálták az addig használt tankönyveket, és elkezdték a tanítás új szellemben való áthangolását. A tankönyveket az Országos Köznevelési Tanács⁸¹ Tankönyvügyi Bizottsága vizsgálta felül. Döntésük után kivonták a forgalomból az addig használt történelem, földrajz, magyar irodalom, közgazdasági és társadalomismereti tankönyvet. A Kiszgazda Párt kezdeményezésére a pártközi megbeszélésen állapodtak meg a vallásoktatás fakultatívvá tételéről. 1947 tavaszán *Ortutay Gyula*⁸² vállalta a folyamat elindítását. Törekvései akkora ellenállásba ütköztek a szülők és az egyházak részéről, hogy visszakoznia kellett. Az igazi politikai összeütközést a baloldal és a katolikus egyház között az iskolák államosítása jelentette. A protestáns egyházak és az izraelita hitfelekezetek ugyan a kényszerű megegyezést választották, de azokat, akik nem értettek egyet ezzel, letartóztatták⁸³. A katolikus egyház vezetői erőteljesebben követelték az államosítás elvetését, támogatóit pedig az egyházból való kiközösítéssel fenyegették. *Mindszenty József* hercegprímás buzdítására állt ellen a katolikus egyház az államosításnak, amikor is Pócspertrin történt 1948. június 3-i tüntetésen egy rendőr meghalt. Az eset kapóra jött az államosítást kieroszakoló kormányerőknek, akik igyekeztek hisztérikus légkört teremteni. A falu jegyzőjét statáriális⁸⁴ tárgyalás után kivégezték, a plébánosát pedig életfogytiglani börtönnel sújtották. Ebben a hangulatban tűzte napirendre az országgyűlés az egyházi iskolák államosítását, 1948. június 16-án. A tiltakozó képviselők név szerinti szavazást⁸⁵ kértek, de a parlament döntő többségben igennel szavazott.⁸⁶ Ebből adódóan az Aszódi Evangélikus Gimnáziumot is államosították.

79 Magyar Kommunista Párt

80 Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség

81 1945. április 19-én jött létre, elnöke Szent-Györgyi Albert, tagjai pl. Sik Sándor, Illyés Gyula, Veres Péter

82 Vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–50)

83 Például: Ordass Lajos evangélikus püspök(1948), Ravasz László, református püspököt lemondatták (1948)

84 Rögtönítélő bíróság

85 320 igen, 63 nem szavazat

86 1948. évi XXXIII. tc.

Az Aszódi Evangélikus Gimnázium, az internátus és az általános iskola államosítása

A tankerületi főigazgató rendelete értelmében a gimnáziumot (június 16-án), az internátust és az általános iskolát (június 17-én) hivatalosan leltárba vették. A jegyzőkönyv készültkor⁸⁷ Nagy Imre, a gimnázium igazgatója, dr. Czirbusz Endre, a tanulóotthon igazgatója, Siklósi Kálmán, az általános iskola igazgatóhelyettese és Bogya Géza, evangélikus lelkész, az aszódi evangélikus egyházközség küldötte voltak jelen. Az átvételt elvégző bizottság tagjai voltak: dr. Takács Gyuláné, Kovács Zoltán, Literáty Káldi Gyula (műszaki szakértő), dr. Márton Emil (jogi szakértő). A jegyzőkönyvet Nagy Imre nem írta alá.

A három épület anyagi adottságai a következők voltak: a gimnáziumot magába foglaló telek, melynek területe nagyjából 4 és fél katasztrális holdnyi⁸⁸ kiterjedésű volt, az internátust magába foglaló telek és az általános iskolát magába foglaló telek. Ezeket a jegyzőkönyv első, második és harmadik pontjának első felében fejtették ki. A harmadik pontban még leírták, az egyházközség képviselőjének indítványát, hogy az átadott ingatlanok néhány helységét használhassák gyülekezeti célokra, hiszen az eddig használt épületeket államosították, így az egyházközségnek erre a célra használható ingatlana nincs. A bizottság ehhez hozzájárult. Az irat második felében az átvett épületek szerkezetét, állapotát és felépítését részletezték.

„A gimnázium emeletes épület, alagsorból, földszintből és két emeletből áll, amely kizárólag iskolai célokra szolgál. Az épület háborús károkat szenvedett, belső berendezése részben elpusztult, mely eddig kismértékben pótoltatott, tehát további pótlásra és épület helyreállításra szükség van.”⁸⁹

A dokumentum harmadik részében azt írja le, hogy a gimnázium és az internátus igazgatói címét is Nagy Imre kapta volna meg, de ő ezt visszautasította azzal az indokkal, hogy a két munkakörrel járó kötelességeit a két intézmény közötti távolság miatt csak nehézkesen lehetne elvégezni, ezért az internátus igazgatói széke továbbra is dr. Czirbusz Endre birtokában maradt.

Az ingatlanvagyonról felvett jegyzőkönyvek mellé részletes leltári jegyzéket csatoltak a gimnázium és az internátus ingó vagyonáról, a bútorokat, különböző használati tárgyakat, laborok, könyvtárak, tanári szoba felszerelését számba véve. Külön jegyzékben említették meg az iskolához tartozó vásártér, ill. vásártartás jogát, melynek egy részét még a Podmaniczky család adományozta az intézmény számára.

Nagy Imre igazgató így emlékezett vissza az államosítás fejleményeire a tanévzáró értekezleten: „182 éve áll fenn az intézet, létében sokszor látott küzdelmes napokat,

87 1948. július 27. Aszód, Ev. Petőfi Gimnázium, tanulóotthona

88 Nagyjából 5754,6 négyzetméter

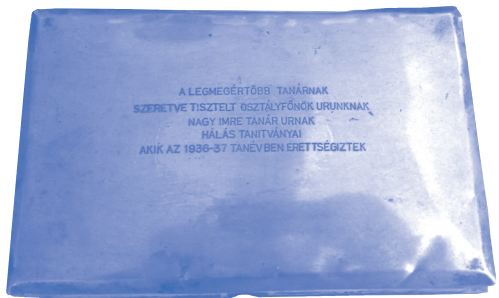
89 Jegyzőkönyv, 1192. sz.

nem egyszer fenyegette a bezárás veszélye. Szerencsére mindig akadtak nemes lelkű támogatók, akik az evangélium szellemétől áthatva anyagi és erkölcsi segítséggel támogatták. Hosszú volna felsorolni az iskola jötevőinek neveit. Hálával kell gondolnunk az iskolafenntartó egyházra, annak vezetőire, akik az iskola tanárainak ügyét, az intézet sorsát mindig szívükön viselték.”

Az aszódi gimnáziumot, általános iskoláját és internátusát az eredeti fenntartó, vagyis az evangélikus egyház mindennemű kártalanítása nélkül 1948. július 26-án birtokba vette az állam. Nagy Imre, mint igazgató ebben az állami iskolában még egy évet töltött a nyugdíjba vonulásáig. Így vált az „utolsó” igazgatóból az „első” igazgatóvá. 1954-ben halt meg, sírja az aszódi temetőben található, melynél a mai aszódi gimnazisták is gyertyát gyújtanak.

Az intézmény további sorsa

Kezdetben a tanári karban nem következett be változás, tehát ugyanazok a tanárok tanítottak, mint az egyházi gimnáziumban, viszont meg kellett barátkozniuk az új követelményekkel és kihívásokkal, hiszen az általános iskola is a gimnázium falai között működött, kerek három éven keresztül, amiből adódóan az elemi tanodában is tanítaniuk kellett. Az 1949/50-es tanévtől párhuzamosan működött az új négyosztályos és a régi nyolcosztályos gimnázium, és míg az előbbi az általános műveltség átadására koncentrált továbbtanulni nem akaró diákoknak, addig az utóbbi a felsőoktatásban való továbbtanulásra készítette fel. A négyosztályos gimnáziumba lányokat is felvettek, így az iskola koedukált intézmény lett. Kötelező jelleggel bevezették az orosz nyelv oktatását is. Az 1912 óta működő nyolcosztályos gimnáziumi oktatás az 1951/52-es tanévben szűnt meg, miközben folytatódott a négyosztályos gimnázium kiépítése, amely az 1952/53-as tanévben vált teljessé.

A tanári kar az évek folyamán lecserelődött, és az eltelt 4 évtized után a többség már nem érthette meg, hogy 1994-ben újraindult – igaz egy másik épületben – az evangélikus gimnázium.

Köszönetet szeretnénk mondani a Református Tehetséggondozó Alapítványnak és az Evangélikus Pedagógiai Intézetnek, hogy a pályázatok kiírásával lehetőséget adtak a kutatói munkára. Köszönjük iskolánk tanárainak támogatását, különösen mentorkunknak, *Debrődiné Dobóczy Mária* tanárnő segítségét az Iskolatörténeti Múzeum anyagaiban való tájékozódásban, és javaslatait az anyag feldolgozása során.

Felhasznált források:

Asztalos István: Az aszódi evangélikus középiskola története. A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Aszód, 2003.
Az aszódi Evangélikus Gimnázium értesítői 1914–1944. <http://www.medit.lutheran.hu/>
Az aszódi iskolák államosításával kapcsolatban felvett jegyzőkönyv. 1948. július 27. (kézirat) 808/E1948/ Ev. Esperesi Hivatal, Főrgyergyely Jenő, Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica Kiadó. Bp. 2000.
Nagy Imre hagyatéka, Iskolatörténeti Múzeum, Aszód.; Nagy Imre önéletrajza kézirat, Iskolatörténeti Múzeum, Aszód.
Pölskei Ferenc, Gergyely Jenő, Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900–1994. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
<http://ega-muzeum.hu/>, <http://egaaszod.hu/>, <http://petofi-aszod.hu/new/>

Összefoglalás

A pályázatra beadott esszében röviden ismertettük iskolánk történetét, részletesebben az utolsó s egyben az első igazgató, Nagy Imre munkásságát. Az utolsó, ill. első igazgató kifejezés magyarázata az, hogy az evangélikus egyház fenntartásában működő gimnáziumban utolsóként igazgatta az intézményt, 1937–48 között, ill. az állami kézbe került iskola első igazgatója is ő volt. Többek között ez volt, ami felkeltette az érdeklődésünket, s tettük kutatásunk tárgyává ezt az időszakot. 1914-től tanított az aszódi gimnáziumban magyar és latin tárgyakat. Aktívan bekapcsolódott a gimnázium, a város és a gyülekezet különböző tevékenységébe, egyesületek, bizottságok tagjaként. Igazgatóként megőrizte az iskola nemes hagyományait, pl. Petőfi Sándor tiszteletét. Új dolgokat is meghonosított, pl. a szegény, de tehetséges tanulók támogatását. A második világháború nagy megpróbáltatások elé állította az iskolát. A tanárok s a diákok közül számosan szolgáltak kint a fronton, az itthon maradók élete is sok nehézségbe ütközött. A fegyveres harcok elmúltával az oktatás helyreállítása volt a legfontosabb feladat. Ezt követte 1948-ban az államosítás, melynek során az evangélikus egyház minden kártalanítás nélkül átadta a gimnáziumot az állami hatóságoknak.

Kulcsszavak: Aszód, Nagy Imre, evangélikus gimnázium, igazgató, államosítás

Kárpáti Sára, Kelemen Luca, Pásztor Panna és Remenár Csilla az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium tizedik évfolyamos tanulói. Két alkalommal vettek részt a protestáns iskolák számára meghirdetett iskolatörténeti versenyen. Először 2016-ban, a Reformációs Emlékbizottság és a Református Tehetségdonozó Alapítvány által meghirdetett *Rejtőzködő kincseink* című pályázatra adták be az esszéjüket. Az aszódi gimnazisták Majális rendezvényét, s a program szervezőjét, Jancsik Mihály tanár urat mutatták be. Egy évvel később, a reformáció 500. évfordulója alkalmából ismét megrendezésre került ez a megmérettetés, immár

Láthatatlan ember címmel. Az erre benyújtott pályamunkában az intézmény államosítása előtti utolsó evangélikus igazgató (1937–49), Nagy Imre életét, ill. az 1948-ban bekövetkező államosítás folyamatát dolgozták fel. Mindkét alkalommal bejutottak a döntő fordulóra. Mindnyájan fontosnak tartják, hogy megismerjék iskolájuk történetét, és emlékezzenek a régi hagyományokra és neves tanáraikra, diákjaikra. A csapat tagjai más tantárgyakban meghirdetett versenyeken is aktívak, Kelemen Luca a Lotz János Helyesírási Versenyen és angol fordító versenyen, Pásztor Panna pedig irodalmi/olvasó versenyen vett részt.

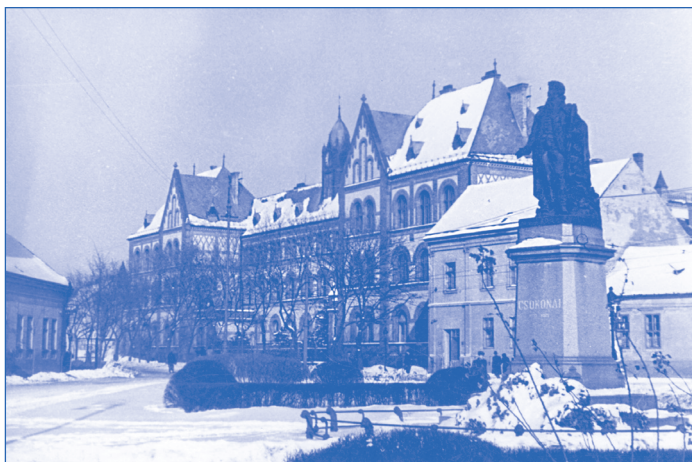
Kiss Dorina Beáta

Kölcsönhatás

*„Küzdj mindig, ha a cél nemes,
de ne állj ellen, ha nem érdemes.”*

Selye János

Amikor egy iskolai napon egyik tanárom odajött hozzám, és felajánlotta, hogy induljak „A láthatatlan ember” elnevezésű versenyen, nagyon megörültem. Világéletemben szerettem életrajzi könyveket olvasni, ilyen jellegű dokumentumfilmeket nézni, és egy újság elolvasását is mindig a benne található interjúval kezdem.

Dolgozatomnak az a célja, hogy a mai felgyorsult világban, ahol sokszor nem tudunk különbséget tenni sürgös és fontos dolgok között, felhívjam a figyelmet arra, hogy minden emberi életből lehet tanulni, mintául szolgálhat számunkra, ha ráérünk megállni mellette egy kis időre, és átgondolni, mit tanulhatunk belőle. Ez számomra is nehéz dolog, hiszen az iskolában töltött hosszú napok után kevés időm marad erre. Azonban emiatt a verseny miatt akarva-akaratlanul el kellett gondolkodnom rajta.

Van egy „láthatatlan ember”, akinek az élete sok tekintetben példaként szolgál számomra, és úgy gondolom, talán másoknak is hasznos lehet, ha megismerik a történetét. Ez az em-

ber nem más, mint Nagypapám, akit én ízig-vérig tanárnak, nevelőnek ismerek, még most öreg korában is. Ő szerettette meg velem már óvodás koromban a természetet, az ásványokat, és mindig elbűvölt a kísérleteivel. **Dr. Nagy Mihály**, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának nyugalmazott igazgatója, fizika–kémia szakos tanár. Mindig különös érzést vált ki bennem, mikor az iskola folyosóján, a falakon elhelyezett tablókön megpillantom a fényképét tanárként, osztályfőnökként, iskolavezetőként.

1937-ben, még a II. világháború kitörése előtt, a „boldog békeidőkben” született Debrecenben. Vele beszélgettem élete néhány kiemelkedő és meghatározó eseményéről. Számára fontos és természetes, hogy a természettudományok művelését és tanítását össze tudja egyeztetni istenhitével, amelyet a diktatúra időszaka alatt is vállalt. Életének ez jelentette az alapját.

A fizikában tanultuk, hogy hatás nincs ellenhatás nélkül. Azt vettem észre, és a pályázat is mutatja, hogy az emberek, még ha nem is akarják, hatással vannak egymásra. Közöttük is működik a „kölcsonhatás törvénye.”

Ahogy már a bevezetőben szó esett róla, Nagypapám a II. világháború előtt született. Ez az én korosztályomnak már javában történelem, az iskolai történelem tananyag része, az ő számára azonban valóság, saját élmény.

Nagypapa, mesélj nekem a gyermekkorodról és az akkor ért legmeghatározóbb élményeidről!

Apai ágon hétgyermekes, dolgos, iparos családból származom. Anyai nagypapám nyomdász volt Debrecenben. Egy öcsém van. Apám folytatta tovább nagypapám foglalkozását, a kalaposmesterséget. A Színház-átjáróban (a mai Liszt Ferenc utcán), a Csizmaszín mellett volt a kalapos műhelyünk. Később, a kis bolt helyett, a Csapó utca sarkán egy nagyobb üzletet nyitottunk, ahol már két alkalmazott is dolgozott. Az üzletet és az ehhez szőtt álmokat egyetlen bombázás romba döntötte. Egy szorgalmas, módos iparoscsalád reményei a falakkal együtt semmisültek meg.

Első emlékeim közé tartozik hároméves koromból a Színház-átjáró és a Csizmaszín óriási nyüzsgése. Ugyancsak mélyen bevésődött az emlékezetembe egy 1941 tavaszán tett utazás. A második bécsi döntés következtében már útlevél nélkül lehetett utazni. Szüleimmel utaztunk Szilágysomlyóra, egy nagy családi találkozóra. Két meghatározó élményre emlékszem: a viszontlátás kitörő öröme és az ott pusztító árvízre.

Mint akkor sok családnak az életét, úgy a ti életeteket is megnehezítette a világháború. Mi a legmegrázóbb élményed a II. világháborúról?

Még hároméves sem voltam, amikor kitört a második világháború, mikor pedig Debrecent kezdték bombázni, első osztályba jártam. Az élet akkor kizökkent a normális kerékvágásból. Minden új nap azt a feladatot jelentette: túl kell valahogy élni.

A legmegrázóbb élmény az állandó menekülés volt a bunkerekbe, hallani a sziréna hangját, látni, ahogy házak semmisülnek meg becsapódó bombák alatt. Az egyik nap Édesanyámmal a piacon voltunk. Már visszafelé jöttünk, pár méterre álltunk egy lassan haladó, megrakott szerelvénytől (a Csapókerti Állomástól ötven méterre volt a családi házunk), amikor a repülőgépeken kerepelni kezdett a géppuska. Csak annyi idő volt, hogy anyám elkiáltotta magát: hasalj le! Közben ő is végignyúlt a homokon, a kosárból szanaszét gurultak az almák. A földön hasalva mozdulatlanul, oldalra pillantva láttam, hogy a közelünkben szétfröccsen a homok a becsapódó lövedékek nyomán. A második gép rövid idő múlva visszafordult, és megismételte a sorozatot. A csendben eltelt néhány másodperc, mire anyám végre megmozdult.

Az én életemben, ha éppen ráterelődnek a gondolataim ezekre az emlékekre, még most is olyan nyomasztóak, hogy azt gondolom, másoknak is elég lesz belőle ennyit elolvasni.

Hogyan lehetett iskolába járni ilyen körülmények között?

Sehogy. Másodikos koromban (1944), a Fűvészkert utcai Református Elemi Iskolában, az első félévben nem is volt tanítás. Egyik első iskolai élményem, hogy az osztályunkból mintegy tíz gyereket *Tár Imre* – aki bennünket az első két évben tanított – a belváros egyik csendes kis utcájában, a saját lakásán kialakított hadi-tanteremben kezdett tanítani.

Az elemi iskolát követően (negyedik osztály) szüleim javaslatára a Református Főgimnáziumba jelentkeztem. A tanév végén a bizonyítványban azonban már a „Református Kollégium Gimn. Általános Iskolája” címzés állt, pedig az még gimnázium volt a javából. Az általános iskola elnevezés az államosítás előtt megjelent, de csak a bizonyítványban, a gyakorlatban ezt az elnevezést senki sem használta, mi gimnazisták voltunk. 1948-ban az államosításkor egységes lett az addig többféle lehetőséget biztosító oktatási rendszer, létrejött a nyolcosztályos általános iskola és a négyosztályos gimnázium. A főgimnázium alsó négy osztályából általános iskola lett. Ugyanazokba a tantermekbe jártunk, mint az előző évben, az osztályban is alig történt változás, de a tanárok változtak, és érezhetően alacsonyabb lett a követelmény.

Az általános iskola befejezése után újra beiratkoztam a négyévfolyamosra apadt Református Gimnáziumba. Jól tanultam, versenyszerűen atletizáltam. Tagja voltam az iskola 4 × 100 méteres váltócsapatának, és egyénileg is jó eredményeket értem el.

A diktatúra következménye volt az is, hogy Magolcsayról M. Nagy Mihályra kellett változtatnom nevemet. Pár év múlva azonban az M betű is kimaradt a személyi igazolványomból.

Beléptünk a „Rákosi diktatúra” korszakába. Mit tartasz fontosnak felidézni erről a korszakról?

Az ötvenes évek első felében a Rákosi-diktatúra azt a célt tűzte maga elé, hogy az úgynevezett „reakciós”⁹⁰ osztályok tagjait megfosztja a normális életlehetőségtől. Kítették őket az állásukból, közben államosították az ingatlanjaikat. A kevésbé tehetős „maszek” és a „kulák”⁹¹ családokat a méltánytalan adóztatással, beszolgáltatási kötelezettséggel tették tönkre.

Ilyen körülmények között szerettem volna egyetemre menni. 1955-öt írtak – mindenki csak egy helyre jelentkezhetett továbbtanulni. A teológia nem kivétel volt, egyszerűen nem törődtek az oda jelentkezőkkel. Eredetileg vegyésznek szerettem volna jelentkezni Debrecenbe, de ilyen szak nem indult abban az évben, azért jelöltem meg a kémia–fizika tanár szakot. Egyúttal a Kollégium Teológiai Akadémiájára is beadtam a jelentkezésemet. Úgy gondoltam, abban az esetben, ha mindkét helyre felvesznek, egyetemre megyek, mivel oda nehezebb volt bejutni származásom és az egyházi iskola miatt. Ha csak a teológiára vesznek fel, akkor Isten akaratából lelkipásztor leszek.

A teológiáról kaptam meg hamarabb az értesítést, felvettek. Egy héttel később a Kosuth Egyetemről is megérkezett a levél. Azt közölték egy mondatban, hogy a felvételi vizsgám jól sikerült, helyhiány miatt azonban nem nyertem felvételt. Az is benne állt a levélben, hogy az elért pontszámom alapján fellebbezési lehetőségem van. A fellebbezés sikerült, így lettem tanár szakos egyetemi hallgató.

Ezek szerint egyetemista voltál, amikor kitört az '56-os forradalom. Az iskolában tanultok, hogy Debrecenben dördültek el az első lövések, itt voltak a forradalom első áldozatai. Te mit csináltál '56 október 23-án?

1956. október 23-án reggel Debrecenben dupla marxizmus óráim volt. Szünetben egy felsős hallgató hozta a hírt, hogy tíz órától az egyetem előtt nagygyűlés kezdődik. A második óra még be sem fejeződött, az ifjúság már kezdett kiszivárogni a teremből. A három debreceni egyetem (KLTE, DOTE és a Mezőgazdasági Akadémia) küldöttei kora reggel óta egyeztették a pontokat, amelyek felolvasása és elfogadása a gyűlés legfontosabb feladata volt. Az ifjúság a húsz pontról egyenként szavazott kézfeltartással. Lehetett tizenegy óra, mikor a pontok elfogadása után előbb hatos, majd nyolcas

⁹⁰ Azok az emberek vagy csoportok, akik nem értettek egyet minden fenntartás nélkül a Kommunista Párt nézeteivel

⁹¹ Iparos, kereskedő, TSZ-be be nem lépett földműves

sorokba rendeződve a sok fiatal, néhány oktatóval együtt elindult a pártszékház irányába. Az egyetemista küldöttség az írásba tett követeléseket szándékozott átadni.

Az egyetem diákképviselői bementek a székházba, és átadták a *Húsz pontot* azzal a követeléssel, hogy azokat a megyei pártlap rendkívüli kiadása hozza nyilvánosságra. Miközben az eredményre vártunk, megszületett a javaslat, hogy egyetemista küldöttek menjenek a város nagyüzemeibe és délutánra hívják tüntetni a munkásokat is.

Délután négy óra körül a délelőttől képest sokkal többen voltunk, most már nem csupán fiatalok. Az indulatok nem szabadultak el, de a munkások jelenléte érzékelhetően forróbbá tette a hangulatot. Ahhoz éppen jókor érkeztem, hogy lássam, hogy hullik le a vörös csillag a Városháza és a MÁV-igazgatóság épületének tetejéről. Rendezett sorokról szó sem volt többé. A Kossuth utcán vonultunk vagy inkább sodródtunk a tömeggel a Megyei Rendőrkapitányság épülete felé. Egyszer csak lövések hallatszottak. Két ember életét veszítette és többen megsebesültek, mikor az ÁVH-sok⁹² a fegyvertelen tömeg közé lőttek.

'56 szerencsére nem akadályozott meg tanulmányaid befejezésében. 1959-ben megkaptad a diplomádat, és hivatalosan is kémia–fizika szakos tanár lett belőled. Hogyan és merre indult el az életed az egyetem után?

Az egyetem után munkahelyet kellett keresnem. Ebben az időben már udvaroltam Nagymamádnak, így mindenképpen egy városban szerettünk volna tanítani. Ennek érdekében a diplomaosztás napján összeházasodtunk. Én először egykori iskolámba mentem vissza érdeklődni, nincs-e szükség egy ilyen szakos tanárra. Kémia–fizika szakos tanárból hiány volt, ezért rögtön felvettek.

Így kerültél vissza egykori iskoládba, a „Refibe”. Én megkérdeztem több, egykori tanártársadat és beszéltem olyan emberrel is, aki amellet, hogy veled együtt tanított, még tanítványod is volt. Az általános véleményük volt, hogy téged egy nagyon körültekintő, alapos, igazságos tanárnak, kollégának ismertek meg, aki becsülte mind a tanártársait, mind a diákokat. Akik tanítványaid voltak, azok hozzátették, hogy olyan alaposan tanítottad nekik a kémiát, fizikát, hogy nagyon sok mindenre még most is emlékeznek. Ezek mellett szó volt még a feleltetési módszereidről, izgalmas kísérleteidről, osztálykirándulásokról. Te hogyan emlékszel vissza az ott eltöltött évekre? Szerinted milyen tanár voltál?

Kezdő tanár koromból jut eszembe, hogy már az első évben harmadikos osztályban is kellett kémiát tanítanom. Ők már harmadik éve voltak gimnazisták, én pedig akkor kezdtem a pályát. Ebben az osztályban tanult akkor a nálam hat évvel fiatalabb öcsém is, aki bár jó tanuló volt, az osztálytársai ellenben azt figyelték, nem lesz-e neki könnyebb dolga, ha a bátyjánál kell felelnie az órán. Már ekkor szembesültem egy később-

92 Államvédelmi Hatóság. A diktatúra legkíméletlenebb emberei voltak.

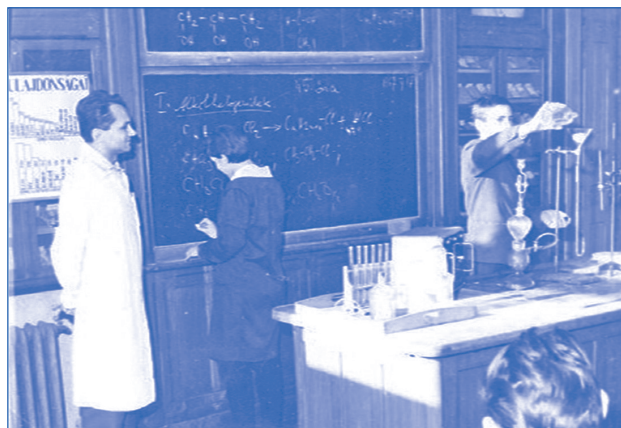
bi pedagógiai alapelvvel, hogy a tanárnak szigorúnak és mindig igazságosnak kell lennie.

Úgy emlékszem, amikor egy osztályban tanítani kezdtem, mindig elmondtam, hogy arra fogok törekedni, hogy mindenki a képességeinek megfelelő eredményt érje el. A konfliktus abból adódott, amikor valaki tartósan a képességei alatt teljesített. Nem mindenkitől kívántam meg ugyanazt a tudást (a jobb képességűektől többet), tehát azt gondolom, nem maximalista, hanem optimalista voltam.

Nehéz volt nálam jó osztályzatot kapni, még az elégségesért is meg kellett dolgozni. Az órák elején pedig nagy volt az izgalom, kit fogok feleltetni. Már fiatal tanárként rájöttem, hogy a felelők kiválasztása az osztálynapló lapozgatásával időigényes és véletlenszerű. Minden osztályról írtam ezért év elején két névsort. Ezt a diákok kutyanyelvnek hívták. Az egyikre az írásbeli és a szóbeli osztályzatokat más-más színnel írtam, így pillanatok alatt nyilvánvaló volt számomra sok olyan információ, amit a naplóból esetleg percek alatt sem tudtam volna kideríteni. Senki sem tűnhetett el szem elől.

Mivel a diákok többsége – gondolom – nem kedvelte az általad tanított tantárgyakat, nehéz lehetett egy egész életen át lelkesen tanítani. Ha így volt, akkor hogyan próbáltad mégis megkedveltetni velük a fizikát, kémiát?

A válaszom első része az, hogy minden osztályban volt néhány diák, akit érdekeltek ezek a tantárgyak. Ők általában külön feladatokat is kaptak tőlem, vagy ajánlottam nekik versenyeket, pályázatokat. A többséget is kellett azonban tanítani. Kiszűrtem a tananyagból a lényeges részeket, amikből nem engedtem. Ilyen volt például a kémiában a periódusos rendszer ismerete. Arra is hamar rájöttem, hogy a diákok érdeklődését le tudják kötni a fizikai és kémiai kísérletek. Egy kísérlet által mindig jobban megértették az anyagot, és az órákon is aktívabbak voltak, jobban figyeltek. Én már diákkoromban is kísérleteztem, otthon egész kis laboratóriumot rendeztem be a mosókonyhánkban.

A természettudományok ok-okozati összefüggései logikus gondolkozásra nevelnek, erre pedig mindenkinek szüksége van. Erre próbáltam felhívni diákjaim figyelmét, és megértetni ezt velük.

A tanítás mellett milyen feladatokat vállaltál még az iskola életében?

Úgy tudom, hogy most is vannak az iskolában reggeli áhítatok. Amikor én tanítottam, akkor minden reggel volt egy negyedórás áhítat, de nem volt kötelező. Hetente egy alkalommal egész tanári pályafutásom alatt én tartottam ezt az áhítatot. Hamar észrevettem, hogy a diákok között szóbeszéd tárgya lett, hogy a fizikatanárunk az Isten igéjét magyarázza. Talán többet vittek magukkal, mikor eljöttek egy áhítatra, mint amikor ugyanazt a vallásórán, a vallásstanár szájából hallották.

Fiatal koromban néhány évig felügyelő tanár is voltam az internátusban. A tanulásban tudtam a diákoknak segíteni, és a fegyelmezésben is jó iskola volt ez számomra.

A Kollégium nagyhírű Szőnyi-féle ásványgyűjteménye a II. világháborúban megsérült és összekeveredett.

Még fiatal koromban 1960-ban, az igazgatóm azt a feladatot bízta rám, hogy hozzam rendbe a gyűjteményt. Másfél évig dolgoztunk rajta, 10-12 ásványokat szerető diák segítségével. Ez a kezdetben nyomasztó felelősséggel járó feladat tanított meg arra, hogy minden munka, amit lelkiismeretesen elvégzünk, valamikor hasznunkra válhat. A későbbi évtizedek folyamán, előbb Szőnyi 33 ezer darabos hagyatékáról, később pedig magáról *Szőny Pálról*, a neves pedagógusról írtam könyvet. Itt tettem szert azokra az ásványtani ismeretekre, amelyeket az ATOMKI⁹³ tanári ösztöndíjasaként később hasznosítani tudtam.

1992-ben választottak meg a „Refi” igazgatójának. Mi mindent építettél be az iskola életébe ez idő alatt?

Majd negyven évig mi voltunk az ország egyetlen protestáns középiskolája. Ezt diákként, később harminc évig tanárként is átéltem. 1990 után iskolavezetőként szembesültem azzal, hogy a református közoktatásban versenyhelyzet kezd kialakulni. Ez történelmi lehetőség volt az ateista egypártrendszer után arra, hogy az egyházi oktatás bizonyítson. Az új helyzethez azonban nekünk, az előzőleg egyetlen iskolának is alkalmazkodni kellett.

Így született meg a *Kollégium-történeti vizsga* ötlete. Az iskola történetét úgy kezdtük el megismertetni az iskola diákjaival, hogy az elsősöktől elvártuk, adjanak számot öreg iskolájuk történetének ismeretéről. Az idősebbeknek nem tettük kötelezővé a beszámolót. Minden új dolog bevezetése általában nehézségekbe ütközik, egy apró ötlettel azonban gyakran lehet segíteni. Akik eredményes beszámolót írtak, azok nem osz-

93 Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete

tályzatot, hanem ezt a tényt tanúsító pótlapot kaptak a bizonyítványukba. Néhányan, akik a legsikeresebben vizsgáztak, a Kollégium ifjú idegenvezetője kitüntető címet is megkapták. Mikor egyszerre sok csoport látogatott a kollégium múzeumába, tanítási óráról is felmentést kaphattak egy csoport vezetése miatt.

A Kollégium időszaki kiállításán láttam régi diáknévsorokat. Ezeket olyan diákok készítették, akik annak idején tógátus⁹⁴ korba kerülve, aláírták az iskola törvényeit, aláírásukkal tanúsították, hogy a maguk számára kötelezően elfogadják azokat. Tógátusként olyan büszkék voltak neves elődeikre, hogy visszafelé haladva hosszú listába írták diákelődeik névsorát. Azt gondoltam, hátha a mai diákok önérzetét is növelné, erősítené iskolájukhoz való ragaszkodásukat egy megújított diák-hagyomány. A felélesztett hagyomány szerint, a gimnázium első tanévét sikeresen befejezett diákok a következő tanév elején tesznek fogadalmat. Az is fontos, hogy a diákoknak erről az ünnepélyes pillanatról legyen valami maradandó emléke. Nagy példányszámban díszes emléklapot nyomattunk, melyet a diákok a fogadalomtétel után megkapnak. Előbb azonban beírják nevüket abba a vaskos könyvbe, amely meg fogja azt őrizni az utókornak.

Szerettem volna, hogy diákjainkat a viseletük alapján is meg lehessen különböztetni. A kollégiumi diákok hagyományos egyenruhája a sötét színű, zsinóros bocskai volt. A felsős diákok erre öltötték fel a zöld színű, sárga szegélyes-zsinóros tógát. A fiúk számára tehát adva volt a bocskai, de nem tudtam, hogy a lányoknak mit kellene viselni. A lányok ünnepi viseletének kialakításakor a Leányinternátus vezetője nagyon körültekintően járt el. Háromféle öltözetet terveztetett. A lányok titkos szavazással döntöttek a három modell között. A szavazatok nagy többségét a bocskai kapta.

Az akkor történt dolgok közül talán az általános iskola alapítása volt a legjelentősebb. A kilencvenes évek elején vetődött fel a Kollégium Igazgatótanácsának egyik ülésén, amikor már az Egyházkerületben is több református általános iskola működött, hogy Debrecenben is lenne igény rá. A következő ülésen azzal álltam elő, hogy mivel most megvan a lehetősége az egyházi iskola alapításának, a lehetőséget meg kell ragadni, a fenntartó miért ne lehetne a Kollégium? Az Egyházkerület püspöke is rábólintott a dologra, ezzel az alapítás kérdése eldőlt. A Kisrefiben felmenő rendszerben lassan megkezdődhetett a tanítás.

Ahogy a pályaválasztásnál már szó volt róla, eredetileg vegyésznek készültél. Miben mutatkozott meg az egykori vágy a tanítás/igazgatóság mellett? Illetve tudós tanárként is emlegetnek. Mire utal az elnevezés?

Aki természettudományos tárgyat tanít, a tanításban hasznát veszi, ha belekóstol a kutatásba. Már tíz éve tanítottam, mikor a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeiben ösztöndíjat hirdettek, gyakorló középiskolai tanárok számára. Ezek közül

⁹⁴ A Kollégium főiskolai tagozatán tanuló diák, aki jogosult volt az egyenruha viselésére

pályáztam meg és nyertem el egyet. Az ATOMKI-ban minden engem érdeklő téma kapcsolódott az atommagfizikához. Azért pályáztam éppen a nyomdetektoros csoporthoz, mert ott olyan témát ajánlottak, aminek a megoldásához kémiai és ásványtani ismeretekre is szükség volt. A radioaktív nyomdetektoros kormeghatározáshoz az ásványtan területéről kiindulva tudtam egy új szempontot hozzátenni. A kollegák, akikkel együtt dolgoztam, az atommagfizikában mozogtak otthonosabban, így sikerült együtt új eredményt elérni.

A radioaktivitás és a maghasadás emberi szem számára láthatatlan jelenségét az ásványokban, később különféle műanyagokban sikerült láthatóvá tenni, speciális kémiai eljárásokkal. Ezen a területen tudtuk reprodukálni a szakirodalomban publikált eredményeket, és egy területen ki is tudtuk azokat egészíteni.

Néhány ösztöndíjas év után, amikor a témámat még nem sikerült befejezni, vendégkutató maradtam az ATOMKI-ban. Ez az állapot még most is tart, például együtt dolgozom egy kutatóval, a kabai meteorit mágneses viselkedésének megfigyeltésén.

A diákok tanórákon rendszerint kevés kísérletet látnak. Az önálló kísérletezésre adtunk lehetőséget azáltal, hogy néhány lelkes tanárral alapítványt hoztunk létre, Varázskuckó Debrecen Természettudományos Játsszóház néven. Pályázatokon nyert pénzzel sikerült az eszközöket beszerezni.

Az életed folyamán több könyvet is írtál. Az egyik a kabai meteoritról szól. A *Kaba-kő titka* című tudomány-történeti színjáték szöveggönyvét végig is olvastam, és számomra nagyon érdekesnek tűnt. A te történeted hogyan kezdődött a kabai meteorittal?

A kabai meteoritot 1963-ban sikerült először a kezembe venni, amikor még fiatal tanár voltam. Az Egyházkerület engedélyével vizsgálatok céljára az ATOMKI-ban vágtak le belőle egy kis mintát. Az én feladatomban volt a meteorit szállításáról és biztonságáról gondoskodni. Első írásom a meteoritról a hullás 125. évfordulóján, 1982-ben jelent meg az *Élet és Tudomány* című folyóiratban. Abban az írásban a hangsúlyt a meteorit szervesanyag-tartalmára tettem, aminek a meteorit a világhírt köszönhetette, már a hullást követő évben.

A százötven éves évforduló előtt felöltött bennem, hogy ezt az alkalmat méltóképpen meg kellene ünnepelni. 2007-ben fő szervezője voltam azoknak a megemlékezéseknek, amelyeket a kabai meteorit hullásának 150 éves évfordulója alkalmából rendeztünk (meteorit kiállítás, előadások, színjáték). A következő évben került kiadásra *A kabai meteorit* című könyvem magyar és angol nyelven.

2017. november 8-án nemzetközi konferenciát rendeztünk a Kollégiumban, a meteorit kutatásáról, a hullás 160 éves évfordulójára is emlékezve.

Milyen vizsgálatokat végeztek az utóbbi időben a Meteoriton, illetve milyen új lehetőségeket rejt még?

A kabai meteorit vizsgálatánál például egy új módszert alkalmazunk. Computer Tomográf (CT) segítségével roncsolás-mentesen tudunk részletes képet kapni a meteorit belsejéről.

A meteorit mágneses viselkedését is részletesen megvizsgáltuk. Ilyen vizsgálatra eddig nem került sor.

A meteorit anyag vékony csiszolatán vasbaktérium telepre emlékeztető ásványosodott füzereket sikerült kimutatni. Ez már a magasabb rendű, Földön kívüli élet nyomaira mutat.

Életed során több mint kétszáz közleményt, valamint 8 könyvet írtál. Mostanában is írsz tudományos ismeretterjesztő cikkeket, amelyekben párhuzamot vonsz a hit és természettudomány között. Mi a célod ezzel?

A Magyar Református Presbiteri Szövetségnek van egy folyóirata, a Presbiter. Ez eljut sok gyülekezetbe, de presbiterek, egyháztagok is vannak szép számmal az előfizetők között. A folyóiratban „Mindennapi természettudomány” címmel megjelenő rövid írásaimban azt próbálom egyszerű példákon megmutatni, hogy a természettudományos gondolkodás és az Istenhit nincsenek ellentmondásban, ellenkezőleg, jól kiegészítik egymást. Szeretném, ha ezzel minél többen szembesülnének. Egyetlen példát emelek ki a sorozatból, ami egyúttal visszautal a pályázat címére is.

A sima jégen két korcsolyázó áll szemben egymással. Egyszer csak az egyik hirtelen meglöki a vele szemben állót. A következmény az lesz, hogy mindkét korcsolyázó hátrafele fog csúszni, azaz távolodnak egymástól. Azt természetesnek vesszük, hogy a meglökött korcsolyázó a lökés irányába elindul. Biztosan van, akit meglep, hogy a lökést kezdeményező korcsolyázó is elmozdul, pedig a magyarázat egyszerű: a természetben az erők mindig párosával lépnek fel (Newton 3. törvénye). Nincs hatás ellenhatás nélkül.

A Hegyi Beszéd végén (Mt.7,12) Jézus valójában arról beszél, hogy van és működik a lelki kölcsönhatás törvénye is. „Amit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti ugyanazt cselekedjétek velük.” Aki szeretettel fordul a mások felé, általában szeretetet kap viszonzásul. Ha ezt meg akarom tapasztalni, legjobb, ha én vagyok a kezdeményező.

Nagypapa, köszönöm a beszélgetést. Sokat tanultam belőle. A te életedből is látszik, hogy azokban a nehéz időkben is összekapcsolható volt a tanítás, kutatás, és a család annak, aki szorgalmasan, céltudatosan és Istenbe vetett hittel végezte munkáját.

Felhasznált források:

A kabai meteorit. The Meteorite of Kaba (Summary) *Deb. Ref. Koll.* , 2008.

dr. Nagy Mihály; dr. Kirsch Éva: A Kaba-kő titka. Tudománytörténeti színjáték 15 jelenetben. *Református Tiszántúl Kiadványai* 3. kötet, Debrecen 2007.

Színek, fények és formák az ásványok világában. A Debreceni Református Kollégium Szőnyi-féle ásványgyűjteménye. *Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó; Debreceni Református Kollégium*, 2000.

Szőnyi Pál. Tudós tanárok-tanárr tudósok. Sorozat szerkesztő: Jáki László. *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Bp.* 2001.

Összefoglalás

Van egy ember – a Nagypapám – akinek az életét a 20. század középső évtizedeinek olyan meghatározó eseményei alakították, amelyek az én kortársaim számára már a történelmet, az iskolai tananyag részét jelentik.

Kérdéseim nyomán a pályázatomban megelevenednek a történelem eseményei (pl. Észak-Erdély visszacsatolása, a II. Világháború, a diktatúrák, 1956), és egy ízig-vérig tanár-egyénség tapasztalatai. Megtanultam tőle, hogy a hitben élő embernek, a nehéz külső körülmények ellenére is lehet derűs az élete.

Jézus mondja: „Amit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti ugyanazt cselekedjétek velük” (Mt 7,12.). Fizikatanár Nagypapámtól megtanultam, hogy nem csak a fizikában, hanem az emberek közt is működik a kölcsönhatás törvénye.

Kulcsszavak: életmű, diktatúra, Istenhit, kölcsönhatás, kabai meteorit

Kiss Dorina Beáta

Kiss Dorina Beáta, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának 10/b osztályos tanulója vagyok. Debrecenben születtem és azóta is itt élek. Pályamunkám tárgya a pedagógus Nagypapámmal való beszélgetés

olyan eseményekről, amiket ő átélt, az én korosztályom számára pedig már történelem. A tanárt a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában való tanításról, nevelésről és a kutatómunkáiról kérdeztem.

Dr. Zsilinszky Mihály, a láthatatlan ember

Zsilinszky Mihály a szarvasi ágostai hitvallású gimnázium diákja, majd tanára volt. Gyermekként átélte az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit, felnőttként részese volt az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttének, majd a felbomlásának is. Hosszú, szorgalmas munkával telt életében többször találkozott Kossuth Lajossal, Ferenc Józseffel, Munkácsy Mihállyal, Mikszáth Kálmánnal, csak néhányat kiemelve neves kortársaiból. Szerény, nagy tudású ember volt, mintaszerű családfő, kitűnő tanár és köztisztviselő, sokoldalú író, egyháza odaadó, hű szolgálója.

A szarvasi Vajda Péter Evangélikus Gimnázium mai épületében az első emeletet az egykori neves igazgatókról és tanárokról készült festmények díszítik. Az osztálytermemből kilépve mindig Zsilinszky Mihály szeretetet sugárzó alakját

látom. A pályázat lehetőséget adott arra, hogy megismerjem az Ő életútját. Dolgozatomban szerettem volna bemutatni nagyszerű emberi tulajdonságait, a tanári pályán, a tudományos életben, az egyház irányításában és a politikai életben folytatott sokoldalú tevékenységét.

Egész történelmi korszakot átfogó életút

1838. május elsején született Békéscsabán, Patai Ilona és id. Zsilinszky Mihály, szlovák származású, evangélikus vallású paraszt szülők első gyermekeként. Édesapja igazság-szerető, szigorú ember volt, aki az akkor már 25 000 lakosú Békéscsaba községi bírjaként és az evangélikus egyház gondnokaként is tevékenykedett, 1875-ben bekövetkezett haláláig. Ő lett Békéscsaba első díszpolgára.

Zsilinszky Mihály, öccsével és három húgával szerető családban nőtt fel. Elemi iskoláit Békéscsabán a „kastély iskolában” kezdte, ahol tehetségére tanítója, Wilim János figyelt fel. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a polgári iskolát végül

Orosházán fejezte be jeles eredményekkel, tanítója *Chován Zsigmond* volt. 1850-ben lett a szarvasi evangélikus gimnázium diákja. A forradalom leverése után *Vajda Péter* szellemi örökségét megtartva *Haberern Jonatán* így jellemezte a gimnáziumot: „*A humanizmus a realizmussal karöltve jár benne, s a kettő barátságosan segíti egymást.*” *Zsilinszky* osztályfőnöke *Golnhoffer György* volt, tanárai *Szemián Dénes*, *Lukesch Flóris*, *Lányi Gusztáv* és *Tatay István* voltak. Két évfolyammal tanult fölötte *Benka Gyula*, aki élete végéig jó barátja volt. Az utolsó két gimnáziumi évben már „altanítóként” segítette *Lányi Gusztáv* munkáját a rajztanodában. A gimnáziumot 1858-ban kiváló eredménnyel fejezte be, elnyerte a *Róth-Teleki* ösztöndíjat. (Az ösztöndíjat *Teleki József* gróf özvegye, *királyfalvi Róth Johanna* alapította. A százezer forintos ösztöndíjalap hatezer evangélikus tanulót támogattott az évek során.)

Mivel édesapja azt szerette volna, hogy fia pap vagy tanár legyen, 1858–60 között a pesti Protestáns Hittudományi Egyetem hallgatója lett. Mentora *Székács József* volt, aki szerény származása ellenére tehetsége, tanulmányai és szorgalmas munkája révén, egyháza vezető emberévé vált. *Zsilinszky* büszke volt arra, hogy mesterének tudhatta. Az egyetemi évek alatt *Fabiny Teofil* családjánál nevelősködött. A kor szokásainak megfelelően külföldi egyetemeken folytatta tanulmányait. A hallei, majd a berlini egyetem hallgatója lett. A szünetekben beutazta Németországot, Svájcot, Franciaországot és Olaszországot, elsősorban *Luther*, *Kálvin*, *Melanchton* és más reformátorok életének helyszíneit látogatta meg. A magyaron és szlovákon kívül négy nyelvet sajátított el, angolul, franciául, németül és olaszul is beszélt. 1861-ben a békési esperesség hívja vissza a szarvasi főgimnáziumba tanárnak. Egyetemi tanulmányai végén, 1862-ben bölcsészdoktori címet kapott.

Szarvasra visszatérve kezdődik tanári pályája, ahol nagy lelkesedéssel fog hozzá a tanításhoz. 1867-ben feleségül veszi *Haan Karolinát*, egykori tanítója, *Wilim János* unokáját. Apósa, *Haan Lajos*, csabai evangélikus lelkész és történész nagy hatással volt rá későbbi közéleti és történelmi munkájában. A szarvasi gimnáziumban magyart, történelmet és vallást tanított (az ő idejében egy teológiai évfolyam is indult). Ő volt az önképzőkör elnöke, tanulmányokat, tankönyveket írt, vasárnaponként gyakran szolt a hívekhez *Tessedik* szószerkéről a szarvasi Ótemplomban. Magyarul szolt a tót anyanyelvű hívekhez, akik beszédeit nagy figyelemmel hallgatták. Három gyermeke született. A boldog évek véget értek, amikor 1873-ban meghalt *Ilma* lánya, majd 1874-ben skarlátban, szeretett felesége, *Linka*. Betegeskedő édesapja kérésére hagyja el Szarvast és a tanári pályát, visszaköltözik Békéscsabára. A családi tragédiák tovább folytatódnak, 1875-ben meghal édesapja és az alig 10 hónapos legkisebb fia, *Mihály*. A válságos éveken hite és munkája segítette át. Békéscsabán presbiterré, majd egyházfelügyelővé választották, élete a kutatómunka és a közügyek felé fordult. Tanári állást soha többé nem vállalt, de még 25 évig tagja maradt a szarvasi főgimnáziumi tanácsnak, és egész hátralévő életében foglalkoztatta az oktatás ügye.

Zsilinszky Mihály Békéscsabán ismeri meg második feleségét, *Reök Ilonát*, aki a nemesi származású *Reök család* tagja. 1883-ban házasodnak össze, három fiúgyermekük születik. Apósa, *Reök István*, *Munkácsy Mihály* nevelőapja volt annak szülei halála után, így került *Zsilinszky* kapcsolatba a művésszel. *Munkácsy Mihály* többször meglátogatta a *Zsilinszky* családot magyarországi tartózkodásai idején, feleségével a közép-ső *Zsilinszky* fiú keresztszülei lettek. *Munkácsy Mihály* 1900. május elsején halt meg Endenichben (Bonn). A budapesti állami temetés egyik szervezője *Zsilinszky* volt.

1875-től egyre több feladatot vállal a politikai életben. Országgyűlési képviselő, majd főispán, államtitkár lesz. Feladatai miatt sokat költözik családjával. Csongrád megye főispánjaként például néhány évet Szentesen töltenek. 1895-től a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára, családjával Budapesten telepednek le. Államtitkári idejéhez több fontos esemény kapcsolódik: részese lesz a millenniumi ünnepek szervezésének és az Országház építésének is.

1905-ben a kormánypárt bukását követően *Zsilinszky* visszavonult. Több évtizedes munkája elismerésül *Ferenc József* 1901-ben a Lipót-rend keresztjével tüntette ki, 1905-ben belső titkos tanácsossá nevezte ki. 1910-ben *Tisza István* Nemzeti Munkáspártjában visszatér a politikai életbe, 1918-ban, 80 évesen aztán végleg visszavonul. Az I. világháborúban hősi halált hal *István* fia, akinek elvesztését élete végéig nem tudja elfogadni. Egyháza felügyelőjeként baráti kapcsolatba került *dr. Raffay Sándor* püspökkel, aki szinte minden nap meglátogatta őt. Egyre többet betegeskedik, de hazája és egyháza jövőbeli sorsa élete végéig foglalkoztatja.

1925. október 25-én halt meg. Koporsóját az Akadémia előcsarnokában ravatalozták fel. Temetésén *dr. Raffay Sándor* evangélikus püspök mondott beszédet.

Kitűnő, sokoldalú tanár

Zsilinszky Mihály 1861-ben tér vissza Szarvasra, egykori alma materébe tanárnak. *Tatay István* igazgató és *Haviár Dániel* esperes fogadja. A két vezető egy nehéz történelmi korban, erős kézzel irányítja a gimnáziumot. 1862-ben *Benka Gyulát* is meghívják tanárnak. Egy ideig helyettes tanárként oktatnak, *Lukesch Flóris* 1864-ben bekövetkezett halála után rendes tanárokká nevezik ki a két egykori diáktársat. A hatvanas években a szarvasi gimnázium egyre elismertebbé vált, nőtt a tanulók létszáma, a tanári kar és a fenntartó esperesség között harmonikus, jó viszony uralkodott. Szépen gyarapodtak a gimnázium gyűjteményei, a természetrajzi, fizikai szertárak s a könyvtár. 1868-tól lehet a főgimnáziumban érettségi vizsgát tenni, miután az iskolát a kormány nyilvánossági joggal ruházta fel. A fejlődő iskola épületét bővítik, ekkor épül az egykori földszintes *Tessedik-iskola* emeleti szintje. *Zsilinszky Mihály* történelmet, magyar nyelvet és irodalmat, földrajzot és rajzot is tanított. A tanítvány *Sárkány Imre*, aki később maga is történelemtanár lett, így emlékezik rá: „Érdekes történelmi előadását az egész osztály

folyton a legnagyobb figyelemmel hallgatta, szinte élvezte. Én magam ekkor kedveltem meg a történelem tanítását.”

A tanítás mellett több más iskolai feladatot is vállalt. Szarvasi tanárságának 13 évében ő a *Vajda-önképzőkör* tanárelnöke. Ez idő alatt alapozta meg az önképzőkör azt a nagy tekintélyt, amely hosszú időn keresztül szolgálta a tehetséges diákok fejlődését. Órarendi óráin kívül szívesen tartott előadásokat érdeklődő diákjainak. Ő lett a „könyvtárnok”, valamint a szép és értékes éremgyűjtemény őre. A könyvtárban végzett tudományos kutatómunkájának eredménye 13 nyomtatásban megjelent munkája. Diákjainak tankönyveket írt, amelyek közül ki kell emelnünk az esztétika fontosságát hangsúlyozó *A széptan előcsarnoka* (1882 és 1897) című művét.

A magyar költészet és szónoklat kézikönyvében *Kossuth Lajos* két beszédét is közölte. *Zsilinszky* büszke volt arra, hogy ebből a könyvből tanult később *Rudolf trónörökös* is, aki e két beszédet könyv nélkül megtanulta. Gimnáziumi tanársága idején gyűjtötte össze a *Kossuth-dalokat*, melyek 1868-ban jelentek meg nyomtatásban. *Zsilinszky* olaszországi útjain kétszer is találkozott *Kossuth Lajossal*. A forradalom és szabadságharc leverése arra a következtetésre juttatta, hogy a társadalom fejlődésének motorja a rend.

Több segédkönyvet készített a magyar és egyetemes történelemtanításhoz, fordított a történelem nagy eseményeiről. Előszóval látta el és kiadatta *Vajda Péter* „*Buda halála*” című írását. Szép, modern, választékos mondanivalója mindig világos, áttekinthető, még a legbonyolultabb témában is. *Benka Gyula*, a barát és kolléga ezt írta róla: törhetetlen szorgalmú ember és erélyes tanár volt.

Tatay István az 1874/75. évi iskolai évkönyvben meleg szavakkal búcsúzott el a fiatal „tanerőtől”. Kiemelte hivatástudatát, sokoldalú tájékozottságát. *Tatay* szerint *Zsilinszky Mihály* a diákok egyik „kedvenc” tanára volt.

Utóda egykori diáktársa, *Chován Károly* lett, aki Eperjesen végezte egyetemi tanulmányait, és a selmeci líceumban tanított, mielőtt visszatért Szarvasra.

Dr. Zsilinszky Mihály, a láthatatlan ember 105

Dr. Zsilinszky Mihály, a történész

Tanári munkája mellett, 1866-tól sorra jelentek meg önálló történelmi dolgozatai. Apósa, *Haan Lajos* (1818–1891), aki lelkes helytörténeti kutató s író volt, támogatta kutatómunkáiban.

Első írásai az iskolai évkönyvekben jelentek meg. Sok időt töltött a *Vajda Péter* által alapított könyvtárban, tanulmányozta a levéltárakat, gyűjtötte, feltárta és publikálta az értékeket. Sok szép értekezést olvashatunk az évkönyvekben *Zsilinszky*től. Írt pl. Eöt-vös Józsefről, az 1735. évi parasztlázadásról, a békés megyei jakobinus mozgalomról, gróf Károlyi Györgyről, Békés megye 1848-as főispánjáról.

A szarvasi évek alatt fedezi fel a nagy elődöt, *Tessedik Sámuel*t, aki nemcsak evangélikus pap, hanem korának polihisztora is volt. A közvetlen utókor elfelejtette *Tessedik* jelentőségét. *Zsilinszky* lefordítja és 1873-ban kiadja *Tessedik Sámuel* önéletírását. A hozzáírt előszóval a mai napig a *Tessedik-kutatók* alpműve. *Tessedik* születésének 200. évfordulójának tiszteletére *dr. Nádor Jenő* előszavával a könyvet újból kiadták.

Zsilinszky műveit magyarul írta. A *Dejepis mestečka Sarvas a opis nynejšich jeho pomeru* (*Szarvas város története és jelen állapotának leírása*), Szarvas történetét áttekintő kismonográfia az egyetlen, ami bibliai cseh nyelven jelent meg. *Dr. Zsilinszky Mihály* a monográfia megírásánál a hitelességet tartja szem előtt. 1722 előtt Szarvason nem volt levéltár, a fennmaradt feljegyzések részben latinul, részben magyarul, részben tótul íródtak. A könyv megírásához felhasználta az „*Administratio Census Dominalis Port. QuantDomest uf et Series Judicum Oppodi Sarvas*” című naplót, melyben bírói ítéletek vannak. Sok adathoz jutott a gondosan őrzött uradalmi iratokból. A *Bolza* család iratait *Sipos Sándor* levéltárnok munkájának köszönhetően tanulmányozhatta, míg a *Harrucken* családot érintő iratok egy része Pesten, a *Károlyi* családnál volt elhelyezve. A *Harrucken*-féle levéltárban sok a Szarvas környékére vonatkozó okmány. *Zsilinszky* adatgyűjtés céljából több levéltárat felkeresett, járt Békésszentandrás, Békéscsabán, Mezőtúron is. Történészként nemcsak az adatgyűjtést, hanem az információk kritikáját is fontosnak tartotta. Minden munkájában a hitelességre törekedett.

1873-tól 1885-ig a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat főtítkáráként dolgozott. 1877-ben *Haan Lajossal* közösen írja meg *Békés Vármegye Történeti Emlékei* címen Békés megye történetét. Később Csongrád megye történetét is felkutatja és megírja. A három kötetes monográfia a kezdetektől a 19. század végéig mutatja be Csongrád megye történetét.

Rudolf főherceg kezdeményezésére keletkezett, németül és magyarul is megjelent az Osztrák–Magyar Monarchiát ismertető nagy terjedelmű honismereti enciklopédikus mű. A Magyarországról szóló második kötetben (Bécs, 1891.) *Zsilinszky* volt a Békés megyei fejezet szerzője. Ebben megállapította például: „*A vallásfelekezeti és a nemze-*

tiségi viszonyokkal kapcsolatban Békés megye szó szerinti kis tükre az egész országnak. Minden felekezet és nemzetiség ragaszkodik saját szokásaihoz.”

De nemcsak a települések története érdekelte, hanem az embereké is. Így született a *Nagy férfiak szerepe a történelemben* című írása. Könyvet írt Széchenyi Istvánról, Wes-selényi Miklósról. Külön könyvet írt nagy történelmi női személyiségekről. Ebben ismerteti többek között Lórántfy Zsuzsanna, I. Rákóczi György fejedelem neje és a sáros-pataki főiskola patrónusa életét. Feldolgozza Zrínyi Ilona életét is.

Zsilinszky Mihályt tudományos munkássága elismeréséül 1878-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, majd 1889-ben rendes tagjává választotta. 1896-ban a kolozsvári egyetem bölcsészeti, 1909-ben pedig a genfi egyetem teológiai díszdoktorrá avatta. A Luther Társaság és a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vezető tagja volt.

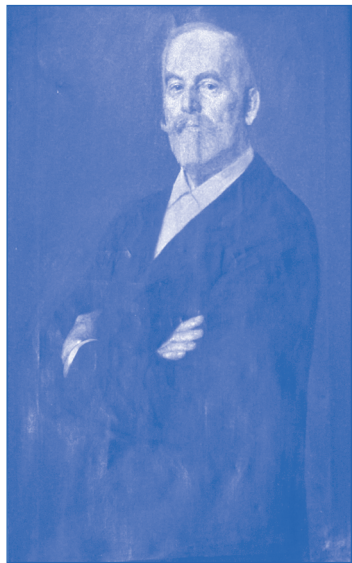
Zsilinszky felismerte a levéltári kutatás és a történelmi forráskritika fontosságát. „A történetész alaposága egyrészt a források megválogatásában, másrészt azoknak józan kritikai fölhasználásában, a hely, idő és mellékkörülmények ismeretében áll” – írja.

Dr. Zsilinszky Mihály, a politikus

1874-ben apósa, Haan Lajos ösztönzésére fordul a politika felé. Mindketten tagjai voltak a Matica slovenská⁹⁵ nemzeti intézménynek. Zsilinszky 1872-ben lépett be az egyesületbe. A szervezet békési képviselőjéhez tartoztak Jeszenszky Károly mezőberényi evangélikus lelkésszel, Szlujko János mezőberényi evangélikus tanítóval, Koren István szarvasi gimnáziumi tanárral és másokkal együtt.

Az egyházkerületi gyűléseken, majd a megyei gyűléseken higgadt hozzászólásaival hívta fel magára a figyelmet. Komoly szerepe volt abban, hogy a Balközép- és a Deák-párt fúzióra lépett Békés megyében. Tomcsányi József főispán és báró Wenckheim Béla miniszter is sürgette parlamentbe való küldését.

1875-ben hét hónapig szerkesztette a Gyulán kiadott Békés című társadalmi hetilapot, amelyben közzétette politikai nézeteit. Munkatársa a Slovenské noviny, majd a Vlast a svét kormánybarát lapnak, amelyet tizenkét évig (1874/75-től) szerkesztett. A Balközép-párt szimpatizánsaként támogatta a fúziót a Deák-párttal, és a megalakult Szabadelvű Párt színeiben 1875 nyarán a szabadelvű párti programmal elnyerte a gyomai

95 1863. augusztus 4-én alakult meg az alapvető kisebbségi jogok megadását követelő szlovákság tagjaiból. Összegyűjtötte a szlovák kultúráért tenni akaró aktivistákat. (A matica szó jelentése anyácska)

járást. Két cikluson át ezt a kerületet, 1881–87 között pedig szülővárosát, Békéscsabát képviselte a parlamentben. Részt vett a tanügyi és gazdasági kérdések megvitatásában, tagja volt a horvát regnikoláris deputációnak⁹⁶, az alapok és alapítványok jogi természetének meghatározására kiküldött bizottságnak.

Az uralkodó 1889. május hatodikán öt nevezte ki Csongrád vármegye főispánjává. Május ötödikén megtörtént Zsilinszky főispán ünnepélyes beiktatása. A személye iránti szimpátia tovább nőtt, amikor október elején feleségével, Reök Ilonával és három fiával együtt beköltözött a szentesi megyeházára, és végre birtokba vette a hat éve üresen álló főispáni lakást.

Egy ideig mint a képviselőház jegyzője is működött. 1895. február 20-án Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkárrá nevezte ki. Államtitkári munkájáról sokat tudhatunk meg Mikszáth Kálmán országgyűlési karcolataiból. A kor politikusai az ügyeket legtöbbször kártyázás közben a klubban beszéltek meg. Zsilinszky Mihály nem szeretett a klubba járni, irodájában szorgalmasan végezte a rábízott ügyeket.

Sok reform történt a tanügyben az ő idejében, a millenniumi évben 400 új állami iskolát adtak át. A magyar oktatás felzárkózott Európa élvonalához, jelentősen nőtt az írni-olvasni tudók aránya. Nem felejtette el egykori szülőhelyét, támogatta Békéscsaba több iskolájának létrejöttét. Szarvason Benka Gyula igazgatósága alatt felépült a gimnázium új épülete, az átadási ünnepség díszvendége Zsilinszky Mihály volt.

A Tisza-kormány bukásakor, 1905-ben mondott le minisztériumi állásáról. Mikszáth Kálmán: *Két államtitkár* című írásában méltatja a leköszönő államtitkárt. A 67 éves Zsilinszky Mihályt fiatalos, ruganyos embernek írja le, akinek a szeméből jóság és értelem sugárzik. Az írásból érezhető Mikszáth Kálmán rokonszenve és nagyrabecsülése.

A haza iránti aggodalom miatt tér vissza a politikába. 1910-ben, mint a nemzeti munkáspárt tagja, Szarvas és Liptószentmiklós képviselője lett. Képviselőként igyekezett előmozdítani megyéje és szülővárosa fejlődését. Támogatásával épült fel a csabai Közművelődés Háza (1914), melyben múzeumot és könyvtárat rendeztek be. A múzeumnak adományozta Munkácsy Mihálynak és feleségének mellszobrát, közbenjárásának köszönhetően kapott a múzeum két Munkácsy-festményt a Szépművészeti Múzeumtól. Sok időt töltött Szarvason is, többször meglátogatta a gimnáziumot. Szívesen beszélgetett a tehetséges diákokkal, sokat sétált a gyermek Mendöl Tiborral⁹⁷. Az I. világháború végén, 1918-ban, 80 évesen végleg visszavonult a politikai élettől.

⁹⁶ Regnikoláris deputáció-országgyűlési kiküldött országos bizottság

⁹⁷ Mendöl Tibor (1905–1966) az egyetem elvégzése után az ELTE településföldrajzi tanszékének megalapítója lett

Egyháza szolgálatában

Dr. Zsilinszky Mihály „jó lutheránus” volt, presbiterként a gyülekezet életét segítette. Később magasabb tisztségeket is betöltött, előbb a csabai egyház, majd a bányakerületi evangélikus egyházkerület felügyelőjévé választották. A Luther Társaság elnöke (1892–1911), a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság főtítkára (1899), világi másodelnöke (1903–1907 és 1915–1918), majd világi elnöke (1907–1915) volt. Ebben az időben írja „A magyarhoni protestáns egyház történetében” című írását. E munka tükrözi a felekezetek közti tolerancia és a nemzetiségek közti békesség iránti elkötelezettségét. Saját életével is példát mutatott. Második felesége, *Reök Ilona* katolikus vallású volt, boldog házasságban éltek. Zsilinszky Mihály szlovák származású volt, ugyanakkor a magyar nyelv használatának elkötelezett híve.

Talán a legfontosabb könyve *A magyarhoni protestáns egyház története* című, 800 oldalas mű, amely Zsilinszky Mihály szerkesztésében, Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József közreműködésével jelent meg „a művelt közönség számára” (Budapest, 1907.). Zsilinszky írta meg az anyag 1608 és 1711 közötti részét. E nagyformátumú, alapos könyv – a szükséges fenntartásokkal és kritikával – ma is jól használható. Zsilinszky egyháztörténeti kutatáshoz (és nem csak ahhoz) fűződő viszonyát is jól jellemzi. Ezek közül egy példa: „Az emberiség, ha lassan is, de biztosan fejlődik, a tisztább és emberibb gondolkodás felé, amely kifejeződését a protestantizmusban találja meg, erkölcsi kötelességemnek tartom megerősíteni, hogy minden, a magyarországi evangélikus egyház múltjáról szóló művemben mindennek felett az igazságot kerestem és keresem.”

A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai című négykötetes művének bevezetésében így jellemezte a reformációt: „A reformáció – úgymond – az elnyomott, a lealázott emberi szellem forradalma volt, melynek nagyszerű jelentősége nemcsak abban áll, hogy a keresztény vallást visszavezette ős eredeti forrásához, a bibliához és hogy ezt a középkori hagyományok salakjaitól megtisztította, hanem kiválólag abban, hogy a kereszténységet a tudománnyal és az étellel kibékítvén, az emberiség legnemesebb törekvéseinek, a haladásnak, a felvilágosodásnak alapelvé lőn.”

A bányai evangélikus egyházkerület világi elnökeként került közeli kapcsolatba dr. Raffay Sándor püspökkel. A Szarvasi Öregdiákok Szövetsége 1935. január ötödikén Zsilinszky-emlékestet szervezett. Emlékbeszédet dr. Lukács György, nyugalmazott miniszter mondott, ami dr. Raffay Sándor előszavával nyomtatásban is megjelent. Ebből az előszóból tudjuk, hogy dr. Raffay Sándor még diákkorában, 1884-ben találkozott először Zsilinszky Mihállyal a szarvasi Ótemplomban, ahol osztályfőnöke olvastatta fel vele egyik elbeszélését. Később teológiai akadémiai tanársága idején sokat értekeztek egymással. Raffay Sándor ott volt Zsilinszky Mihály zólyomi főispánsága székfoglalóján, majd 1908-tól, amikor átvette a pesti evangélikus magyar egyház hivatalát, találkozásaik egyre sűrűbbek lettek. Az I. világháború napjaiban gyakori vendég volt Raffay

Sándor a Zsilinszky családnál. Zsilinszky Mihály minden tudományos és egyházi gondolatát megosztotta Raffayval, aki nagy tisztelője volt. Élete végéig rendszeresen látogatta a betegeskedő Zsilinszkyt, temetésén gyászbeszédet mondott, emlékéit a Szarvasi Öregdiákok Szövetségének elnökeként ápolta.

Felhasznált források:

Dr. Lukács György: Emlékbeszéd (Budapest, 1935.)

Dusnoki József: Egy csabai tanár, történész és művelődéspolitikus (Békésmegyei Levéltár, 1988.)

Dusnoki-Draskovich József: Följegyzések Zsilinszky Mihály pályakezdéséről (Gyula, 2000.)

https://mek.oszk.hu/00900/00901/html/jegyz_htm

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_szarvas_evangelikus_gimnazium/

<http://www.koroshircentrum.hu/672-90-eve-hunyt-el-dr-Zsilinszky-Mihaly--megemlekezés-a-muzeumban>

www.antikvarium.hu

Összefoglalás

Dr. Zsilinszky Mihály a sarvasi ágostai hitvallású evangélikus gimnázium diákja, majd 13 éven át tanára volt. Hosszú életútja (1838–1925) egész történelmi korszakot fog át. Nagy műveltségű, kitűnő tanár, korának neves történésze volt. Politikusként az oktatás fejlődéséért és az evangélikus egyház érdekeiért dolgozott. Paraszti származása ellenére tehetsége, akaraterije és szorgalmas munkája révén jutott el az államtitkári beosztásig.

Kulcsszavak: láthatatlan, Zsilinszky, sarvasi, evangélikus, Vajda, gimnázium

Urbancsok Anett

Urbancsok Anett, a sarvasi Vajda Péter Evangélikus Gimnázium diákja dr. Zsilinszky Mihály életét dolgozta fel a „Láthatatlan ember” című pályázatra.

A gimnázium 11. osztályos, biológia szakos tanulója vagyok. Szeretek a természetben

fényképeket készíteni. Számos kutatási pályázaton vettem részt, ha tanárain megkeresnek egy ilyen lehetőséggel mindig jelentkeztem rá. Tanulmányaimat a Soproni Egyetemen vadgazdamérnöki szakon szeretném folytatni.

